UIT DEN TIJD VAN C. P. J. ELOUT'S TOEWIJDING AAN DE MALEISCHE TAAL.

Een bijdrage tot de geschiedenis van de beoefening der
Indologische wetenschappen

door P. H. VAN DER KEMP.

Maleische spraakkunst, door den Hr. W. Marsden; in 1812 te Londen gedrukt, en uit het Engelsch vertaald door C. P. J. Elout. Te Haarlem, bij Johannes Enschedé en Zonen, 1824.

Maleisch, Nederduitsch en Fransch woordenboek door C. P. J. Elout; naar het Maleisch en Engelsch woordenboek van den Hr. W. Marsden. Te Haarlem, bij Johannes Enschedé en Zonen, 1825.

Nederduitsch en Maleisch woordenboek, gevolgd van een Fransch en Maleisch woordenboek, door C. P. J. Elout; naar het Engelsch en Maleisch woordenboek van den Hr. W. Marsden. Te Haarlem, bij Johannes Enschedé en Zonen, 1826.

De «Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië» bevat voce *Maleisch* de volgende mededeelingen over de beoefening dier taal na Indië's Herstel (dl. II, bl. 457):

De Nederlanders, die na 1816 op den voorgrond traden als kenners van het Maleisch zijn de predikant Lenting, nevens Schaap door de Indische Regeering belast met de uitgave van Leidekkers «Maleisch-Nederduitsch Woordenboek» (Batavia 1832), welke uitgave werd gestaakt, toen de kleinste helft was afgedrukt, — en, de ijverige, hoewel bij gebrek aan oordeel niet altijd betrouwbare gids, P. P. Roorda van Eysinga¹. Hij gaf in 1824 en 1825 een «Nederduitsch en Maleisch, en een Maleisch en Nederduitsch Woordenboek» en in 1855 een «Algemeen Nederduitsch-Maleisch Woordenboek»; in 1878 door Mr. G. J. Grashuis herzien en vermeerderd (Leiden). Terwijl de ambtenaar H. Von de Wall op Riouw bezig was met de bewerking van een zeer uitvoerig Mal.-Holl. Woordenboek, verscheen van de hand van Dr. J. Pijnappel Gzn. in 1863 een «Maleisch-Nederduitsch Woordenboek, naar het werk van Dr. W. Marsden en andere bronnen bewerkt (1863)». De Etymologie van het Maleisch behandelde Von de Wall in zijne verhandeling «Over de Vormveranderingen der Maleische taal (1864)». Daar het bleek dat de volledige uitgave van het groote Woordenboek te kostbaar zou zijn, werd besloten dat daarvan een uittreksel zou worden gegeven; dit verscheen in drie deelen (1877—1884), en was

¹ De zin loopt niet fraai, maar ik nam hem goed over.

bezorgd door H. Neubronner van der Tuuk, wiens Supplement eerst in 1897 werd toegevoegd aan het werk, dat aan Klinkert tot grondslag diende voor zijn «Nieuw Maleisch-Nederlandsch Woordenboek, met Arabisch karakter» (1895). Reeds vroeger (in 1885) gaf deze auteur een «Nieuw Nederlandsch-Maleisch Woordenboek (met Latijnsch karakter)», en mede met Latijnsche karakters een zeer volledig «Mal.-Ned. Zakwoordenboek (1892)». — De Spraakkunst der Maleische taal («Grammar of the Malayan language») van Marsden liet de Regeering overbrengen in het Hollandsch en Fransch, en zij droeg deze taak op aan C. P. J. Elout. In 1824 verscheen het boek te Haarlem bij Joh. Enschedé en Zoonen, en in 1825 en 1826 gaven deze Elout's vertaling van Marden's Woordenboek uit.

Ofschoon de tusschenmoot van deze aanhaling betreffende de uitgave door Grashuis in 1878 en die van het zakwoordenboek in 1892 buiten het onderwerp mijner verhandeling ligt, heb ik de aanhaling geheel willen geven, opdat de lezer een idee krije van de onbeholpen wijze, waarop hier de geschiedenis van de Maleische taalstudie in de 19de eeuw uiteengezet is: óf de Encyclopaedie had zich moeten beperken tot een korte bibliographie, óf indien men er de historie van dacht te behandelen, had zij een beschouwing behooren te geven, zóó dat de daadzaken niet als droog zand aan elkander hingen. En dan: wat te zeggen van den aanhef met een woordenboek van 1832, hetwelk niet eens voltooid werd en van het slot over een woordenboek met spraakkunst, welke boeken in 1824 en 1825 verschenen! Ook is m. i. die mededeeling tusschen haakjes «Batavia 1832» foutief; want het drukken van het werk werd eerst in 1835 gestaakt. Dit laatste jaartal vind ik ook opgegeven in den catalogus der Koloniale bibliotheek in de Van Galenstraat (1908), waar het vermeld staat op bl. 285 onder N° 86; met het in de bibliotheek voorhanden exemplaar heb ik het jaartal niet kunnen vergelijken, omdat het titelblad eraan ontbreekt; maar het jaartal 1832 komt ook tweemaal voor op bl. 31. dl. II (1880) van Van der Chijs' «Proeve eener Ned. Indische bibliographie» voce *Leijdekker*¹. Roorda van Eijsinga had er destijds geen bemoeienis mede; dit geschiedde in 1844,

¹ In den catalogus der Koloniale bibliotheek van de Van Galenstraat bl. 285, noot 1, staat wel dat „de omschrijving bij Van der Chijs” „is foutief”; doch deze verbetering heeft op het oog de mededeeling in de Bibliographie, dat Leijdekker eindigt met *dzaukh* = smaak enz., terwijl het eindigt met de twee daarop volgende woorden *dzib* = wolf en *dzail* = 'n aanhangsel.

nadat hij 7 jaren gedoceerd had aan de Militaire Academie te Breda: zie bl. 208. De uiteenzetting van de Encyclopaedie is zóó verward, dat zij niet voor verbetering met eenige woorden vatbaar blijkt. Zonderling is ook het onwillekeurig vereenzelvigen met de pioniers van 1816 den commies voor de Inlandsche zaken J. D. G. Schaap, die in 1831 aan Lenting voor het woordenboek werd toegevoegd, en niets bijzonders voortbracht, immers enkel Lenting bijstaande in een werk, dat onvoltooid bleef; terwijl Van Angelbeek, in dit Encyclopaedie-artikel niet vermeld werd, ofschoon hij al betrekkelijk spoedig na het Herstel, namelijk in 1823, een werk publiceerde; een ontijdige dood belette slechts, dat niet meer vrucht van zijn aanleg kon worden getrokken. Wat Lenting betreft, hij was in Nederland bij K.B. d.d. 23 Augustus 1815 N° 31 met Van den Byllaard benoemd tot predikant voor Indië¹; hij had de reis met de Commissie-Generaal naar Java gemaakt en werd bij haar besluit van 3 September 1816 geplaatst te Semarang, zijn collega te Batavia. Lenting heeft zich inderdaad op verdienstelijke wijze aan de studie van het Maleisch gewijd; maar de persoon, die de beoefening der Oostersche talen, en speciaal die van het Maleisch, van het jaar 1816 af voorstond, beheerschte, leidde, was de mede met de Commissie-Generaal uitgekomen C. P. J. Elout, zoon van den Commissaris-Generaal. Hem op dit gebied niet in de eerste plaats onder de mannen van 1816 en volgende jaren te noemen, is een grove fout. Ook die slotzinsnede der aanhaling, schoon dan niet feitelijk onjuist, is zóó onbeholpen geredigeerd, dat daarmede volstrekt niet de indruk wordt gegeven van het initiatief, hetwelk van Elout Jr. uitging. Had de Schrijver van het Encyclopaedie-artikel moeitevolle archief-nasporingen moeten doen ten einde met de verdiensten van Elout Jr. in zake de Maleische taal bekend te worden, dan liet zich zulk een gebrekkige behandeling nog verklaren. Maar men vindt de gegevens in verschillende gepubliceerde stukken, ja voor een deel in de eigen boeken, die de Schrijver vlijtig opsomde.

¹ Het Koninklijk besluit in 's Rijks archief te 's Gravenhage hield de uitzending in als ambtenaren 2^e klasse van „Daniel Lenting” en „van den Bylaard”; maar in het „Biographisch woordenboek van Oost-Indische predikanten” (1893) van C. A. L. van Troostenburg de Bruijn staat, dat men Lenting wel noemde Dominicus en Daniel, doch dat zijn voornaam was Dirk; terwijl aldaar van den naam van den anderen predikant gezegd wordt, dat hij heette en gespeld werd Gerardus van den Byllaardt.

Zoowel deze miskenning als het vinden van een correspondentie op het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage over de onder den titel mijner verhandeling vermelde boeken leidde tot de hierbij aangeboden beschouwingen.

De vermelde tijdschriften, woordenboeken, spraakkunsten, couranten enz., zijn nagenoeg alle, en de koloniale werken zonder uitzondering, door mij aangetroffen in de Indologische bibliotheek van de Van Galenstraat. Wat betreft de niet aanwezigheid der door mij te vermelden twee deelen van het «Leven van D. J. van Lennep», men zou in overweging kunnen nemen om volledigheidshalve ook die voor de bibliotheek aan te schaffen met het oog op de door mij herhaaldelijk daaruit gememo-reerde Indische brieven van Elout Sr., zoomede van Van der Capellen, van wien er trouwens slechts één door mij wordt genoemd. Het «Leven van C. en D. J. van Lennep» deed namelijk J. van Lennep verschijnen in 4 deelen: de deelen III en IV vormen «Het Leven van Mr. D. J. van Lennep 1774—1853» (1865). Commissaris-Generaal Elout had aan dezen de taak toevertrouwd om voor de gade en de kinderen, die hij bij zijn vertrek naar Indië achterliet, te zorgen als raadsman en voogd: dit gaf vanzelf tot correspondentie uit Indië aanleiding: zie bl. 19 van dl. 2 of dl. IV van de reeks. Elout's eerste brief uit Indië is van 28 Augustus 1816 op bl. 84 aldaar. Naar wij zullen lezen, wordt in de correspondentie veel gehandeld over den hoogleeraar Reinwardt; met het oog op mijn menigvuldige verwijzingen naar die brieven, kan het nuttig zijn, dat ik aanstonds de aandacht vestig op een zeer hinderlijke fout in dat deel 2. Bij de refereering op bl. 132 in een schrijven van Elout d. d. 21 Mei naar vroeger door hem geschreven brieven over Reinwardt — «Ik gedraag mij aan de brieven, die ik u in de voorleden maand schreef en waarin ik u omstandiglijk over Reinwardt onderhield» — stelde de heer J. van Lennep de volgende noot: «Deze brieven zijn niet terug gevonden.» Zij staan echter gedrukt in het boek zelf op bl. 155—163, te weten, die van 29 Maart, 6 April en 24 April 1818. De oorzaak der vergissing ligt hierin, dat aan den brief, die het jaartal moet dragen van 21 Mei 1818, het onjuiste jaartal werd gegeven van 1817, zoodat het stuk geplaatst is vóór de vermelde epistels, terwijl het er na moest komen. Hierdoor wordt mede het vreemde opgehelderd, dat men in dien brief leest, hetgeen wel in 1818, maar niet een jaar te voren kon geschreven

zijn: «De rust in de Molukken is nu hersteld, de Sch. bij N^t. Buyskes heeft daar de eer van. Hij is hier . . .» Dat het 1818 moet zijn, blijkt ook uit hetgeen er vermeld staat over een «met de Batavia, Kapt. Van Gelder» verzonden brief, n.l.: «Deze die tegelijk met het vorige (5 Dec). uit Texel vertrokken is . . . is nog niet hier.» De Bataviasche courant van 27 Juni 1818 N°. 26 meldde, dat den 20^{en} t. v. was aangekomen «schip Batavia, Arie de Gelder, van Amsterdam den 4 Dec. 1817». Er is in dien brief nog een andere ernstige fout gemaakt, die den leek in verband met de jaartalvergissing geheel op het dwaalspoor kan brengen. Er staat naar aanleiding van Buyskes' terugkomst uit de Molukken: «wij gaan nu, alzoo wij de handen wat ruimer hebben, Padang en Macassar bezetten.» Maar Macassar was reeds in 1816 overgenomen; bedoeld werd Malakka. In tegenstelling met het duidelijke schrift van Van der Capellen, is de hand van Mr. Elout nagenoeg onleesbaar; menige fout moet daardoor verklaard worden.

De vier eerste afdeelingen mijner verhandeling wijd ik aan de beoefening van de wetenschappen in het algemeen tijdens de Compagnie en de landvoogdij van Van der Capellen, de vijf volgende speciaal aan die der Maleische taalstudie.

I.

Toen, dank het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814, in Nederland te zorgen viel voor de inrichting van ons koloniaal bestuur, was men geenszins ongevoelig én voor de tegen het voormalig Indisch Compagniesbestuur gerichte verwijten over verwaarloozing der koloniale aangelegenheden op geestelijk en esthetisch gebied, én voor het optreden der Engelschen, die in periodieken en standaardwerken die belangen het eerst hadden hoog gehouden.

Het mocht waar zijn, dat het in dit als afgesloten tijdperk beschouwd verleden der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie geenszins volstrekt had ontbroken aan verdienstelijk streven, te ontkennen viel het niet, dat zelfs de geringste uitingen ervan meer geduld werden dan bevorderd; dat ook voor een natuurlijk bestaansrecht op dit gebied nooit plaats was geweest; dat eindelijk over het geheel genomen de dienaren der Compagnie te laag bij den grond bleken om voor wetenschap en kunst veel

te gevoelen. Neen, bepaald barbaren toonden wij ons ook destijds op wetenschappelijk gebied in de kolonie geenszins; maar meer kan er dan toch niet van getuigd worden. Zoo is het, dat onze aandacht wordt verzocht voor 'n Nicolaus Engelhard, gouverneur van Java's Noord-Oosthoek, als «einem der ersten Beförderer der Alterthumsforschung auf Java»¹: niet weinig zich verdienstelijk makend doordien hij tempels liet «plunderen» of «plunderde» en bedreef «aanzienlijken tempelroof», om de woorden te gebruiken van den bijeenbrenger der «Litteratuur omtrent het geheele Singasarie-terrein» den heer G. P. Rouffaer². Is het niet met eenerlei belangstelling, dat het oog van den woestijnreiziger wordt aangetrokken door pover wassenden schimmel! Zoo, als de dageraad van Indië's Herstel in 1815 begint te gloren, is het een zich noemende *Hollandus*, die over de wetenschappelijke verdiensten der Nederlanders in Indië uitweidt onder de vermelding van wel 'n 8-tal namen³. Acht! In twee eeuwen!! doet deze lof een meer nuchtere Hollander, die zich *Civilis* teekent, uitroepen⁴. En daarvan nog de helft vreemdelingen, w. o. Kämpfer en Rumphius. Wat deed men bovendien met de door hen beschreven resultaten hunner werkzaamheid? Het handschrift van Kämpfer's «History of Japan» — «the best and most celebrated work that ever was written on the subject of Dutch India» — werd door den schrijver naar zijn geboorteland gebracht en eerst na diens dood door den voorzitter van de «Royal Society of London» in een vergeten hoek van Duitschland ontdekt, die het op eigen kosten liet vertalen en drukken. Jaren er na werd het vertaald *uit het Engelsch* in het Nederlandsch. «This little anecdote speaks more than volumes», meende *Civilis* niet zoo gansch ten onrechte⁵. En van Rumphius' werk over de Molukken, herinnerde hij mede, dat het voor een eeuw in de Hollandsche archieven begraven bleef.

Inderdaad er is een zekere virtuositeit voor noodig om van dat dof verleden nog iets te maken, gelijk Dr. Wolter Robert

¹ Friederich, aangehaald op bl. 108 van den in den tekst volgende Literatuur-opgave.

² Bl. 53 en 59 der monographie N° II van het „Archaeologisch onderzoek op Java en Madura”.

³ In de *Java Govt Gazette* van 4 Februari 1815.

⁴ In de *Java Govt Gazette* van 11 Maart 1815.

⁵ Over Kämpfer, verg. noot 1, bl. 24 van het nader in den tekst te noemen „Geschiedkundig overzicht” van Van Hoëvell.

van Hoëvell het verstond in zijn aantrekkelijk «Geschiedkundig overzicht van de beoefening van Kunsten en Wetenschappen» door hem in zijn Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië van het jaar 1839 gegeven¹. Om niet van de Oostersche talen te spreken, viel er stellig op natuurkundig gebied te sprokkelen, zelfs meer dan de talentvolle naspeurder wist te garen. Of kwam niet hoogleeraar Veth bijna 'n halve eeuw later nog triomfantelijk aandragen, in 1887, met H. A. van Reede tot Drakestein's *Hortus Malabaricus*²: «wel het merkwaardigste geschrift, dat ooit over plantkunde het licht zag», verleidt de geestdrift te schrijven; doch met een *misschien* vóór het *wel*, zoodat het er best door kan. Reizigers door Indië toonden ook weleens wetenschappelijke belangstelling in dien tijd, weder voornamelijk vreemden, die in den regel iets meer van officieele welwillendheid konden verwachten dan Nederlandsche toeristen: hinderlijke partijdigheid, waarvan men soms tot in den jongsten tijd geenszins geheel vreemd is gebleven. Maar als aanwijzing, dat het na den Compagniestijd wel beter werd, zien wij zelfs wraken de voorzorgen dier oude heeren, om er een beetje op te letten, dat niet onwillekeurig de beoefening der wetenschap met spionnendienst zou worden afgewisseld. Als toch de Sardinische hoogleeraar Donati en eenige reisgezellen in het midden der 18e eeuw verlof kregen van onze Staten-Generaal om een reis door Nederlandsch-Indië te maken, werd aan de Indische regeering tevens opgedragen te zorgen: «dat die Heeren hunnen weetlust alléén bij voorwerpen hunner studie bepaalden, en, gelijk niet zelden gebeurd is, geen misbruik van het verleende verlof zouden maken». De in 1833 schrijvende hoogleeraar Van Kampen vindt dit een *bekrompen* bijvoegsel³; Van Hoëvell smaalt idem: *bekrompen* bijvoegsel⁴. Zelfs van den heel jongen tijd méent Mr. Van der Chijs de opneming van het plakkaat ten deze in zijn bekende verzameling te moeten verschoonen met de mededeeling: »Hoewel dit stuk niet van algemeenen aard is, noch blijvende gevolgen heeft

¹ In den 2^{en} jaargang, dl. II, bl. 1—115.

² Zie „De Gids”, dl. III, 1887, op bl. 424 over dat werk; de aangehaalde woorden op bl. 458.

³ Zie dl. III, Eerste stuk (1833), bl. 169—170 van de „Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa”.

⁴ Op bl. 47 van zijn „Geschiedkundig overzicht”.

gehad, is zulks toch kenteekenend voor de toenmalige zienswijze nopens diergelijke reizigers, weshalve zulks in dit werk niet misplaatst is geacht”¹. Wanneer men echter leest, wat er in die aanschrijving staat, speciaal in het door mij cursief aan te gevene, zoekt men te vergeefs naar haar bekrompen karakter, naar het kenteekenende voor de toenmalige zienswijze, immers: «dan, dewyl de intentie van haar Mogende² ook is, dat voormelde personen hunne observaties bepalen tot de voorwerpen hunner studie, zonder zig met eenige andere zaken te bemoeien, en wij by vorige gelegendheeden hebben ondervonden, dat dusdanige reysigers zig veeltyds ook ophouden *met het afteekenen van plaatsen, vestingen en andere soortgelyke zaken*, die naderhand met den druk werden gemeen gemaakt, zulllen Uw Edele teffens ook moeten doen agt geeven, dat door gemelde personen *geen misbruyk werde gemaakt van de aan haar verleende permissie*.” Als men op den huidigen dag door Oostenrijk, Duitschland, enz. reist en teekeningen maakt of photo's neemt als hier bedoeld, gaat men dadelijk het cachot in. Overal leest men waarschuwingen er tegen! Mijzelf is het overkomen, dat ik in Oostenrijk, in Dalmatië, door een agent werd aangehouden, toen ik op een prentbriefkaart iets aangaf en te Cettigne in Montenegro heb ik 'n kwartier of wat langer in de wachtkamer der kazerne moeten zitten — waarom weet ik eigenlijk niet, maar misschien, omdat ik wat te dicht bij dat gebouw naar de exercities keek!

Wij hebben den Compagniestijd niet zwarter te bezien dan billijk is; en billijk stellig is, dat zij, enge handelslui als de dienaren waren, voor wetenschap en kunst bedroefd weinig gevoelden. Wij zoeken daarom in gindsche duistere tijden naar lichtpunten en 'n Valentijn rijst voor ons op. »Ja, wij noemen hem *groot*», roept Van Hoëvell in geestdrift bij deze ontdekking uit; hij, die dat alles leest en overweegt, zal «hem den naam van *groot* niet willen weigeren”³. Dr. De Haan zou er dan toch den

¹ Op bl. 348—349 van dl. VII van het „Plakaatboek”, met de drukfout r. 4 v. o. op bl. 348 van 1795, in plaats van 1759. — Ofschoon Mr. Van der Chijs het stuk slechts bij wijze van staaltje zegt voor te brengen, volgen er meer: zie o. a. medio 1783 voor 5 Oostenrijksche wetenschappelijke reizigers in „Plakaatboek”, dl. X, bl. 683—684.

² Het staat er zoo.

³ Zie bl. 31 van het „Geschiedkundig overzicht”.

brui van geven ¹! Ook ik heb meer dan eens het «Oud en Nieuw» ter hand genomen, door hoogleeraar Veth in Van Hoëvell's toonaard als «onvolprezen» geroemd ²; maar mij dan vervullende met de gevoelens van taai geduld, zooals de daareven genoemde Civilis zich wel oneerbiedig, maar lang niet onwaardig er over uitdrukte: «We read such a performance for the same reason we wade through a Monkish Chronicle of the middle ages, because, however bad, there is no other guide, and necessity compels us to submit to the painful drudgery» ³.

Het duurde nog slechts twee maanden, nadat landvoogd Janssens de ingezetenen had opgewekt den verjaardag van «den grootsten der stervelingen» prettig te vieren, in weerwil van de kommervolle tijden, waarvoor wij ook al weer dankbaar behoorden te zijn, want — het is dezelfde filosofie ten aanzien van onze redenen tot tevredenheid over het tijdelijk verlies van ons nationaal bestaan! want: — «Blijft voorspoed onafgewisseld voortduren, zoo is het bijna geene genieting meer; dit was lang het geval onzer voorouderen», leeraarde magnifiek deze generaal, een maand later voor de tweede maal overwonnen ⁴.

II.

Janssens sloot het op wetenschappelijk gebied dor tijdvak af. Toen de Engelschen kwamen, werd het in alle opzichten anders; geenszins, wat de beoefening van kunsten en wetenschappen betreft, uit een geaffecteerde zucht om zich van meer beteekenis te toonen dan de weggejaagde bestuurders, doch toegevendende aan een meer ontwikkeld gevoel voor hetgeen van beschaafde heerschers mocht worden verwacht, gelijk zij dit reeds sinds de 2^e helft der 18^e eeuw in Vóór-Indië hadden getoond ⁵. Ziehier

¹ Zie „Priangan”, dl. I, bl. 271—280.

² Bl. 425 van Veth's artikel over Van Reede, vermeld op bl. 147.

³ *However bad*. Niet geheel onbillijk motiveerde Civilis: „Valentyn is allowed to be a dull, a cumbrous, and an injudicious compiler. His account of Java is pregnant with error and utterly devoid of value. His account of the Moluccas is rather better, but here it is pretty generally admitted that he plundered the Treasures of the German Rumphius.”

⁴ Zie de circulaire d.d. 22 Juli 1811 in „Plakaatboek”, dl. XVI, bl. 717—719. De feestdag was 15 Augustus; de overgave had plaats 18 September.

⁵ De intellectueele beweging ten deze in Vóór-Indië werd gememoreerd door Van Hoëvell in een verslag van den staat der werkzaamheden van het Bataviaasch genootschap, voorgelezen in de vergadering van 5 October 1843

hoe J. C. Baud aan deze verandering herinnert in zijn voorgelezen «Aanspraak tot opening van de eerste algemeene vergadering van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië», gehouden op den 4^{en} Juni 1851¹: «De veroveraars van Java in 1811 waren door slechts weinige burgerlijke ambtenaren vergezeld. Aan de officieren hunner legermagt viel het burgerlijk bestuur van Java veelal ten deel. Nu sprongen de voordeelen eener opzettelijke opleiding in het oog. Die officieren hadden onderwijs ontvangen in de taal-, land en volkenkunde van Britsch-Indië. Zij hadden, het is waar, noch Javaansch, noch Maleisch geleerd: maar zij hadden opgedaan de zucht naar wetenschappelijke studiën en nasporingen. Het was die opleiding, welke vele nog jeugdige officieren van het Britsche veroveringsleger in staat stelde, om met eer voor hun zelve en met roem voor hun vaderland op te treden, in de plaats der ontslagene burgerlijke ambtenaren van het Hollandsch bewind. Door hunne bemoeijingen was onder Raffles een tijdsbestek van vier jaren voldoende, om de grondslagen te leggen² eener geheele hervorming in het inwendige bestuur van Java, en om over de geschiedenis van dat eiland een licht te verspreiden, zoo helder, dat de arbeid der gansche eeuw, die vooraf was gegaan, daardoor werd verduisterd³.” Het is inderdaad geen overdrijving, als over hun kortstondig bestuur in onze koloniën reeds in 1819 door een Duitscher getuigd

en gedrukt in de „Verhandelingen”, dl. 19 (1843), bl. XIX. — Wat betreft de beoefening der Oud-Indische literatuur, zie o.a. ook Dr. H. Kern: „Het aandeel van Indië in de Geschiedenis der Beschaving en de invloed der studie van het Sanskrit op de Taalwetenschap”, redevoering uitgesproken d.d. 18 October 1865; bl. 7—8, 34—35, 37—38.

¹ In dl. I dezer Bijdragen (1853). De aangehaalde woorden op bl. 4—5. Men treft ze ook aan op bl. 111 van Mr. P. Mijer's werk over „Jean Chrétien Baud”.

² Bij Mijer, vermeld in noot 1, staat voor dit leggen: „beramen”; of dit opzettelijk is geschied, valt natuurlijk niet na te gaan.

³ Zonder van deze uitspraak over den invloed van zoovele meer behoorlijk opgeleiden voor een hoogere opvatting te weten, schreef ik in 1911, na van onze oude ambtenaren gewag te hebben gemaakt: „Daarentegen waren als regel de onder het Engelsche bestuur aangestelden geen onontwikkelde philisters, die, bijgestaan door sirih-pruimende nonna's, slechts in sinjo-taal hun gedachten wisten uit te drukken, en dus ook overigens geen andere ontwikkeling hadden dan de dagelijksche bezigheden hun aanbrachten.” Zie bl. 563 dl. 65 (1911) dezer Bijdragen over de oorzaken van den opstand in de Molukken van 1817.

wordt ¹: «Auch hat jener kurze Besitz der Britten ein helleres Licht über die merkwürdige Insel verbreitet, als die zweyhundert-jährige Herrschaft der Holländer.» Eerst nu wordt de weetgierigheid er welkom; de knappe man vindt steun in zijn werken en streven; de publicatiën wijzen er de vruchten van aan. E. de Waal moge terecht of ten onrechte — ik laat dit daar — opgekomen zijn tegen het aan Daendels als landvoogd ten laste gelegde, dat hij de publiciteit tegenging ², welk een breed verschil tusschen hem en Raffles, die ons soms geschetst wordt als Daendels' navolger op den weg van Indië's hervorming ³. De voorganger was van natuur een harde, een militair-harde persoonlijkheid, zonder breede kennis van land en volk ⁴. De ander werd terecht beschreven door iemand, die overigens niet zijn medestander was, gansch het tegendeel, door N. Engelhard, als «een doorkundig man», die «genie» bezat ⁵, en in sterke mate humanitair was aangelegd. «Daendels heeft den weg gebaand voor Raffles», leest men in S. van Deventer's «Landelijk stelsel» ⁶

¹ Door A. H. L. Heeren op bl. 820 van zijn „Handbuch der Geschichte des Europäischen Staatensystems und seiner Colonien”, 3^e verbeterde uitgave (1819).

² Over het ten laste gelegde, zie bl. 61—62 van Van Hoëvell's „Geschiedkundig overzicht”. De Waal's wederlegging vindt men in zijn geschiedenis der Indische journalistiek, gepubliceerd door het „Indisch magazijn”, Eerste Twaalfstal N°s 10—12 (1844), bl. 46—49. Deze schrijver had aanleiding om met eenige waardeering aan Daendels' publicatiën te denken; zie noot 1, bl. 29 van mijn „Oost-Indië's Herstel in 1816” (1911).

³ Zie mijn bestrijding op bl. 95—96 van „Het Nederlandsch-Indisch Bestuur in 1817, tot het vertrek der Engelschen” (1913).

⁴ Over Daendels leze men mede de „Mémoires du Margrave de Bade”, door Arthur Chuquet uit het Duitsch vertaald over „La Campagne de 1812” (1912), o. a. aanwezig in de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage. Daendels, toenmaals divisie-generaal, wordt ons daarin beschreven (bl. 216—217), als geen goed bevelhebber meer, ook achteruitgegaan door zijn verblijf in de Tropen; maar men kon hem niet ontzeggen — de lezer zal er verwonderd over staan! — „beaucoup de bonté d'âme et d'honnêteté”. Meer stemt met onze kennis van dezen oud-landvoogd: „il se mêle volontiers de tout, mais il n'a pas d'idées claires et, loin d'arranger les choses, il les gâte.” Prachtig kenschetsend het brutale in zijn optreden, gelijk wij dat uit Indië kennen, wanneer hij op Napoleon's terugtocht uit Rusland liet fourageren en zijn officieren dan met gevogelte terugkwamen: „il tâtait chaque poulet, et selon qu'il l'avait jugé gras ou maigre, il décidait par ces mots: *Il est bon, il est pour moi*, ou bien: *Il n'est pas bon, il est pour les généraux.*” Daar hij niet meer te Batavia was, doch in het naar Moscou optrekkende leger, kreeg hij het er geducht over aan den stok! Zie bl. 73. Een portret van hem in *Priangan*, dl. I, tusschen bl. 444* en 445*.

⁵ Zie mijn „Teruggave, bl. 198 der Oost-Indische koloniën” (1910).

⁶ Op bl. 54 van dl. I.

Jawel, maar de weg was er naar. Gewaagde niet Van de Graaff, tegelijk dat ook hij erkende «dat de Gouverneur-Generaal D. den weg gebaand heeft» voor het door de Commissie-Generaal ingevoerde, van «een geheel oppositie systeem als dat van den Gouverneur-Generaal Daendels»¹? Raffles' gansche bestuursrichting getuigde van hooge opvatting; het is zijn geest, die vrucht dragend blijft rondwaren, ook wanneer met 1830 «de dристheid der Middeleeuwen» haar intocht zal gaan doen²; het is de zijne, niet die van Daendels, die bezielend zal werken, wanneer eerlang weder hervormend moet worden opgetreden; het is zijn geest, die de beoefening van Indische taal-, land- en volkenkunde, van Indische wetenschap, die heilzaam nawerkt; nog eens, niet die van Daendels; en als J. C. Baud de eerste algemeene vergadering opent van het Koninklijk Instituut, dat van 1853 af deze Bijdragen zal doen verschijnen, is het de geest van den Britschen luitenant-gouverneur over Java, niet die van den Fransch-Nederlandschen gouverneur-generaal, dien hij piëteitvol oproept³. Met «The history of Java» stichtte Raffles zich en zijn landslieden op wetenschappelijk gebied een monument, dat heel wat meer geeft, dan het opschrift aanduidt. Het is, zooals hoogleeraar Veth zijn omvangrijk werk van ruim een halve eeuw later zou doopen 'n «Java, geographisch, ethnologisch, historisch». Onzen departementschef voor de Koloniën, directeur-generaal Goldberg, maakte zooveel schoons een beetje verlegen; er was dan ook niet veel noodig om deze middelmatigheden van hun stuk te brengen. Als het kon, zou hij het gaarne geheim zien gehouden, speciaal opdat, schreef hij d.d. 4 Juli 1817 aan de Commissie-Generaal in Indië⁴: «het voorz. werk niet ter kennis van de vorsten op Java kan komen, ten einde de vleijende wijze op welke de Javaan wordt voorgesteld, niet somwijle aanleiding geve om denkbeelden te doen ontstaan, die aan de zoo noodzakelijke goede verstandhouding met de Inlandsche vorsten nadeelig zouden kunnen worden.» Neen, dat gaat niet, antwoordde commissaris-generaal Elout⁵, die reeds te voren het werk had gelezen en dientengevolge

¹ D^o 1 Juli 1817 in mijn „Brieven-V.-d.-Graaff”, dl. II, bl. 14.

² Voorspellende woorden van Mr. I. Bousquet d.d. 1 Maart 1821 in mijn „Brieven-V.-d.-Graaff”, dl. II, bl. 146.

³ Hiervóór, bl. 150.

⁴ De brief is opgenomen in Bijl. XXIII, bl. 363—364 van mijn „Nederlandsch-Indisch bestuur in 1817” (1913).

⁵ Brief d.d. 29 December 1817: bl. 399—400 van het in de vorige noot vermelde werk.

een en andermaal den Departementchef verzocht had ¹ om met een oordeel over berekeningen van Raffles' «apologie» te wachten, totdat C. C. G. G. zich konden doen hooren. Maar was dit dan de eenige indruk, dien het werk aan Elout Sr. had gegeven, hij, toch wel een man, die de wetenschap om haarzelve eerde en die al kennis genoeg van Indië had opgedaan om reeds bij oppervlakkige lezing, bij eerste aanschouwing der fraaie platen en zorgvuldige teekeningen, onder de bekoring van het beteekenisvolle te komen? Ik deed de vraag en zag haar tot mijn voldoening, naar ik wel kon verwachten, beantwoord. «Hebt gij de history of Java van den H^r Raffles uitgegeven, reeds gezien?» luidt het in een brief van Elout aan D. J. van Lennep d.d. 29 December 1817 ²; «het is een prachtig werk, veel belangrijke bijzonderheden bevattende, maar het dient ten aanzien der administratie met behoedzaamheid gelezen te worden — niet alles is even correct — schoon ik onze Hollanders niet geheel wil vrij pleiten, zijne Engelschen zijn toch ook niet sine maculis.»

Neen, niet alles was even correct en geenszins enkel ten aanzien der administratie, doch ook op wetenschappelijk gebied. Raffles mocht in de Voorrede op goede gronden verschoonen zijn «many severe strictures» over de Hollanders, die gestrengheid had niet behoeven uit te sluiten inzicht ten aanzien van het verdienstelijke hunner daden en werken; 't was inderdaad een onaangename zijde van zijn karakter. Maken wij het intusschen weer niet erger dan het inderdaad is. Wij hebben te bedenken, dat zoo vele in het Nederlandsch uitgegeven of als manuscript gebleven stukken verminderende belangstelling moesten inboezemen bij iemand, die de taal niet verstond ³; wij mogen ook

¹ Brieven d.d. 10 October en 11 November 1817: bl. 386 en 388 van het werk der vorige noot.

² Bl. 138 dl. II van het „Leven van D. J. van Lennep” (1862).

³ Nu nog in een voor de Nederlandsche beoefening der Oostersche taal-, land- en volkenkunde waardeerend artikel van *La Revue de Paris*: „L'Ethnographie en France et à l'Étranger”, door Marces Mauss leest men — zie bl. 546—547 der October-aflevering 1913 — „On serait injuste si, dans ce tableau, forcément bref et anecdotique, de l'histoire de l'ethnographie au dernier siècle, on ne faisait pas une place à la Hollande. Il est vrai que les travaux hollandais sont mal connus même des savants qui devraient le plus en faire cas: la langue dans laquelle ils sont rédigés les rend malheureusement lettre close pour beaucoup et on n'en a pas encore tiré tout le parti qu'on eût pu. Les Indes néerlandaises offraient d'ailleurs et offrent encore un admirable champ d'observation à l'ethnographie: les bonnes volontés ne firent pas défaut.” Volgt een opgave.

wel aannemen, dat de inrichting der boekerijen, waar nu de werken als voor het grijpen liggen, te wenschen overliet; en als 'n Van Hoëvell in een opzettelijke studie over de beoefening der wetenschap in Indië zulk een kapitaal werk als den Hortus Malabaricus glad over het hoofd ziet, kunnen wij er te eerder in komen, dat Raffles onwillekeurig verzuimen heeft gepleegd ten aanzien der waardeering van naar wetenschap strevende Hollanders. Maar stellig blijft hij beneden zichzelf, wanneer hij hen, die hem in de samenstelling van zijn werk op belangrijke wijze door het verstrekken van gegevens bijstonden, òf in het geheel niet noemt, òf ze maar even en ten deele memoreert. Daartoe behoort 'n Johannes Willem Bartholomeus Wardenaar, zoon van den bekenden Raad van Indië W. Wardenaar¹, dien — den zoon welteverstaan — Van Hoëvell jaren later op zijn reis over Java te Soerabaja bezocht om van hem te getuigen²: «Ofschoon hij nimmer Europa zag, is hij evenwel, zelfs nog in zijnen ouderdom, vol zucht naar onderzoek en wetenschap. Behalve de natuurkunde heeft hij ook de oudheden van Java bestudeerd, en hij spreekt daarover, niet als zoo velen, dat is als een blinde over de kleuren, maar met kennis van zaken.» Daartoe behoorde ook de zooveel vroeger overleden Hermanus Christiaan Cornelius. Beiden waren indertijd genie-officiëren, ingenieurs. Het is deze Cornelius, die Raffles op het oog heeft, wanneer hij op bl. 6 dl. II gewaagt van «a Dutch engineer», dus zonder verdere aanwijzing, die in 1797 bij den bouw van een fort te Klaten de aandacht vestigde op de ruïnen van Brambanan, en wien hij opdrachten gaf voor het opnemen en in teekening brengen van ruïnen. Vandaar dat Raffles, waar in de «History» afbeeldingen worden gegeven o. a. van

¹ Vermeld in mijn „Teruggave der Oost-Indische koloniën” (1910), bl. 209—211. — In „Priangan”, dl. I, bl. 100, wordt gewag gemaakt van een vrijwillige gift, groot f 3000 aan de Nederlandsche regeering, wat ten gevolge had een K. B. d.d. 12 Mei 1816 N° 6, ter aanbeveling aan de Indische regeering om hem bij voorkomende gelegenheid „met onderscheiding en welwillendheid te behandelen”. Dat hij inmiddels te Batavia noch onderscheiding, noch welwillendheid ondervond, deelde ik mede in „Teruggave”, bl. 210—211, hetgeen dus „Priangan” in zoover aanvult. Zijn dood maakte verdere behandeling van een klacht ter zake onnoodig.

² Op bl. 209 dl. I der „Reis over Java, Madura en Bali in het midden van 1847” door Dr. W. R. van Hoëvell (1849) Wardenaar leidde ook den bouw van de groote moskee te Soerabaja.

«one of the smaller temples at Brambanan” en van «the large temple at Brambaban”, er in noten over de tempels aan toevoegt: op bl. 17 dat «the first of these was taken in the year 1807 bij Mr. Cornelis, when the temples would appear to have been in a much more perfect state than at present”, en op bl. 18, dat de afbeelding van den grooten tempel werd genomen, «from a drawing bij Mr. Cornelis in 1807”. In 1830 bezorgde Raffles’ weduwe een tweeden druk in kleiner formaat; destijds waren echter de platen reeds vervaardigd in het grooter formaat van den 1^{en} druk, waarvan het gevolg is geweest, dat ze niet, gelijk vroeger, in de boeken zelven werden aangebracht, maar in een afzonderlijke verzameling. Om niet noodeloos kwaad van de menschen te denken, schrijf ik het hieraan toe, dat de door mij vermelde noten op de bladzijden 18 en 19 der 2^e uitgave weggelaten zijn, ofschoon ik er de reden niet voor inzie, daar het in de 1^e uitgave voorkomende: *zie de platen* enz. best had kunnen blijven. Zoo is dus de reeds povere herinnering aan «Mr. Cornelis” gansch uit het werk verdwenen. Hierdoor misleid, heeft Veth, die anders zoo gaarne aan ieder het zijne gaf, in het werk «Java” de onbillijkheid begaan van met betrekking tot Cornelius te schrijven ¹: «men zal zijn naam in het werk van Raffles vruchteloos zoeken; het strookte niet met den wensch van den Engelschen landvoogd, die de Nederlanders in het ongunstigst mogelijk daglicht wilde stellen, te erkennen dat zij in de ontsluiting der Javaansche oudheid eenig aandeel hadden.” Dr. J. Brandes heeft ook deze weglating door de 2^e editie niet opgemerkt, waar hij in zijn artikel: «Nog eenige sporen van de oudheidkundige verrichtingen van den Luitenant der Genie H. C. Cornelius”, met referte aan Veth’s opmerking herinnert: «Niettegenstaande Raffles, naar wij weten, zelf hem voor een deel die oudheidkundige onderzoekingen heeft opgedragen. zal men te vergeefs naar Cornelius’ naam in Raffles’ *History of Java* zoeken” ². In zoover is het jammer, omdat de beschouwingen zelven niets van haar waarde verliezen. En de heer Rouffaer loopt er mede in, waar hij in de vermelde Encyclopaedie, voce *Kunst (Beeldende)* refereert aan Brandes’

¹ Zie de noot op bl. 101 dl. I van den 2ⁿ druk.

² In het tijdschrift voor Indische volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap dl. XXXI (1886), bl. 597—614

verhandeling op bl. 326, kol. 2, zonder dezen te weerspreken, ofschoon evenzeer in het vlijtig bewerkt artikel de opmerking geenszins onjuist is: «Ook Cornelius en Wardenaar mogen genoemd (worden?) aan welke beiden Raffles zooveel ontleende zonder hun namen te noemen en daardoor eerst in latere jaren in eere hersteld.»

III.

De staatslieden van het herboren Nederland wilden op den nu eenmaal ingeslagen weg ten aanzien van de beoefening der wetenschap in de koloniën zich niet minder toonen, hetzij omdat het werkelijk in den geest des tijds lag, hetzij dat zij over onze achterlijkheid op koloniaal gebied al genoeg hadden moeten hooren, hetzij bepaaldelijk op «het voorbeeld der Engelschen», gelijk Dr. W. H. de Vriese memoreert¹. Aan deze nieuwe richting was o. a. te danken het optreden van Caspar George Carl Reinwardt als «Directeur tot de zaken van Landbouw, Kunsten en Wetenschappen in Ned. Indië». De keuze mocht in menig opzicht een buitengewoon gelukkige heeten. Tijdens het Herstel professor aan het atheneum illustre te Amsterdam, directeur van 's Lands kabinet van Natuurlijke Historie, secretaris der commissie van Landbouw in het landschap Noord-Holland, vertrok hij met de Commissie-Generaal op de *Evertsen*, die o. a. Elout aan boord had, naar Batavia, waardoor hij het aantal geboren Duitschers vermeerderde, die Nederlandsch-Indië vruchtdragend met hun kennis hebben gediend². Ook heeft hij tot die rechtgeaarden behoord, die niet smaalden op het land, waar zij hun bestaan hebben gevonden; nu nòg wel mag hij soms voor vreemden in ons vaderland of in de koloniën een voorbeeld zijn, ook wat dit laatste betreft.

De gelukkig gebleken keuze dankt men mede aan 's mans veelzijdigheid. In een kolonie, waar vooral destijds de speciali-

¹ Op bl. 3 van het lijvige werk van Dr. W. H. de Vriese over C. G. C. Reinwardt (1858). Een juiste critiek over de slordige wijze, waarop dit werk werd samengesteld, op bl. X, noot, der Inleiding van Rouffaer's Register op de 50 deelen dezer Bijdragen (1901).

² Zie Reinwardt's levensschets in het in de vorige noot vermelde werk. Reinwardt's uitnemend portret, dat men in De Vriese's werk zou verwachten, vindt men in het gedenkboek van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg (1892).

teiten maar niet voor het roepen waren, vermindert het exclusieve der ontwikkeling soms hinderlijk de bruikbaarheid en aan den persoon zelfs komt menigmaal de veelzijdigheid ten goede, voor zoover zij ook de betrekkingen met de eischen van het maatschappelijk leven beter onderhoudt. Reinwardt heeft het verwijt niet kunnen ontgaan, dat in zijn naar zoovele richtingen bewegende werkzaamheid het gemis aan degelijke resultaten niet te miskennen viel; maar dit verwijt, dat in onze tijden van specialisme — soms toch ook leidende tot schadelijke eenzijdigheid en vermindering van de verbeeldingskracht — zich harder zou doen hooren dan in vroegere dagen, had deels zijn grond, niet zoozeer in 's mans veelzijdigen werkkring, doch in karaktereigenschappen, die ook bij een meer enge opvatting over het benutten van zijn tijd nadeelig zouden gewerkt hebben. Stelselmatig afdoen, dadelijk orde brengen in hetgeen verdiende opgeteekend, beschreven te worden, zijn stellig eischen voor vruchtdragenden arbeid. Daaraan niet te voldoen, wordt soms geweten aan tijdsgebrek, doch feitelijk ligt het meer in een hebbelijkheid van steeds maar te willen uitstellen. Is het o. a. niet zeer kenschetsend, dat — afgezien van een enkel stukje in de Bataviasche courant van 23 Januari 1819, nog wel op aandrang van commissaris-generaal Elout geschreven ¹ — «Reinwardt zelf over den Buitenzorgschen tuin niets heeft gepubliceerd», gelijk Dr. M. Treub memoreerde ²; terwijl toch deze onthouding geenszins valt te zoeken, het tegendeel ervan, in gebrek aan inzicht over het belang van dezen aanleg, waartoe den 18^{en} Mei 1817 de eerste patjol in den grond werd gedreven. Door dit gemis aan orde is het veelslachtige van zijn positie nadeeliger gebleken dan wel behoefde en is zoo: waar hem nagegeven; «dat hij weinig of niets gedaan zou hebben» ³. Overigens hadden hem reeds terstond bij de benoeming

¹ De Vriese, bl. 281. — „Ik heb hem aangeraden, dat hij in de Bataviasche Courant iets dienaangaande (*namelijk over de door Reinwardt met de Amsterdam gezonden verzameling*) zoude stellen, ten einde het publiek allerwege in Europa daardoor kennis krijge, dat hij werkzaam is — hetzelfde heb ik hem verzocht te doen ten aanzien van zijne waarlijk fraaie Botanische tuin, die met der tijd veel schoons zal opleveren.” Brief van Mr. Elout d.d. 25 Augustus 1818 aan Van Lennep in het Van Lennep-deel, bl. 166.

² Op bl. 7 van het in noot 2 bl. 156 vermelde Gedenkboek van den Plantentuin.

³ Op bl. 56 van het op bl. 156 noot 2 vermelde werk van De Vriese, waar tevens de onderschatting wederlegd wordt.

de oogen kunnen opengaan over het onbepaalde zijner wetenschappelijke werkzaamheid. Uitgenoodigd, namens den Souvereinen vorst, door staatssecretaris Falck bij schrijven gedagteekend Brussel 13 December 1814, tot het aanvaarden van de vermelde betrekking, antwoordde hij den 26^{en} toestemmend, bij een zeer breed opgezet schrijven; hierop volgde de benoeming krachtens Souverein besluit d.d. 11 Januari 1815 N° 28. Er werd echter aan dat stuk zulk een groote vragenreeks over de door hem in Indië te verrichten onderzoekingen gevoegd, dat er veel voor te zeggen zou geweest zijn, wanneer de benoemde als ernstig man er aanstonds tegen opgekomen was ¹. Verwondering mag het baren, dat een persoon als Falck zich tot de toezending van zulk een stuk leenen liet. Misschien zag Reinwardt het belachelijke van dit geschrift wel in, doch oordeelde hij het ongepast zijn meening te uiten. Ziehier overigens hoe landvoogd Van der Capellen in een besluit van 23 October 1816, waarbij aan de residenten werd opgedragen Reinwardt ten dienste te zijn, den werkkring omschrijft ²: «De Professor C. G. C. Reinwardt, door Zijne Majesteit benoemd als Directeur tot de zaken van landbouw, kunsten en wetenschappen in deze eilanden, is in die hoedanigheid belast met het oppertoezicht over alles wat betrekking heeft tot de cultuur van den grond, de opvoeding der jeugd en de maatregelen ten nutte der openbare gezondheid, en hem is voorts opgedragen het doen van alle mogelijke nasporingen, welke eenig licht kunnen verspreiden over de natuurlijke gesteldheid dezer eilanden, den aard, de taal en de zeden van derzelver inwoners, de beschrijving van derzelver dieren en voortbrengselen en andere soortgelijke onderwerpen van algemeen belang.” Land- en Dierkunde, Hygiëne en Scheikunde, Landbouw en Veeteelt, Archeologie, Ethnographie, Geologie, zelfs de Inlandsche talen en *soortgelijke onderwerpen*. Men denke eraan Reinwardt's betrekking niet op één lijn te stellen met het gelijknamige ambt van de latere departementschefs, dus met een administratief hoofd van algemeen bestuur. Departementaal beheer had men destijds georganiseerd in den Raad van Financiën. De tweeslachtige opvatting van zijn ambt, deels als administratief persoon,

¹ Correspondentie met besluit en critiek over de bijlage, op bl. 26—49 van De Vriese's werk.

² Op bl. 290—291 van De Vriese's werk.

maar vooral als geleerde, was er mede in overeenstemming; hijzelf onderzocht ertsen en muntalliages, zoo goed al hij scholen organiseerde en tegen het uitzenden van vroedvrouwen adviseerde; hij verzamelde en definieerde planten, zoo goed als hij dieren ontleedde en opzette. Onder al den lof, dien men den waardigen, zich toewijgenden man heeft toegebracht, loopen de opmerkingen over het al te zeer omvattende van zijn arbeid als een roode draad. Zijn werkzaamheid en het gebied zijner kennis waren intusschen ook buitengewoon, zoodat er veeleer reden is tot verbazing over hetgeen de bij zijn aankomen in Indië 40-jarige heeft ten uitvoer gebracht, dan tot klacht over hetgeen hij heeft moeten nalaten ¹.

Wanneer echter Reinwardt met voldoening op zijn belangrijke zending naar Indië, dank een 6-jarig verblijf van einde April 1816 tot medio Juni 1822 heeft mogen terugzien ², zoo komt tevens een deel der eer daarvan toe aan de mannen, die als leden der Commissie-Generaal een uitgebreide macht hadden om de vervulling zijner taak, wat betreft de wetenschappelijke zijde ervan, evenzeer ten dienste als ten schade te zijn. Zij hebben niet nagelaten den geleerde hoog te stellen en niet slechts omdat men in tijden leefde, dat de glans, die van geleerden en artisten uitging, kon terugstralen op hen, die deze menschen ter wille waren; maar ook omdat mannen als Elout en Van der Capellen hoog genoeg stonden voor persoonlijke belangstelling in hetgeen de wetenschap voortbracht. Vandaar o. a. ook, dat in Elout's correspondentie met D. J. van Lennep herhaaldelijk over den geleerde wordt gehandeld. «Reinwardt is wel, en te vrede», luidt het reeds een paar dagen na Indië's Herstel ³. «Hij heeft den tijd tot nu toe met bespiegelingen en natuuronderzoekingen doorgebracht daar zijne ambtsbezigheden nog niet konden worden aangevangen.»

¹ Men leze vooral de uitnemende levensschets door Dr. P. J. Veth van Reinwardt gegeven, eerst in het tijdschrift van het Indisch Genootschap, 3^{en} jaarg. (1856), daarna zeer omgewerkt in het „Zevental levensschetsen“, getiteld „Ontdekkers en Onderzoekers“ (1884). Mijn hierna volgende opmerking — bl. 166 noot 3 — met betrekking tot de aan Dr. M. Treub onbekend gebleven brieven van Elout over Reinwardt, geldt in zoover evenzeer voor dit werk van Veth, dat het jammer is, dat ook hij met die brieven, zooveel over Reinwardt's werkmanieren bevattende, geen rekening heeft gehouden; ik krijg althans hiervan den indruk.

² Men zie ook mijn „Brieven—V. d. Graaff“, dl. I, bl. 96—97.

³ In het bl. 153 noot 2 vermeldte Van Lennep-deel, bl. 85: Brief van 28 Augustus 1816.

Was het wel zoo? Ik bedoel met die tevredenheid. Zijn biograaf zegt ¹, dat Reinwardt's tijd tot Mei 1817 «is vooral besteed aan administratief werk en aan het doen van kleine uitstappen». Zeker is het, dat zich juist ten aanzien dier tevredenheid een incident heeft voorgedaan, dat Elout in gelijke ontstemming bracht, als toen hij zoo goed meende gedaan te hebben met producten naar Holland te zenden en hem daarover 'n *mauvais marque* als belooning gewerd ².

Reeds na een zeer kort verblijf te Batavia vonden Van der Capellen en Elout, maar vooral deze, het maatschappelijk leven te Batavia allesbehalve genoegelijk ³. Dit gaf aanleiding, verhaalde Elout aan Van Lennep ⁴, dat zij «als een middel om zoo wat liefhebberij te kweeken» den wensch te kennen gaven «dat de Prof. van tijd tot tijd, als hij gelegenheid had, zoo voor enkele goede vrienden eene verhandeling zou lezen, of proeven doen, dat hem niets kostte, noch tijd noch arbeid, dewijl een mondelinge voorstelling ex tempore voor hier genoegzaam was». De aldus uitgenoodigde, die «wat besluiteloos is», luidt het bij Elout in zijn verklaring van het gebeurde, keurde niet af, nam echter ook niet stellig aan. Misschien was Reinwardt het met dat *noch tijd, noch arbeid* niet eens, maar wilde hij ook liever zijn begunstigers niet teleurstellen. Op een goeden dag van November 1816 komt men echter den Landvoogd «een vrij groote crocodil of kaayman» brengen ⁵. «De Prof. ontleedde dat dier en had de goedheid daarna op zekeren avond een klein gezelschap tot zijnent te nodigen, en deed eenige aanwijzingen op dat skelet in vergelijking met dat van andere dieren enz.»; 't was wel een «aangenaam» avondje, vond Elout, maar «deze eerste les» deed Z.H.Gel. niet door meer volgen. Overigens schijnt er niets gebeurd te zijn. C.C.G.G. maakten hun reis over Java; Reinwardt was mede van de partij. Eerst verscheidene maanden na de terugkomst, werd Elout ontstemd door een brief van Van

¹ Bl. 53 van het werk van De Vriese.

² Zie mijn „Consignatie”-artikel in deze Bijdragen, dl. 68 (1913), bl. 454.

³ Verg. bl. 118 van mijn werk over „Oost-Indië's Herstel” (1911).

⁴ In brief van 29 Maart 1818: zie het Van Lennep-deel, bl. 159.

⁵ Over een naar Holland gezonden krokodil zie de Bataviasche courant van 5 September 1818 N° 36 of bl. 24—25 van het Tweede twaalfstal (N° 1 en 2, 1845) van het Indisch Magazijn. Het beest behoorde tot Reinwardt's eerste bezending voorwerpen van natuurlijke historie naar Nederland; deze verging met de *Amsterdam*.

Lennepe, waarin de mededeeling stond, hoe «schreeuwend» het in Holland gevonden werd, dat men in Indië van «den eersten persoon na Commissarissen» verlangde het lesgeven in de natuurlijke historie! «Moest hij daarvoor», praatte men er, «naar Java gaan en men daarvoor zijn onderwijs te Amst. missen?» En men praatte nog veel meer, want Falck schreef d.d. 15 November 1817 aan Van Lennep¹: «Ik had in den wind geslagen al wat men mij van Reinwardt's ontevredenheid gezegd en geschreven had. Uwe bevestiging me fait tomber des nues. Hoe is het mogelijk? Vooral dat men omtrent het geld voor zijne subsidiën en experimenten zoude gechicaneerd hebben? Ik heb vele en lange brieven van V. d. Capellen zoo wel als van Elout; maar van die kwestie komt niets voor. Dat één van hun, door humeur of door overmaat van staatsbezigheden tot een soort van illiberaliteit ware vervallen; dit laat zich nog onderstellen, maar beide? Van den anderen kant wil ik Reinwardt ook niet verdenken. Ware het niet best, daar hij nu eens op dien afstand is, hem te permovereeren² om niet met Elout t'huis te varen, maar nog een paar jaren, in den oorspronkelijken geest zijner aanstelling, in Indië te blijven³; waarover ik dan nader en ernstig aan Capellen zoude kunnen schrijven. Ander hulpmiddel zie ik 'er niet op; en zelfs dit is maar een palliatief.» Van Lennep schreef niet alles, wat hij gehoord had aan Elout, maar wel over het lesgeven. En dat was al genoeg om dezen dood te ergeren. Breedvoerig weerlegde hij de «onwaarheid», even «belagchelijk» als «hatelijk», waarna hij in

¹ Op bl. 139—140 van het Van Lennep-deel.

² Persuadeeren? — De indruk was blijkbaar, dat Reinwardt zich onttremd gevoelde tegenover Elout.

³ De tijd van Reinwardt's verblijf was slechts gesteld op 2 jaar, zou dus in 1818 ten einde loopen, maar kon desnoods tot 4 jaar, alzoo tot 1820, verlengd worden. In verband daarmede berichtte de minister van Koloniën bij dépêche d.d. 6 Mei 1820 N° 50/57, gelijk het luidt in het Indisch besluit d.d. 14 October 1820 N° 1: „de benoeming van eenige personen voor de Oost-Indie ter bevordering van de kennis der natuurlijke gesteldheid en voortbrengselen dezer bezittingen” speciaal „uit aanmerking der aanstaande terugkomst van den Heer Reinwardt”. Het vermelde Indisch besluit droeg diensgevolge Reinwardt op de noodige voorstellen te doen „ten einde op de meeste nuttige wijze aan de heilzame bedoeling van Z. M. in deze te voldoen, zoo wel gedurende den nog overigen tijd van het verblijf van den Directeur op dit Eiland, als na deszelfs vertrek”. Dit vertrek vond echter, ingevolge zijn eigen voorstel (zie De Vriese, bl. 292) eerst plaats in 1822, toen Reinwardt zich naar Nederland terugbegaf, ten einde aan de Leidsche universiteit het hoogleeraarsambt te gaan bekleeden. (Het besluit van 1820 uit het vermeld Rijksarchief).

verband met zijn vele officieele werkzaamheden vervolgde ¹: «Gij, en ook de HH. Van Marum ² en De Vries kunt nu oordeelen hoezeer er mij aan gelegen ligt, daar ik in dezen bayert van verwarring en arbeid zoo veel ogenblikken aan deze stoffe wijde, om U te doen zien, dat men R. niet mishandelt. Gij gevoelt dat ik dezen er zelven over spreken zal want zoo hij, ik weet niet waardoor gedreven, de zaak anders heeft voorgesteld, dan verdient hij, dat ik hem eene mercuriaal geef, en ik zal dat doen. Zoo de HH. ten uwent het zoo fraay, ik weet alweer niet waarom, uitventen dan draag ik U die Commissie *uit mijn naam* op. Lees hun dit alles voor, en zeg er bij, dat ik, wetende hoe gevoelig het voor den Gouv. Gen zou zijn dit te verstaan, dezen met alle die bijzonderheden niet zal bekend maken. De Heer V. d. C. acht R. hoog en wil alles voor hem doen. Hij wordt daar als Vriend van het huis behandeld, en ik zal wel zorgen dat ik door de vermelding van uwe tijdingen geene verkoeling te weeg breng maar laten die HH. nu dan ook wat voorzigtiger en bescheidener zijn enz. Voeg bij dit zeggen aan de HH. De Vr. en V. M., dat zij uit mijnen langen brief wel mogen opmerken de achting, die ik voor hen en hunnen vriend heb, maar dat ik hen het regt niet toeken mij te beledigen.” Dan volgt een billijke uiteenzetting over Reinwardt, die telkens moest aangezet worden «tot arbeidzame beweging” en nog wat aangezet zou worden; «want ik kan U niet zeggen, hoezeer die onverdiende ontevredenheid mij hindert”. Beledigen? Hinderen. ’t Was anders toch een zeer onbeduidende zaak, bovendien volkomen op te helderen. Niet dadelijk kon dit echter plaats hebben door afwezigheid van Reinwardt wegens ziekte. Elout moest dus eenig geduld oefenen... «ik zal, zoo dra ik op Batavia zal terug zijn”, schreef hij Van Lennep andermaal d.d. 24 April 1818, maar uit Buitenzorg ³, «hem ernstig over alles onderhouden en ook beknorren, zoo ik van hem bemerk, dat hij tot de berigten aanleiding gegeven heeft, die gij mij hebt medegedeeld.” Van de beknorring kwam evenwel niets! Eerst in Mei kon het onderhoud geschieden. «Ik gedraag mij”,

¹ Brief gedagteekend Batavia 29 Maart 1818; in het Van Lennep-deel bl. 159—160.

² Dr. Van Marum had met Dr. C. J. Temminck op zich genomen, om, gedurende Reinwardt's afwezigheid, de werkzaamheden aan het kabinet van Natuurlijke Historie te Amsterdam te verrichten: bl. 50 van het De Vriese-werk.

³ In het Van Lennep-deel, bl. 163.

schreef nog te voren Elout van Batavia d.d. 21 Mei 1818 aan Van Lennep¹, «aan de brieven, die ik u in de voorleden maand schreef en waarin ik u omstandiglijk over Reinwardt onderhield, hij is geheel van zijn — ziekte — teruggekomen»². Intusschen had Reinwardt zelf van het ongenoegen zijner vrienden door brieven uit Holland vernomen en hen aanstonds terecht gewezen. Vandaar dat Elout den 4^{en} Juni aan Van Lennep berichtte³: «heden ochtend heb ik hem over de zaak gesproken, hij betuigde mij reeds met de Korenzaajer, die op 1 Junij van Batavia vertrokken is, aan zijne vrienden, bijzonderlijk ook aan U, geschreven te hebben en zijne verwondering en ongenoegen betoond over de opvatting zijner woorden, hij zou eerstdaags dit nog nader doen, want hij kon zich van de gedachten dier Heeren geen juiste gedachten vormen.»

Alzoo sloot het incident.

IV.

Met Reinwardt's optreden en werkzaamheden, gesteund door de hem welgezinde Elout en Van der Capellen, werd inderdaad op een schoone, waardige wijze Indië's Herstel gekenmerkt door een veelbelovende beterschap. Hoe is het echter daarmede tenslotte gegaan? Het gemis aan zorg voor de monumentale kunst nemen wij niet te zeer in het debet. De heeren verschilden zeer ten deze van mannen als Raffles, Crawford. Dezen waren tot zekere mate onderlegde, aanlegvolle orientalist; genen waren wel wetenschappelijke menschen, doch niet in de richting, die warme belangstelling kon doen verwachtten voor oudheden, wier geschiedenis zij niet kenden, wier kunst zij niet verstonden, wier beteekenis hun geen bijzonder belang inboezemde. En zelfs Raffles, hij moge, om niet te spreken van het wegslepen van beelden naar Engeland, door het nemen van teekeningen, door het gelasten van ontgravingen, door het doen opruimen van struikgewas, zijn belangstelling in het behoud der monumenten getoond hebben, de «vigorous initial effort» voor hun behoud, gelijk J. F. Scheltema mededeelt op bl. 78 van «Monumental Java» (1913), zal wel meer door des schrijvers zucht, om met scherpe tegenstellingen

¹ Op bl. 132 van het Van Lennep-deel; zie over de datumfout van dit schrijven, hiervóór bl. 144.

² Ik neem dit juist over.

³ Bl. 163 van het Van Lennep-deel.

ons bestuur te laken, in de verbeelding gelegd zijn, dan naar waarheid bestaan hebben. Trouwens het initiatief dezer verdiensten, zoowel als de «first measures for their preservation», gelijk men er op bl. 14 leest, wordt door resident Valck aan Engelhard toegeschreven, terecht of ten onrechte — voor het behoud der monumenten was het in beide opzichten van geenerlei belang — schrijvende, dat hij de monumenten deed «min of meer onderhouden» «op welk voetspoor de Engelschen voortgegaan zijn»¹.

Wat betreft het bestuur der Commissie-Generaal, bij mijn bestudeering van haar archief trof ik geen enkele letter aan, welke in mij de gedachten heeft gewekt van een daadwerkelijken voortgang op den door Engelhard en de Engelschen althans aangewezen weg tot behoud der tempelruïnen. Zeker: verzameld heeft men, zoo goed en zoo kwaad als het ging, ik vrees zeer kwaad, maar misschien kan men ervan zeggen, dat ook wel aangevoerd wordt ter verdediging van het uitbreken der in het Britsch museum aanwezige Parthenon-marmers, dat de beelden anders verder geschonden of te loor zouden gegaan zijn.

Directeur Reinwardt zond bezendingen naar het Leidsch museum, soms met het ongelukkig gevolg, dat Neptunus ze zich toe-eigende. N. Engelhard heeft van zijn verzameling een gedeelte aan Leiden ten geschenke gegeven. Onder de personen, die in het verzamelen van beelden niet ten achter bleven, behoorde landvoogd Van der Capellen: begripen, dat dergelijke monumenten dan toch niet zoo finaal voor het land als verloren eigendommen konden beschouwd worden, schijnen niet te rijzen, ook zelfs niet bij hen, die er in de eerste plaats voor hadden op te komen. Niet, als Engelhard deed, werden ze door den heer Van der Capellen het Rijk ten geschenke gegeven; ze moesten uit den boedel ten behoeve van Leiden aangekocht worden². En al die menschen gaarden zonder eenige degelijke kennis; wèl kon Elout schrijven, dat de heer Van der Capellen zooveel liefhebberij in het wetenschappelijke had³. O zeker, na de

¹ Over de waarde van Valck's getuigenissen betrekkelijk Engelhard zie Rouffaer op bl. 107—109 van de op bl. 146 vermelde Literatuur-opgaaf. Zie ook „Priangan” dl. I, bl. 84—85 over Engelhard's initiatief in deze. Een aardig portret van hem in dl. III van dat werk vooraan.

² Zie bl. XV der „Beschrijving van de Indische oudheden van het Rijksmuseum te Leiden” (1885) door Dr. C. Leemans. Sinds werden de Indische oudheden overgebracht naar 's Rijks ethnographisch museum te Leiden.

³ Brief d.d. 29 Maart 1818 in het Van Lennep-deel 2, bl. 157.

ontbinding der Commissie-Generaal, vinden wij een vleugje van regeeringszorg voor de monumenten onder den eersten landvoogd na het Herstel. Want men had een «Kommissie tot het opsporen, verzamelen en bewaren van oudheidkundige voorwerpen op Java» en deze schreef bij missive d.d. 16 Juli 1823 N° 6 aan de Regeering, met voorstel tot voorziening: «dat op onderscheidene plaatsen van dit eiland de overblijfselen der oudheid door den chinees en inlander worden geplunderd, om de steenen tot bijzonder gebruik te bezigen, terwijl de beelden en sieraden niet zelden uit moedwil worden verminkt en beschadigd». Het gevolg was het eerste besluit, dat over deze landszorg door mij is aangetroffen, dat van 24 Juli 1823 N° 7, waarbij de residenten op Java werden aangeschreven «om voor de goede bewaring der javaansche oudheden, welke zich in hunne residentien mogten bevinden, met de meeste zorg te doen waken, en daarvoor de regenten en alle mindere inlandsche hoofden verantwoordelijk te stellen.» Goedig, die meeste zorg der bestuurshoofden en die verantwoordelijkheidstelling der inlandsche hoofden! Och zij hadden een breeden, breeden rug! Maar noch bij Commissie-Generaal, noch bij opvolgende landvoogden scheen het in de gedachten te rijzen, het vindiceeren van 's lands rechten op de monumenten. Dit toch geschiedde eerst in 1840, en dat moest nog wel plaats vinden ten gevolge eener aanschrijving uit Holland «op magtiging van Z. M.»; het valt intusschen buiten het tijdvak, dat ik in deze verhandeling wensch te omvatten¹. Bij de critiek daarover, denke men er echter aan, dat destijds, en nog lang daarna, in ons eigen vaderland doffe onverschilligheid, heerschte voor de aldaar zijnde oudheden. Was het niet eerst in 1872 dat De Stuers' «Holland op z'n smalst» er de machthebbers op dit gebied succesvol tot de orde riep? En in menig ander beschaafd Europeesch land blijkt het in de eerste helft der 19^e eeuw niet beter te gaan. Wanneer er b. v. nog iets is overgebleven van de ruïnen der vele schoone Romeinsche villa's aan den oever der Moezel, dan is dit slechts te danken aan den onvermoeiden strijd van een enkelen belangstellende uit die dagen. De monumenten in Vóór-Indië leden er in sommige opzichten ook onder. Als men den Britsch-Indischen landvoogd lord Curzon erkentelijk vindt vermeld in E. B. Havell's «Indian

¹ Over de hier genoemde stukken, zie het „Bijblad op het Staatsblad van Ned. Indië" N° 248.

Architecture" (1913), bl. 174, 209, 224, 226 zoo voor het tegengaan der verwoestingen door het gebruik van ruïnen voor moderne bouwingen als voor de rationeele restauratie van Indische oudheden en men overweegt, dat zijn bestuur viel in de jaren 1899—1905, dan geeft dit toch te denken.

Maar laat zich deze onthouding onder en ook na het bestuur der Commissie-Generaal eenigszins verklaren door den geest van een tijd, waarin men niet leerde, dat oudheden ook stukken geschiedenis zijn, die spreken van het leven, van het werken, van de hartstochten der maatschappijen, met wier verleden wij rekening hebben te houden en dus te kennen, — «Les arts sont la marque suprême de la civilisation parce qu'ils sont les témoins les plus émouvans de l'histoire»¹ — er was een monument, zij het dan ook niet van kunst, door de Commissie-Generaal zelf in het leven geroepen, met volle bewustheid van een groote toekomst, die immers in de eigen woorden van haar medelid Elout *époque zou maken en ten roem zou strekken*: de Buitenzorgsche tuin, die naar denzelfden briefschrijver *nergens beter kon worden aangelegd*². Weinige jaren verlopen, of men ziet onder zijn eigen ministerie, in 1824, «de zoo bloeiend begonnen *Hortus Bogoriensis* ter dood veroordeeld», zóó zeer dat «Tien jaar lang is de Buitenzorgsche tuin zoo goed als in het vergeetboek geraakt»³.

Het geschiedde onder het overigens ook in zoo vele andere opzichten onsympathiek bestuur van Du Bus de Ghisignies, dat ons verplaatst in den tijd, waarvan een zijner secretarie-ambtenaren getuigde: «Wij zijn hier, wat onze kennis van zaken betreft, ten spot geworden van al wat ons omringt»⁴. En

¹ Gabriel Hanotaux: „De l'Histoire"; bl. 308 der „Revue des Deux Mondes" van 15 September 1913.

² Zie Elout's brieven aan D. van Lennep d.d. 29 Maart, 24 April, 4 Juni, 25 Augustus 1818 in het op bl. 153, noot 2, vermelde Van Lennep-deel, bl. 157—158, 163, 164, 166.

³ In het op bl. 156, noot 2 vermelde gedenkboek van den Plantentuin, bl. 9—11. Het *bloeiend begonnen* nam ik goed over. Het is jammer voor dit gedenkboek, dat de heer Treub bij de samenstelling ervan blijkbaar niet geweten heeft van Elout's brieven in het Van Lennep-deel. Zij zijn toch bijzonder opmerkelijk, omdat er uit blijkt, hoezeer de commissarissen-generaal Elout en Van der Capellen vervuld zijn geweest met de groote toekomst voor den Plantentuin. In het Gedenkboek had de herinnering aan die brieven stellig een plaats verdiend.

⁴ Bl. 67 der op even onsympathieke wijze „naar onuitgegeven bescheiden bewerkt(e)" brieven van „Willem van Hogendorp" (1913). Ik maak van

daarvan zag men op wetenschappelijk gebied in de eerstkomende kwarteeuw geen herstelling. Terwijl de Indologische wetenschap zelfs in landen, die geen koloniën bezaten, de aandacht bezig hield, was reeds in 1824 in Nederland de lust daartoe zóó gering, dat, naar aanleiding der verschijning te Bonn van eene «Indische Bibliotheek», bewerkt door den hoogleeraar A. W. von Schlegel aldaar, een geacht tijdschrift ten onzent klaagde¹: «Hoe ge-

deze gelegenheid gebruik, al wordt de noot wat lang, om een fout te herstellen. Op bl. 29 leest men, dat Mr. H. J. van de Graaff „blijkbaar” was „de schrijver van een in 1825 bij Suringar te Leeuwarden uitgekomen *cierlijk en innemend geschreven* brochure, die veel opgang schijnt gemaakt te hebben onder hen, die door gebrek aan lokale kennis de zaken niet met juistheid konden beoordeelen”. Het door mij gecursiveerde staat er aangehaald, vermoedelijk omdat het woorden zijn van Willem van Hogendorp en het overige van den *bewerker*. In ieder geval het *blijkbaar* schijnt niet zonder bedenking. Bekend met de geheele correspondentie van Van de Graaff, durf ik wel verzekeren, dat deze nooit in Indischen dienst een brochure schreef. Van Kampen in dl. III, 2° stuk, bl. 530, noot 1, van zijn „Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa”, noemt trouwens als schrijver Meijlan, een lotgenoot in de ongenade van Van de Graaff „uit hoofde zijner betrekkingen en gevoelens”, zegt de barre resolutie van 4 Juli 1828: verg. o. a. bl. 94, dl. I van mijn Van de Graaff-brieven. Op het betrekkelijk belang van de brochure wees ik in mijn „Indisch bestuur in 1817” (1913): zie bl. 223, noot 1, en in de literatuur-opgave aldaar, bl. XII, sub 9. De denkbeelden van Meijlan, gelijk hij ze als directeur der landelijke inkomsten, in overeenstemming met die van Van de Graaff, onder Du Bus voorstond, werden bestreden in het Kolonisatie-stuk van Du Bus: zie o. a. bl. 43 van dat stuk, bijlage van „Het koloniaal monopoliestelsel” van D. C. Steijn Parvé (1851). Het anonym geschreven boekje verraadt gelijken geest en wordt mede in het Kolonisatie-rapport ter sprake gebracht: zie bl. 51 noot †, „als bekend, uit de pen van een hoog ambtenaar alhier”, staat er, waarmede Du Bus en Willem van Hogendorp dus ten onrechte bedoeld hebben Van de Graaff. Blijkens bl. 33 van de brochure, beschouwde haar schrijver het als een „*ongelukkig vooroordeel*”, door vele Europeanen opgevat, dat zonder eigendom van grond, en zonder onmiddellijke beschikking over de bevolking, onttrokken aan de belastingen, welke zij ten behoeve van het Gouvernement opbrengt”, geene Europeesche cultuurondernemingen „gelukken kunnen”. Het Kolonisatie-rapport behandelt deze opvatting o. a. als een absurditeit: zie de noot † op bl. 51 der Parvé-bijlage. Bezien vooral bij het licht der tegenwoordige tijden, is kenschetsend deze pretentieuze afwijzing van het oordeel der plaatselijke deskundigen door het Kolonisatie-rapport, dat feitelijk niet anders was dan zuiver secretarie-werk. Meijlan en Van de Graaff beiden zijn in deze gerechtvaardigd. Wat betreft den in „Willem van Hogendorp” gememoreerde goeden stijl der brochure, nadat Meijlan in 1831 was overleden, bracht de redactie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aan Meijlan's nagedachtenis een warmen lof, waarin o. a. gewezen wordt, behalve op zijn „fijn oordeel”, op zijn „schoonen en duidelijken stijl”. Zie het 14° deel (1833) der Verhandelingen van dat genootschap.

¹ In het te Amsterdam uitgegeven „Letterkundig Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak” van 1824 N° XV, bl. 682. 't Is voorhanden op de Koninklijke bibliotheek te 's-Gravenhage.

makkelijk nemen wij Nederlanders het bij dat alles niet op, schoon zelf koloniën bezittende. Naauwelijks kennen wij de oude werken onzer Landgenooten, in welke een rijkdom van berigten over Indië voorkomt. En op deze onze gemakkelijheid dragen wij nog roem!" Opmerkelijk kenschetsend, dat in 1836 aan Raffles' «History» ten onzent een origineele begrafenis wordt bezorgd door den gewezen resident van Banjoemas J. E. de Sturler. Hij vertaalt het werk, maar krimpt de twee flinke deelen van het origineel tot een bescheiden boek in, ten einde zich te beperken, gelijk reeds op het titelblad staat, tot «de onderwerpen, welke voor Nederland en Indië wetenswaardig zijn», waartoe, licht hij nader op bl. VIII van het Voorbericht in, dus niet behoort: «de beschrijving van oudheden, aloude tempelgebouwen, mythologische overblijfselen, legendes en aloude volksgedichten», zijnde «slechts voorwerpen van liefhebberij». Dat *slechts* is waarlijk prachtig! Nog 20 jaren later, in 1856 immers, komt te vergeefs Sloet tot Oldhuis tegen het verwaarloozen van onze wetenschappelijke kennis ten aanzien van Indië op! «Zal», besluit de vermaning ¹, «bij gemis van een geographisch genootschap, de Akademie van wetenschappen zich de land- en volkeren-kennis en de oudheden van Indië en de Polynesie niet aantrekken? Wij gelooven het niet.» Deze twijfel aan de eerste toekomst behoeft hem althans voor teleurstelling!

Weggevaagd de herinneringen eraan, zou ik wel willen, nu wij ons in zooveel betere tijden verheugen. Had de heer Scheltema in zijn «Monumental Java» niet een zijn onderwerp waardiger standpunt kunnen innemen dan met aanhoudend afgeven op het verleden vervelingwekkend zijn beschrijvingen te onderbreken, zoozeer, dat hij zelfs 50 cents entrée tot een onzer Indische oudheden niet dan scheldend offert aan de inhaligheid onzer schatkist ²: «Revenue being the principal objective of Dutch colonial solicitude, the opportunity they create is gladly seized to levy gate-money from visitors to the *chandi* Mendoot.» Daargelaten de bedoeling van dezen maatregel, namelijk dat niet Jan en alleman er maar kermisachtig heentrekt, wat anders, en in veel sterker mate voor de bestrijding van kostende zorgen, doet Engeland in Egypte, om van Italië, Griekenland, Oostenrijk te zwijgen.

¹ In Sloet's „Tijdschrift voor staathuishoudkunde”, dl. XIII (1856), bl. 300.

² Zie bl. 18 van het werk.

Schooner dan zulk wegwerpend bedrijf in den vreemde, ware het voor dat kader geweest hulde te brengen onder den indruk van hetgeen vooral sinds het begin der 20^e eeuw tot stand werd gebracht; aan den talentvollen opbouw van den Boroe-boedoer, aan de bijzonder fraaie monographiën over Javaansche monumentale kunst, die als vrucht van het in 1901 door de Regeering geregelde oudheidkundig onderzoek op Java en Madura werden gepubliceerd. Inleidend krijgt men in die uitgave een korte schets van hetgeen, «reeds»(?) vroeger gedaan werd door Opperbestuur of Indisch Gouvernement «ten bate der kennis van Java's oudheden». Veel kon dit overzicht natuurlijk niet inhouden en als een zeer donker afwerpende schaduw houdt de 2de monographie in een «Versleept in 1896 naar Bangkok (Siam)»¹. Als volgt wordt dit verhaald door Scheltema²: «This instance of the ancient monuments of Java being officially despoiled to please crowned heads and other visitors in exalted stations, *pour le bon motif*, seemed so incredible that, when I censured it in the Dutch East Indian Press, the Dutch Press, overzealous in hiding colonial enormities³, also *pour le bon motif*, considered it an easy task to deny, waxing eloquently indignant at the denunciation⁴ until in regular, normal sequence, always observable in the perennial case of Dutch whitewashing versus colonial boldness of speech, the correctness of the statement could no longer be assailed, new evidence accumulating steadily, Mr. J. A. N. Patijn, for one, describing in the *Kroniek* and the *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, a collection displayed near the Wat Pra Keo at Bangkok and brought thither from Java in 1896»⁵.

De in de monographie-Singasari vermelde literatuur naslaande, ontwaarde ik wel door Groneman's verkleining der opgave van Patijn over het aantal karren, hetwelk tot vervoer der beelden was gebruikt, dat Groneman hier niet vrij uitging, doch de loop der zaak bleef mij duister, omdat het een onderwerp gold, waarover, naar ik vermeende, steeds de Regeering het

¹ Op bl. 52 der „Beschrijving van Tjandi Singasari”.

² Bl. 244—245 van „Monumental Java”.

³ Volstrekt onwaar!

⁴ Dat niet dadelijk gelooven aan het schandaal pleit voor die pers; ik geloofde het trouwens ook niet.

⁵ Hier staat nog deze noot: „See also the *Westminster Review* of May and *The Antiquary* of August, 1912.

advies inwon én van het Bestuur van het Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen, én van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid. Indien werkelijk de zaak zoo belangrijk was, als zij werd voorgesteld, hoe kon het dan mogelijk geacht worden, dat ook die autoriteiten als Turksche barbaren voor oudheden er hun medewerking aan verleend zouden hebben? Vervuld van deze vraag rees in mij de gelukkig gebleken gedachte, om den waardigen hersteller van den Boroboedoer — eere zij zijn naam! — inlichting te vragen. Hij gaf mij die mondeling zeer in het breede, doch ik vond het om begrijpelijke reden bij nader inzien beter alsnog een schriftelijke mededeeling te vragen ter publiceering in deze verhandeling. Vandaar ondervolgend stuk. Uit niets blijkt, dat het Bataviaasch genootschap gehoord is. Zijn bestuur staat er dus geheel buiten; dat doet mij althans genoegen.

NOTA betreffende het schenken van Hindoe-Javaansche beelden aan wijlen Z. M. den Koning van Siam, (1896).

In 1896 maakte Z. M. de Koning van Siam een reis over Java. Als gast van Z. E. den G. G. werd hem eene toezegging gedaan voor één enkel Boeddha-beeld van Midden-Java. Van Buitenzorg toog de Koning naar Jogja. Daar werden hem eenige fragmenten geschonken behorende tot de Tjandi Prambanan. Bij het betrekkelijke verzoek van den resident van Jogja aan den Directeur van O. E. N. werd het advies gevoegd van Dr. I. Groneman, Voorzitter der toenmalige «Archaeologische Vereeniging». Luidens dat advies konden de fragmenten gemist worden, daar zij geen archaeologische waarde hadden!

Daarop volgt de telegrafische toestemming van den landvoogd.

Van Jogja reisde de Koning naar Boroboedoer. Daar gaf Z. M. wederom den wensch te kennen eenige beelden en fragmenten te willen meenemen naar zijn land. De resident van Kedoe brengt dit verzoek telegrafisch over aan den Dir. van O. E. N. In het telegram worden de begeerde stukken opgesomd, t. w.:

- 5 boeddhabeelden, nl. 4 uit de nissen der gaanderijen en 1 uit de opengewerkte stoepa's der cirkelvormige terrassen.
- 2 leeuwen, die zich op het tempelterrein bevonden, doch die voorheen prijkten als wachters bij de poorten der stoepa.
- 1 makara-spuier van den hoofdmuur der omgang, een prachtvol, monumentaal stuk, dat nog zichtbaar is op van Kinsbergen's foto (1873) van den Boroboedoer.
- 2 kalakop-bekroningen van de nissen.

1 rakshasa — een unicum — de wachter, die zich in Wilsen's tijd (1851) nog bevond op den heuvel vlak bij en ten Noord-Westen van de stoepa en die nadien overgebracht werd naar de pasanggrahan.

Eenige fragmenten, die bij onderzoek in 1909 o.m. bleken te bevatten tal van steenen met z.g. sprekend relief; d. w. z. steenen, die eenmaal behoorden tot de tableaux der balustraden.

Het telegram van den Resident eindigt met de verklaring dat door het wegschenken der stukken de kunstwaarde van den tempel niet geschonden wordt (sic).

Spoedig volgt de telegrafische toestemming van den landvoogd.

Z. M. de Koning zocht de stukken zelve uit. Ze werden met acht ossekarren vervoerd naar Semarang en van daar verscheept naar Bangkok. Bij het inladen ter reede is een der boeddhabeeelden uit de tros geglipt en verloren gegaan.

De meeste stukken werden geplaatst in den lusttuin van 's Konings paleis te Bangkok. De Boeddha's werden met grooten praal bijgezet op de tinnen van de Wat Phra Kea, de z.g. Gouden Pagode.

Den Haag, 18 Nov. 1913.

T. VAN ERP.

Het is mij te machtig om er verder nog iets van te zeggen.

V.

Zoo bij het beweren van ons wetenschappelijk streven op Indologisch gebied tijdens de Compagnie de door de Engelschen gestelde vraagteekens gaarne dezerzijds zooveel mogelijk werden uitgewischt, dan meende men vooral daartoe recht te hebben, ten aanzien der taalstudie. Wat leeren wij echter uit de mededeelingen ten dien aanzien? Dat de beoefening geschiedde uit godsdienstijver, waardoor de studeerenden bij voorkeur waren van den geestelijken stand, overigens, dank zij hun opleiding, voor taalbeoefening stellig niet de minst daartoe geschikt. Maar waar alzoo dit onderzoek slechts het min of meer verwijderd doel had om de menschen tot een christelijke godsdienstrichting te brengen dan wel daarin te houden, gold het geenszins de wetenschap om de wetenschap, ontbrak er dientengevolge de populariteit aan, die het wetenschappelijk streven op gelijken voet als andere gewichtige zaken tot hooger peil voert. Vandaar, dat nagenoeg uitsluitend de beoefening der Maleische taal een onderwerp van studie was in die dagen; vandaar, dat de beoefening der wetenschap, voor zoo weinig ze plaats vond, slechts geschiedde bij vleugen, met beperkte werkzaamheid, afgebroken menigmaal

door algeheelen stilstand — een ongelijkmatigheid trouwens niet enkel op dat gebied en ook nog lang na dien tijd heerschende. «Everything in Dutch colonial affairs goes by fits and starts with long blanks of indifference between», memoereert Scheltema geenszins ten onrechte¹; doch blijven wij bij het treurig wetenschappelijk verleden der Oost-Indische Compagnie. De geschiedenis, speciaal van de Inlandsche volken, hun zeden en hun letterkunde lagen er voor een oortje thuis, tot de «History» de oogen voor hare waarde opende. Wetende, werd in de «Algemeene Konst en Letterbode» van 1841 over Javasche literatuur geschreven², «dat die letterkunde te huis behoort op een eiland, alwaar sedert meer dan twee eeuwen, het Neêrlandsch gezag is geëerbiedigd geworden, dan weten wij niet, wat wij zeggen moeten, om onze laauwheid te verschoonen, en wij moeten blozen bij de gedachte, dat een Engelschman de eerste is geweest, die Europa op die letterkunde heeft opmerkzaam gemaakt».

Ofschoon ook politiek belang beoefening der Indologische talen scheen mede te brengen — «Reeds uit een nuttigheidsoogpunt is voor ons de beoefening dezer talen noodzakelijk», herinnerde nog Mr. Dr. J. C. G. Jonker in den aanhef zijner in 1909 gehouden rede over de «Geschiedenis der beoefening van de Javaansche taal» — werd degelijke kennis van het Maleisch bij de dienaren der Compagnie beschouwd als een onderscheidende zeldzaamheid en een zelfs niet meer dan oppervlakkige kennis wordt vermeld als «verre van algemeen»³. Dit wil natuurlijk geenszins zeggen, dat ook destijds niet, even goed of slecht als nu, het keuken-Maleisch hoogtij vierde; doch als de *Edinburgh Review* in den Engelschen tijd ons verwijt de nalatige beoefening van de Oostersche wetenschappen, zóó, dat er o.a. geen enkele Hollander was, die zelfs het Maleisch kon spreken⁴,

¹ Op bl. 21 van zijn „Monumental Java”.

² Op bl. 134 van dl. II.

³ Zie het alphabetisch register van dl. I in „Priangan”, voce *Taal (Maleische)*.

⁴ Het artikel van de *Review* van 1813 is een aankondiging van het Woordenboek en de Spraakkunst van Marsden. Men vindt het stuk afgedrukt in de *Java Govt Gazette* van 11 en 18 Maart 1815, doch het is ook in onze taal overgenomen op bl. 250—313, Eerste Twaaltal N° 10—12 (1844) van E. de Waal's „Indisch Magazijn”. In de *Review*-aankondiging staat over onze onkunde aangaande de Oostersche talen (op bl. 251—252 van het Magazijn): „Toen het Engelsche gouvernement bepaaldelijk in de Hollandsche bezittingen was tot stand gekomen, vond het geen enkelen Hollander, die de taal kon spreken en schrijven, veel minder nog, die iets wist van de litteratuur der Maleijers.”

was het de reeds genoemde Hollandus¹, die er met heftigheid tegen opkwam, en naïef genoeg tegen den minder gelukkig geredigeerden zin o. a. opmerkte: «who is there that ever visited Java, so grossly ignorant of every thing relating to it as not to know that the Malay Language is the common medium of intercourse in almost all our Societies?» Hetgeen den mede door mij reeds genoemden Civilis aardig deed wederleggen²: «Hollandus is quite in a passion with the Reviewer for his misrepresentations respecting the Malay; yet, here, too, I think the Reviewer may be defended. Who (says my Countryman indignantly) is so grossly ignorant as not to know that the Malay Language is the common medium of intercourse in almost all our Societies? To this might not the Reviewer retort by saying, who is so grossly ignorant as not to know that the jargon of this Island, mis-called Malay, is no more Malay than the Lingua Franca of the Levant is polished Tuscan? What a pleasant spectacle it would be to see one of our Levant Traders on his return to his Native Country making a boast of his proficiency in Italian literature because he had mustered enough of the jargon of commercial intercourse to enable him to sell or barter his commodities. Such is the deplorable poverty of this miserable Jargon, which Hollandus pleasantly calls Malay, that I will venture to assert that there is not a naked race of savages from Merqui to New Guinea whose dialect is not more polished and copious. It is no compliment to my Eastern Countrymen that such a Language (the bare mention of which gives rise to ludicrous emotions) should be the general medium of intercourse in all our Societies!! Indeed, is Language more meagre than the dialect of the least polished of the Barbarians who surround us, the medium of intercourse in all our Societies is adequate to the expression of all our ideas? What an unexpected stroke of satire on the part of Hollandus if he be really in earnest.

¹ Zie bl. 146.

² Gewagende van Hollanders op wier namen wij ons nu beroemden (verg. hiervóór bl. 146), doch aan wie ten onzent het leven was onaangenaam gemaakt, ja die het land waren uitgestooten, zegt hij: „The Bigots of the Romish Church might as well lay claim to Luther because he was once a Monk.” Ik lees van redevoeringen over dergelijke verworpen Nederlanders, nu uitgesproken zelfs door personen, wier politieke richting en houding grond geven voor de veronderstelling, dat de redevoerders even ellendig deze uitgestootenen zouden behandeld hebben, wanneer zij machthebbende tijdgenooten geweest waren.

The Edingburgh Reviewer has said nothing half so bad. I really believe then that the assertion of the Reviewer even in this particular is perfectly correct." ¹

Ook het Javaansch ondervond zoo goed als geen belangstelling, ofschoon, evenals trouwens met het Maleisch het geval was, toch iets meer dan wij door gemis aan kennis van het leven der dienaren zouden vermeenen ². 't Is waar, wij hadden destijds nog weinig bemoeienis met de Vorstenlanden, maar op Midden-Java oefenden wij reeds lang gezag uit ³. Hij, die er een uitnemend inzicht over toonde te hebben, was stellig Van Imhoff, die in zijn «Consideratiën» van 1741 o. a. het volgende schreef ⁴:

«Want die veelvuldige recommandatien, om zig zo min als mogelijk met de geschillen der Inlanders te mesleeren, moeten in een gesonden zin worden opgenomen, of men vervalt door dese anders heijlsame en voorzigtige maxime in eene indolentie, dewelke veragting baart

¹ Marsden in de Inleiding tot zijn Spraakkunst laat zich over het keuken-Maleisch aldus uit (op bl. XXXII van Elout's vertaling): „De gemeenste en minstbeschaafde stijl heet *bahasa katjoekan*, van كاتچو *kātjoek* onder een mengen, zijnde deze de gemengde volkstaal van de *bazars* der groote zeehavens, alwaar lieden van allerlei natiën zich voor elkander verstaanbaar maken door eene onderling aangenomene spraak, waarvan de Maleische taal den grond uitmaakt. In dezen gemeenen tongval vindt men eene menigte woorden en zelfs spreekwijzen uit de Europese talen overgenomen, en welke meestal zijn ingevoerd ten tijde dat de Portugezen in Indië het gebied voerden.” — Over den „toestand van verworping” der Maleische taal, zie o. a. ook de Indische Encyclopaedie voce *Maleisch*.

² Zie het alphabetisch register, voce *Taal (Javaansche)*, bedoeld op bl. 172 noot 3.

³ In het couranten-artikel van Civilis leest men hierover: „I confess I am as ignorant as the Edinburgh Reviewers of any Hollander who is a Javanese scholar. That a few poor Creoles who have acquired the language of their mother, (and it would be miraculous if they had not) do exist and have made in half a dozen instances such a proficiency in the written language as to be able to enterprete a meaning from what they read in the deplorable jargon of the country is a fact of which I am fully aware. What a singular foundation to build the literary reputation of a people upon? What a lamentable and ludicrous predicament would the English be in were all knowledge of the vernacular languages of the great and warlike tribes they govern in their Indian settlements confined to a few of the children of Indian mothers.”

⁴ Zie bl. 534—535 van het door Mr. Heeres bezorgde stuk in deze Bijdragen, dl. 66 (1912).

«Dat men wijders de zake der Inlanders niet en bagatelle tracteere; de dienaren, die zig daar inne evertueeren, ook alleen daaromme recompenseeren, en die zig anders gedragen, tot een billijke voldoeninge voor die vorsten en andere ten exempel rigoureuselijk straffe.

«En eijndelijk tot het aanqueeken van alsulke subjecten de dienaren van de Comp^e, als zij eerst in Indien komen, wat meer houde tot het aanleeren der Inlandsche talen en gewoonten, en het excelleeren in dat stuk tot eene merite harer bevorderinge stellen, dat vrij wat beter is, als tot die diensten menschen te gebruiken, die nog de taal, nog den aard en de gewoontens van den landaard kennen, . . . »

Doch al hielden heeren XVII^{en} van deze heilzame wenken — die in het jaar onzes Heeren één duizend negen honderd en dertien nog weleens gelezen mogen worden ¹, — goede nota ², nuttig effect hebben zij niet gehad: «de eerste stap door het Gouvernement gedaan, om de kennis van de taal der Javanen onder Europeanen te bevorderen» ging uit, naar Van Hoëvell memo-reerde ³, van — wel bij tijds! — landvoogd Janssens, kort vóór Java's vermeerstering: «in overweging genomen hebbende, dat het allernuttigst zoude zijn, dat de Javaansche taal meer en grondig bij sommige van 's Lands ambtenaren bekend ware en dat het leeren van talen in gevorderde jaren moeilijk, doch voor de jeugd zeer faciel is» ⁴.

Wat betreft de beoefening der Maleische taal, stellig was men in het twistgeschrijf over onze verdiensten niet billijk door G. H. Werndly onwillekeurig ter zijde te stellen. Niet omdat wij op hem als Nederlander roem hadden te dragen, want hij was alweer een vreemdeling van geboorte, een Zwitser, die in 1718 naar Indië toog; doch wij maakten in ieder geval de verschijning zijner werken mogelijk, w. o. om niet zijn Bijbel te noemen vermelding verdient de in 1736 te Amsterdam uitgegeven Ma-

¹ Referte mijn Voordracht d.d. 27 Augustus 1913 gehouden over „De Op-leiding der Europeesche ambtenaren voor den Administratieven dienst in Nederlandsch-Indië”, o. a. opgenomen in *De Indische Gids* van November 1913, bl. 1442—1461.

² Zie bl. 594—595 der in noot 4 van bl. 174 vermelde Bijdragen.

³ Zie bl. 64 van het op bl. 147 noot 1 aangewezen tijdschrift-artikel van Van Hoëvell.

⁴ Zie het besluit d.d. 20 Juli 1811 over het plaatsen van „élèves” in de Vorstenlanden, het „Plakaatboek” van Mr. Van der Chijs, dl. 16, bl. 715—717.

leische spraakkunst. Wien men echter ook moge beschuldigen van onderschatting van Engelsche zijde, zeker niet den geleerden Marsden, gelijk dit blijkt uit de belangrijke en breede inleiding van zijn in 1812 te Londen uitgegeven spraakkunst. Met zorg heeft hij nagegaan, wat de Hollanders ten deze verrichtten, terwijl hij over Werndly o. a. het volgende schrijft¹: «Dat het Maleisch, tot nu toe, in Engeland niet met die zorg is beoefend geworden, welke de taal verdiende, is voornamelijk toe te schrijven aan de ongenoegzaamheid der middelen van onderwijs voor hen, die lust zouden hebben om dezelve tot een onderwerp hunner studiën te maken. De Hollanders, die lang voor ons en tot op den buitengewonen tijd waarin wij thans leven zoo veel belangrijker bezittingen dan wij in die streken hadden, hebben zich, deels uit een godsdienstig, deels uit een staatkundig oogmerk, veel moeite gegeven om eene volkomene kennis van die taal te verkrijgen; door hen zijn eenige werken uitgegeven, die blijken dragen van de groote vorderingen welke zij daarin hebben gemaakt. Onder deze werken komt voornamelijk in aanmerking eene vertaling van den geheelen Bijbel, zijnde de vrucht van aanhoudende en trapsgewijze werkzaamheden van vele geleerde mannen. Dezelve werd eindelijk, onder het toezicht van G. H. Werndly, in Romeinsche letters, gedrukt, II deelen in 4to te Amsterdam 1731—33, en vervolgens te Batavia, V deelen in 8°, met eene eigenlijke Maleische letter. Dezelfde Werndly is tevens de schrijver van eene uitmuntende Spraakkunst....

«Van deze Spraakkunst kan niet met te veel lof gesproken worden. Het is de arbeid van iemand, die eene volkomene ervarenheid in de Maleische taal paarde aan de kennis van de grondbeginselen der algemeene Spraakkunst, en die, bij het vervaardigen van eene bijzondere Spraakkunst voor die taal, gepoogd heeft zich van de banden der Europische taal-inrigting los te maken, en zijne regels uit de Maleische taal zelve te scheppen. Het eenige, maar inderdaad zeer vergefelijk, gebrek in dit boek is wijdloopigheid. Ik beken, dat ik veel aan het werk van Werndly te danken heb. Het plan van mijne eigene Spraakkunst was geschetst, en de afzonderlijke deelen waren reeds ingevuld, voor dat ik met die van Werndly bekend werd, of de taal kon lezen waarin dezelve geschreven

¹ Op bl. LXXII en LXXX der vertaling door Elout van Marsden's spraakkunst.

is; maar naderhand, mijn geheele werk met zijne aanmerkingen vergeleken hebbende, werd ik, wanneer wij eenstemmig dachten, door zijn gevoelen in het mijne bevestigd, terwijl ik mij daar, waar wij met elkander verschilden, aan zijne meening heb gehouden, wanneer dezelve meer dan de mijne gegrond scheen te zijn. Bij het doen dezer bekentenis, vrees ik geenszins door hen, die zich de moeite willen geven de beide spraakkunsten met dit oogmerk te onderzoeken, voor eenen naschrijver van zijn werk gehouden te worden."

Alzoo werd Marsden's lof onze verweering tegen hen, die den *Dutchman* schandelijke verwaarloozing wilden ten laste leggen, gelijk de *Edinburgh Review* van 1813; het verwijt had intusschen zóó diep gestoken, dat nog ruim 30 jaar later Dr. D. L. Mounier o. a. opmerkte¹: «dat in eene volkplanting, waar Werndley zijne grammatica voor de Maleische taal ontwierp, en waar reeds in het eerste begin der voorgaande eeuw geestelijken waren, die twee complete overzettingen van den geheelen Bijbel in de Maleische taal hebben tot stand gebracht; — dat in zulk eene colonie de studie der Maleische taal niet veronachtzaamd is geworden". Wee echter den wolf van het kwade gerucht, maar die het er ook zoo naar gemaakt had! In 1829—1831 gaf de hiervoren vermelde Von Schlegel² een verhandeling uit: «Over de vorderingen en den tegenwoordigen toestand der kennis van Indië in Europa"³. Met dit uitnemend stuk werd Van Hoëvell eerst in 1842 bekend, dus nadat hijzelf in 1839 zijn hiervoren vermeld⁴ «Geschiedkundig overzicht" had gepubliceerd. Deels om dit aan te vullen, deels om Von Schlegel op enkele punten te weerspreken, deed hij in zijn tijdschrift de verhandeling van den Bonnschen geleerde afdrukken⁵. Van Hoëvell merkte daarbij o. a. op⁶, dat «Von Schlegel de zaak een weinig overdrijft, door Nederlanders te verwijten, dat ze niets aan de studie der Indische talen gedaan hebben". Zoo'n volstrekt verwijt verdienen zij niet, meende ook hij, vooral niet ten aanzien der Maleische taal «wier kennis door de Nederlanders in

¹ Zie het Magazijn van De Waal, 2^e Twaalfstal (1845) N°s 3 en 4, bl. 207.

² Zie bl. 167.

³ In het *Berliner Tasschenbuch auf das Gemeinjahr 1829* en in den *Berliner Kalender auf das Gemeinjahr 1831*.

⁴ Zie bl. 147.

⁵ Zie het Tijdschrift voor Ned.-Indië, 4^{en} jaarg. (1842), dl. II, bl. 489—651.

⁶ Bl. 593 van het in de vorige noot aangehaalde.

Europa is gebracht" en onder wie Werndly boven allen uitstak.

Met dat al was die kennis reeds weinige jaren na het verlies van Java in Nederland zóó uitgedoofd, dat in den restauratietijd van 1814 het departement van Koloniën verlegen was met de vertaling in het Maleisch van een paar woorden, die behoorden te staan op de voor Indië bestemde muntbiljetten. Men nam zijn toevlucht tot iemand, die het Arabisch kende, dat weliswaar voor enkele Maleische klanken geen teekens heeft, doch waarvan overigens het letterschrift met dat van het Maleisch overeenstemt. Alzoo wendde het Departement zich tot professor Van der Palm, «die», schreef hijzelf den Directeur-Generaal, «zich nu voor het eerst met het Maleisch zal bekend maken, en niets voor zich heeft, dan zijne bekendheid met het Arabisch karakter». Hulp werd wel gezocht bij Indische menschen in Holland, maar bekendheid met grammaticaal leesbaar Maleisch werd onder hen niet aangetroffen. Eindelijk meende men een oud-Indisch kapitein gevonden te hebben. Kolonel Van den Bosch, chef van het militair bureau, berichtte nochtans over dien persoon «dat hij 't maleisch niet kan schrijven en hem ook niemand bekend is, die daartoe in staat is». Ten slotte verklaarde de Professor zich wel te kunnen redden met, zoo voorhanden, het *Onze Vader* in honderd talen, bezorgd in bijzondere karakters. Alzoo zou voor het oogenblik de Maleische taal behandeld worden eenigszins naar de wijze, waarop men achter de geheimenissen der Hiërogllyphen was gekomen, dank den steen van Damiette. Ware een Maleisch woordenboek met onderscheidene andere werken uit de Haagsche landsbibliotheek naar Parijs gesleept, een exemplaar *Onze Vader* kon naar Leiden worden gezonden. «Dit is het eenige», schreef de Departementschef, «dat nog is overgebleven, beide de Maleische Bijbels zijn naar Parijs overgebracht.»¹

VI.

Cornelis Pieter Jacob Elout was op 21-jarigen leeftijd met zijn vader den Commissaris-Generaal, in April 1816 te Batavia gekomen². Hij had in de rechten gestudeerd, doch deze studie

¹ Zie de correspondentie in mijn kleine „Bijdrage tot den staat der kennis van het Maleisch in Nederland tijdens het herstel onzer onafhankelijkheid”: *Indische Gids*, September 1907, bl. 1400—1401.

² Hij was geboren in 1795: zie o. a. Louw's „Java-oorlog”, dl. I, bl. 388, noot 1.

bij de benoeming zijns vaders voor Indië opgegeven. Den veldtocht van 1815 maakte hij mede, een militaire ervaring, die voldoende scheen om als kapitein-titulair en adjudant van legercommandant Anthing naar Indië te gaan! Bij besluit van C. C. G. G. d.d. 26 October 1817 N° 7 werd hij «Kapitein *aide de Camp*», van den Landvoogd, waarvan de slecht gecorrigeerde Bataviasche courant maakte «kapitein aide de kamp»¹. De kapitein titulair kreeg vergunning «om gedurende het verblijf van den Heer Staatsraad Commissaris Generaal Elout in dit eiland den dienst bij Zijne Excellentie te blijven waarnemen». Het wordt hem tevens toegestaan deel te nemen aan expeditiën naar Cheribon, Borneo, Palembang. In 1819 ontving hij het kruis der M. W. O. der 4^e, een paar jaar later dat der 3^e klasse. Een man bovendien van groote verstandelijke werkzaamheid en studielust, bezat hij een onmiskenbaren aanleg voor talen, dien hij ten goede gebruikte, o. a. door zich aanstonds op de reis van Holland naar Batavia met belangrijke resultaten op het Maleisch toe te leggen. Vol met verklaarbare voldoening schreef de vader in zijn eersten brief uit Indië aan Van Lennep d.d. 28 Augustus 1816²: «met onbegrijpelijken spoed heeft hij in de Maleische taal de grootste vorderingen gemaakt.» En den 7^{en} October d. a. v.³: «Zijne vorderingen in het Maleisch zijn waarlijk ongevoon. Zonder meester, zonder eenige de minste voorbereidende kennis der oostersche taal, aan boord op reis, leert hij hare regelen — nu spreekt, schrijft en manieert hij de taal in waarheid zoo goed, indien niet beter, dan oude Translateurs hier. Nu is hij aan 't Javaansch begonnen en ik voorspel mij daarvan veel goeds. Verschoon mij deze uitweiding, maar hoezeer ik niet blind ben op mijne kinderen, zulke vorderingen doen mij groot genoeg, Vale iterumq. vale.» Deze aanleg zou Elout Jr., ofschoon officier blijvende, al werd hij eerlang resident en raad van Indië, een plaats onder de wetenschappelijke beoefenaren der Inlandsche talen doen verwerven; nu werd hij al dadelijk aangesteld tot «commis-translateur» en als zoodanig belast met de vertaling van stukken, zoo uit de Inlandsche als uit andere vreemde talen.⁴ Wanneer hij bij aankomst in Indië

¹ Zie de courant van 8 November 1817 N° 45. — Over de slechte correctie verg. mijn „Nederlandsch-Indisch bestuur in 1817”, Bijl. LI (bl. 416).

² In het op bl. 153 noot 2 vermelde Van Lennep-deel, bl. 84.

³ Bl. 88—89 van het Van Lennep-deel.

⁴ Verg. over Elout Jr. mijn Indië's Herstel bl. 129—130.

Marsden's beide Maleische werken — Spraakkunst en Woordenboek — nog niet mocht aangetroffen hebben, zal hem stellig bijzonder aangenaam geweest zijn de kennismaking daarmede dank zij de toezending door het departement van Koloniën bij dépêche d.d. 3 Januari 1816, dus niet lang na het vertrek uit Nederland ¹.

Wat overigens door de Commissie-Generaal zelve werd ver-richt voor de bevordering van de studie der Oostersche talen is mij niet gebleken; men mag echter aannemen, dat deze zaak een onderwerp harer belangstelling bleef. En in ieder geval was de hooge Commissie nauw ontbonden, of er verscheen een scherpe resolutie van den Landvoogd in Rade d.d. 25 Maart 1819 N° 3 in het Staatsblad N° 34, die er wél van getuigde, hoezeer de Regeering verlangde, dat de Indische volkstalen door de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur zouden beoefend worden. Het was inderdaad geen kleinigheid, wat de Regeering zoo maar op straffe van traktementsvermindering vorderde van ambtenaren, die dan toch uitgezonden waren zonder dergelijke eischen, van wie geen enkel examen was gevorderd, en die ook niet de geringste vooropleiding tot den Indischen dienst hadden ontvangen ². Ziehier, wat de verordening o. a. inhoudt, waarop minister Elout vier jaar later, naar wij op bl. 119 zullen lezen, verwijtend zoude vallen, alsof het de Indische regeering met hare handhaving geen ernst ware geweest. «Eene grondige kennis van de Landstaal een onontbeerlijk vereischte zijnde, tot eene behoorlijke vervulling van vele ambten», zoo zou, bepaalde het eerste der 15 artikelen, «bij alle gelegenheden, een gunstig regard worden geslagen op ambtenaren, die zich, boven anderen, daarmede hebben gemeenzaam gemaakt.» Dit bond alzoo tot niets, maar art. 2 was des te erger. «Alle» — *alle!* — «Assistent-residenten, Secretarissen op de residentien en bij de Inlandsche regtbanken, en alle opzienders tot het binnenlandsche bestuur behoorende» ³, moesten binnen één jaar hebben gemaakt «genoegzame vorderingen in de Landstaal van het district, waarin zij zijn geplaatst» — *genoegzame*: wel te

¹ Zie bl. 1401 van mijn op bl. 178 noot 1 vermelde Bijdrage. Ik heb daar echter de hinderlijke fout gemaakt door te schrijven, dat de gezonden boeken waren „vruchten van Crawford's studie". John Crawford bewerkte wel een „Grammar and Dictionary of the Malay language", doch die verscheen eerst in 1852.

² Verg. bl. 200—207 van mijn „Teruggave".

³ Opzieners, later genoemd Controleurs.

verstaan: «om de dagelijksche werkzaamheden aan hen opgedragen, zonder de hulp van tolken, of van het Maleis, te kunnen waarnemen», terwijl «na verloop van twee jaren zal hunne kennis van die taal volledig moeten zijn, zoodat zij dezelve met gemak kunnen lezen en schrijven». Die in gebreke bleven, werden beschouwd «als door hun eigen toedoen minder geschikt tot de behoorlijke waarneming hunner posten, en mitsdien onderhevig zijn aan eene vermindering van tractement, niet te boven gaande een vierde gedeelte van hunne bezoldiging». 't Was echter zoo erg niet, als deze aanhef moest doen vreezen; want art. 3 gaf de gunstige, rekbare uitzondering voor «de zoodanigen, als door gevorderde jaren of andere omstandigheden, buiten de mogelijkheid zijn, om gereedelijk eene hun onbekende taal aan te leeren». Dat *andere omstandigheden* was de vriendelijke tegemoetkoming. Periodiek, en wel *ieder half jaar!* — de rapportenlust was er al gauw in — hadden de chefs aan den Landvoogd te zenden staten der vorderingen van hun ondergeschikten: «daarbij voegende eigenhandige proeven van de zoodanigen, als zich, boven andere, daarin hebben onderscheiden». Aangezien op die rapporten over de toepassing der nalatigheidsstraf behoorde beslist te worden, moesten de stukken «omstandig en volledig» zijn (art. 4).

Deze goede bedoelingen voor de bevordering van Indische taalkennis zouden den grond leggen, herinnert J. C. Baud, om het beschamend verleden van den Compagniestijd uit te wischen. «Maar», met herinnering aan hetgeen op de consideratiën van Van Imhoff was besloten¹, «Maar dat besluit had het lot van dat van Heeren Zeventienen van 1742: het bleef eene doode letter»². Overigens kreeg deze verordening oogenschijnlijk een nog breedere beteekenis dank een daarin mede voorkomende reeks voorschriften, voor de toepassing waarvan echter dadelijk geld noodig was; daaraan destijds zoo'n groot gebrek zijnde, bracht dit deel der verordening ook weinig voort. Men keerde eigenlijk hiermede terug tot de verordening, die landvoogd Janssens over taal-élèves had afgekondigd, waarvan wij hiervoren lazen³. «Jongelingen en ambtenaren, die zich door leergierigheid en een goed gedrag onderscheiden»,

¹ Zie bl. 174-175.

² Bl. 5 van de op bl. 150 vermelde „Aanspraak”.

³ Zie bl. 175.

zouden tot «*élèves* voor de Inlandsche talen worden gekozen», en wel «ten einde aan de Regering eenige ambtenaren te verzekeren, die eene meer gemeenzame kennis van de taal en de gewoonten der omliggende Inlandsche volken bezitten, en daardoor geschikt zijn, om tot het vertalen van belangrijke stukken en tot zendingen van vertrouwen bij de Inlandsche vorsten te worden gebruikt» (art. 6). Deze leerlingen zouden worden geplaatst te — men nam het breed op! — Amboina, Malakka, Makassar, Batavia, Soerabaja en Jogja. De verordening stelde hen niet slechts onder het toezicht der bestuurshoofden, maar de leerlingen moesten «zelfs desnoods» bij dezen in huis, echter «met vrijlating om voor de kosten, ten behoeve der *élèves* gependeerd, eene declaratie in te dienen» (art. 7). Dat *des noods* der huisvesting van de leerlingen was «uit hoofde van hunne jeugd»; ze kregen «eene matige geldelijke toelage uit 's lands kas»; de externen zouden «op eene genoegzame wijze bezoldigd en als ambtenaren beschouwd worden» (art. 8). Men zou hun de gelegenheid geven «om grondig onderwijs in de Inlandsche talen te ontvangen, en om, door eenen gestadigen omgang met Inlandsche hoofden of hunne zonen, bekend te worden met de zeden, gewoonten en beschaafde spreekwijzen der Inlanders» (art. 9); zij zouden ook «de zittingen der Inlandsche geregtshoven bijwonen; gekozen worden «om de gezantschappen aan Inlandsche vorsten te vergezellen», en «zoo veel mogelijk, bij het recipiëren van Inlandsche gezanten, en bij alle voor hen leerzame plegtigheden, tegenwoordig zijn» (art. 10). Er volgen dan nog 5 artikelen, die evenzeer getuigen van den ernst, waarmee men deze inderdaad belangrijke en nuttige aangelegenheid ter harte dacht te nemen.

Ruim een jaar later, in October 1820, werd mede georganiseerd ter Algemeene secretarie, en wel «op voordracht van den heer C. P. J. Elout», deelt Van Hoëvell mede ¹, een afdeeling voor de Inlandsche Zaken, die ten doel had het beoefenen der Inlandsche talen door de *élèves*, het brengen op een geregelden voet der briefwisseling met de Inlandsche vorsten, het onderhandelen met de afgezanten, het verrichten van zendingen bij de vorsten, het vertalen van publicatiën en reglementen, zoomede het samenstellen en uitgeven van taalkundige werken. Aan het hoofd hiervan kwam aanstonds onze «kapitein» Elout, wel met

¹ Zie bl. 90 van het op bl. 147 vermeld „Geschiedkundig overzicht”.

den titel van gouvernementssecretaris, doch met behoud van den officiersrang ¹. Het karakter van deze afdeeling bracht mede, dat Reinwardt, die de voorstellen op het gebied van kunsten en wetenschappen te doen had, er niet buiten kon blijven. Uit dien hoofde valt de aandacht te vestigen op een voortreffelijk samengesteld door hem onderteekend stuk d.d. 27 October 1820 ter bevordering van de Maleische taalstudie. Het is wel zoo: de onderteekenaar van officieele stukken is door den omvang zijner werkzaamheden menigmaal niet de samensteller ervan, dikwerf zelfs nieteens de aangever der denkbeelden. Dit voorbij ziende, kan er aanleiding voor bestaan, dat men die personen hooger stelt dan zij verdienen, gelijk nog onlangs zeer sterk aan den dag is getreden uit de jongste publicatie van de op bl. 166 noot 4 vermelde Hogendorp-brieven, waardoor bekend is geworden, dat het Kolonisatie-rapport d.d. 1 Mei 1827 van Du Bus — zoowat de éénige pluim op den hoed van dien landvoogd! — herkomstig is van een zijner secretarie-ambtenaren, en lodderig onderteekend werd onder bijzonder gemakkelijke omstandigheden ². Men neme het slaapje Zijn Excellentie echter niet al te kwalijk; deze Zuid-Brabander kende slechts gebrekkig Hollandsch en dan is het nog heel wat anders of men zelf een stuk in een vreemde taal leest dan wel of men het hoort voorlezen. Laten wij ook aanstonds getuigen, dat, voorzoover ik weet, dit het eerste voorbeeld is van het bekend worden door correspondentie van secretarie-ambtenaren, der persoonlijke bijzonderheden over het ontstaan van de door onze landvoogden geteekende stukken.

Wat betreft het van Reinwardt herkomstige stuk over de beoefening van het Maleisch, ik geloof niet, dat hem de eer daarvan moet onthouden worden. Het draagt althans zeer de *note personnelle* en het feit, dat het tot Reinwardt's papieren behoord heeft, waardoor zijn biograaf het kon afdrukken ³, wijst wel op de belangstelling van den onderteekenaar; overigens is

¹ Zie de Bataviasche courant van 21 October 1820. In strijd hiermede deelt Van Hoëvell mede de instelling van deze afdeeling in 1821. Ten onrechte ook wordt het een *departement* genoemd, zelfs in regeeringsstukken: zie bl. 188 en 216. Ik heb om over het juiste karakter ervan geen twijfel te laten, het organiek besluit doen opnemen in bijlage I dezer verhandeling (bl. 213-214).

² Zie bl. 99 der Hogendorp-brieven.

³ In het werk van De Vriese op bl. 272—278.

het niet onmogelijk, 't is zelfs aannemelijk, dat Elout Jr. er invloed op uitgeoefend heeft. Persoonlijke samenwerking blijkt ook middellijk hieruit, dat als Elout Jr. de vertaling van Marsden's Maleisch-Nederlandsch Woordenboek (1825) doet verschijnen en in het Voorbericht gewag maakt van eenige afwijkingen ten deze, hij daaraan toevoegt¹: «Eene andere soort van afwijking, welke men zich in de vertaling heeft veroorloofd, betreft een klein getal benamingen van voorwerpen uit het dieren- en plantenrijk, omtrent welke door den Hoogleraar Reinwardt was opgemerkt, dat men zich in het Engelsche werk vergist had.» Toen echter waren beide heeren in Holland; blijven wij hier bij het voorstel van 1820.

Onder het Compagniesbestuur had men wel, naar reeds gememoreerd werd, een Maleische spraakkunst, maar geen eigenlijk gezegde woordenboeken in die taal, hetgeen Marsden deed schrijven²: «Het is hoogstens te verwonderen, dat, met zulke voordeelen als welke de Hollanders bezaten, zij niet hebben gedacht aan het uitgeven van een goed Woordenboek, geput uit de oorspronkelijke schriften der inlanders en vervaardigd in een karakter aan de taal zelve eigen, of dat zij geen karakter hebben genomen uit eenige Europese taal, en daarvan eene spelling op hunne eigene hand hebben gemaakt. Een Woordenboek toch is tot het aanleeren van eenige taal, welke ook, een voornaam en zelfs onmisbaar vereischte.»

Toen nu directeur-generaal Goldberg bij de vermelde dépêche van 3 Januari 1816 Marsden's Spraakkunst en Woordenboek naar Indië zond³, schreef hij tevens: «Mogelijk zoude men met voordeel daarvan parthij kunnen trekken indien men in de hollandsche taal eene spraakkunst en woordenboek op Java kon uitgeven of van deze eene doelmatige vertaling in 't licht bragt. Eene onderneming van dien aard vereischt echter een geoefend letterkundige van aanleg, en zeker nog al eenige kosten, welke laatste evenwel door het debiet van zodanig werk op tijd gerecompenseert zoude kunnen worden. Het is daarenboven niet te ontkennen, dat de uitvoering dezer onderneming van een uitgestrekt nut zoude zijn en vooral voor het onderwijs en de beschaving van den Javaan, van het beste gevolg zoude wezen,

¹ Op bl. XX van het Voorbericht.

² Bl. LXXII van het Voorbericht der Spraakkunst naar de vertaling van Elout.

³ Zie bl. 180.

terwijl het tevens kan dienen, om aan zoo veele in de maleische taal onkundige ambtenaren, de communicatie met de inlanders gemakkelijk te maken." Overigens achtte de Departementschef het buiten kijf «dat een werk van dien aard alleen op Java met voordeel kan geschieden, en men hier te lande ook bij eene genoegzame taalkennis, die fijne onderscheidingen in zamenstelling en uitspraak der woorden mist, welke men in omgang met de inlanders, die het Maleijsch als hunne moedertaal spreken, zich alleen kan eigen maken". Goldberg, die ten aanzien van onze Oost-Indische bezittingen in den regel slechts Java op het oog heeft ¹, gelijk ook hier aan den dag treedt, maakt zich blijkbaar geen juiste voorstelling van de moedertaal der bevolking aldaar; doch zijn rationeel verlangen naar een Maleisch woordenboek met spraakkunst zou spoedig in vervulling treden, zij het dan ook niet geheel op de wijze, als hij zich de uitgave dacht.

Wanneer Marsden opmerkt, dat de Nederlanders geen Maleische woordenboeken bezaten, wil hij daarvan uitgezonderd zien, wat men woordenlijsten pleegt te noemen, waarvan hij er, naar zijn beste weten, verscheidene opgeeft, te beginnen met een van Frederik Houtman, reeds in 1604 te Amsterdam uitgegeven. Vermoedelijk vond het toenmalig bestuur het te kostbaar om tot zulk een betrekkelijk dure onderneming als het drukken van Maleische woordenboeken te besluiten; men miste in ieder geval in Indië zelf een goede Maleische drukkerij. Aan het een met het ander zal het wel toe te schrijven zijn geweest, dat in den boedel van den te Batavia overleden predikant Zomerdijk aangetroffen werd een paar jaar na Indië's Herstel een nog onuitgegeven handschrift van een Maleisch-Nederlandsch woordenboek met Arabisch karakter, bestaande uit 7 deelen in folio.

Over zijn herkomst het volgende.

Melchior Leijdekker², predikant te Batavia, zich willende wijden aan een Maleische overzetting van den Bijbel, had zich van zijn komst in Indië af (in 1675) met ijver op het Maleisch toegelegd en aangevangen een Maleisch-Nederlandsch woordenboek samen te stellen, echter niet, althans als eerste doel, om dit uit te geven, doch om met vrucht den Bijbel te kunnen

¹ Verg. noot 1, bl. 171. van mijn „Nederlandsch-Indisch bestuur in 1817" (1913).

² De naam wordt verschillend geschreven. In de Encyclopaedie voor Ned.-Indië Leidecker, in „Priangan" Leijdecker; ik vind anders ook wel een *y* voor de *i*.

vertalen. Midden in zijn arbeid hiervoor overleed hij in 1701. De predikant Petrus van der Vorm nam de bijbelvertaling op, waar zij door Leidekker's dood gestaakt was, en voltooide den arbeid. Vóór tot de uitgave werd besloten, achtte men het noodig de gansche vertaling nogeens na te zien, wat opgedragen werd, behalve aan Van der Vorm, aan den mede te Batavia gevestigden predikant Arnoldus Brants, zoomede aan de predikanten Engelbertus Cornelis Ninaber te Ambon en George Hendrik Werndly te Makassar. Vooral deze laatste bestuurde met Van der Vorm het werk; de eerste volledige uitgave in het Maleisch van den Bijbel, die in 1733 te Amsterdam gedrukt verscheen. Met hun toewijding aan deze taak ging gepaard het verrijken van Leidekker's woordenboek, waardoor zij vastlegden al hetgeen zijzelf alsnog van het wezen der Maleische taal leerden ¹.

Wat aldus in dit handschrift verzameld werd, kwam steeds bijgevoegd in het bezit van den vermelden predikant Zomerdijk en was in hoofdzaak, althans «waarschijnlijk, de arbeid van den beroemden Leidekker», gelijk men dit leest in een nader op bl. 208, noot 3, te noemen «Mededeeling der aan P. P. Roorda van Eysinga opgedragen vervaardiging van een Maleisch-Nederlandsch woordenboek» ²; de onderscheidene personen er sinds jaren aan werkzaam geweest, hebben wellicht de resultaten hunner studiën nedergelegd in afzonderlijke stukken, hetgeen misschien de reden is van de verscheidenheid in de aanwijzing ³. Hoe ook, deze belangrijke

¹ Het in deze alinea medegedeelde breder op bl. 14—18 van het op bl. 147 vermelde „Geschiedkundig overzicht” van Van Hoëvell.

² De aanhaling op bl. 47, dl. II, 6^e jaarg. (1844) van het Tijdschrift voor Ned.-Indië. — Van Hoëvell schrijft over Leidekker's woordenboek: „Van dit woordenboek zijn naderhand afschriften geraakt in handen van P. van der Vorm en G. H. Werndly, die het met eene groote menigte aanhalingen en spreuken uit echte Maleische schrijvers verrijkt hebben.” Bl. 15, noot (1), van het op bl. 147 vermeld „Geschiedkundig overzicht”.

³ Zoo leest men op bl. 536 dl. III (1857) van het Tijdschrift van het Bataviaasch genootschap van K. en W. in een nader op bl. 207 noot 5, te noemen artikel van H. von Dewall, dat tot de handschriften, die aan de in den tekst te vermelden commissie voor de samenstelling van een woordenboek werden overgelegd, behoorden behalve „het manuscript van P. van der Vorm en Werndly”, „het handschrift van een maleisch-nederduitsch woordenboek van Zomerdijk” en „het d^e van M. Leidekker”. Een eind verder, op bl. 539, wordt echter niet meer gesproken van een bewerking van het manuscript-Zomerdijk, doch van „het woordenboek van Leidekker”. Ook de Indische Encyclopaedie voec *Leydecker* gewaagt slechts van zijn handschrift. Zie daarentegen art. 1 (bl. 216) van het op bl. 188 te vermelden besluit in bijl. III.

verzameling werd, dank zij de leiding van het onder Elout Jr. staande bureel van Inlandsche zaken, door de Regeering in 1820 aangekocht, omdat dit woordenboek nog beter scheen uitgewerkt dan dat van Marsden. «Hetzelve behelst», luidde het in Reinwardt's schrijven van 1820¹, «de resultaten, zoo niet van alle, toch van de meeste taal- en letterkundige nasporingen omtrent de Maleitsche taal. De voornaamste in de Maleitsche taal vervaardigde schriften zijn daartoe geraadpleegd, en aangehaalde plaatsen uit deze, dienen ter staving van de echtheid der gekozene woorden of van hunne opgegeven beteekenis. De noodzakelijke kennis van vele andere, vooral van de Arabische, Javaansche, Hindoestansche en andere talen, is tot dit werk mede dienstig geweest, zoodat de oorsprong en afstamming van vele vreemde woorden heeft kunnen worden aangewezen.

«Eene vergelijking van het handschrift met het zoo algemeen, en te regt, zeer geacht critisch Engelsch woordenboek van den verdienstelijken Marsden, heeft mij doen zien, dat ons handschrift niet alleen meer volledig is en een meerder aantal woorden bevat dan het Marsdensche woordenboek, maar dat ook vele woorden zelve en de daarvan afgeleide of daarmede zamengestelde woorden en derzelver verschillende beteekenis, met meer volledigheid opgegeven en met meer gepaste voorbeelden uit aangehaalde schriften, zijn opgehelderd. Bij dit alles komt nog, dat het handschrift met eene zeer duidelijke, overal leesbare hand, en zoo verre ik heb kunnen nagaan, over het algemeen, met naauwkeurigheid is overgeschreven.

«En indien al, waaraan ik niet twijfel, bij een grondige beoordeeling van dit handschrift door deskundigen, zal bevonden worden, dat hetzelve, om tot het voorgestelde oogmerk te dienen, eene nadere bewerking vereischt en op vele plaatsen voor eene schifting aan vele woorden en voor verkorting vatbaar is, en op anderen daarentegen vermeerdering en verbetering vereischt, waartoe later uitgegeven schriften over de Maleitsche taal, b. v. die van den vermaarden Marsden, aanleiding zullen geven: zoo houde ik mij toch verzekerd, dat het, over het algemeen genomen, de grondslag van een goed en volledig Maleitsch-Nederduitsch woordenboek is, en dat daardoor reeds het grootste gedeelte van een zoo hoogst moeilijken en bezwaarlijken arbeid is afgewerkt.»

¹ Hiervóór bl. 183. Zie bl. 271 bij De Vriese.

In het bij dit schrijven gedaan voorstel tot het uitgeven van het handschrift werd getreden bij besluit van den Gouverneur-Generaal in Rade d. d. 31 October 1820 N° 12. Wie ter wereld zou voorspeld kunnen hebben, dat daarmede werd geopend een lijdensgeschiedenis van ruim 'n halve eeuw! ¹

Daar het handschrift moest gezift en nader bestudeerd worden, benoemde het besluit een commissie tot het vervaardigen van een Maleisch-Nederlandsch en Nederlandsch-Maleisch woordenboek ², ten einde dit te doen drukken; tot grondslag van behandeling zou het manuscript van Zomerdijk aan haar ten gebuike worden gegeven, zoomede alle andere ter beschikking zijnde woordenlijsten: zie breeder art 1. Als leden der commissie werden aangewezen (art. 2): C. P. J. Elout, «secretaris van het Gouvernement voor het departement der inlandsche zaken»; D. Lenting, predikant en schoolopziener te Semarang; A. Koek, secunde te Malakka; en tot Secretaris der Commissie C. van Angelbeek, élève voor de Inlandsche talen te Malakka. Tevens werd het traktement voor Van Angelbeek bij besluit d. d. 31 October 1820 N° 9 van f 175 op f 250 gebracht: «In aanmerking genomen», heet het ³, «de bijzondere vlijt door den Elève *Angelbeek* aan den dag gelegd, sedert zijne aanstelling als Elève in de Inlandsche talen, voorts de door hem daarin gemaakte vorderingen en eindelijk de werkzaamheden welke hem zullen ten deel vallen, door zijne benoeming tot secretaris der Kommissie tot het zamenstellen van een Maleidsch woordenboek.»

Men beloofde zich veel van dezen belangrijken arbeid, werd uit Batavia geschreven aan de te Haarlem uitgegeven «Algemeene Konst- en Letterbode» voor het jaar 1821⁴. «De behoefte aan zulk een Woordenboek wordt zeer gevoeld», voegde men er aan toe, «daar ontoereikende gemeenzaamheid met de Engelsche taal het algemeen gebruik van Marsdens keurig Woordenboek verhindert.»

Wat de bekwaamheid der benoemde personen betreft, Reinwardt had recht ze te roemen. Elout Jr. schreef er in 1824 van ⁵:

¹ Zie het besluit met zijn lezenswaardige overwegingen in bijl. III.

² Destijds schreef men steeds „Nederduitsch” en Reinwardt bovendien *Maleitsch*.

³ Het stuk in het Algemeen Rijksarchief.

⁴ Zie dl. I, bl. 305.

⁵ In de noot § op bl. IV van zijn Voorbericht der vertaling van Marsden's spraakkunst.

«Als leden dezer Commissie zijn met mij benoemd de H.H. Predikant Lenting, welke de Maleische taal volkomen kent, en A. Koek, Secunde te Malakka, die welligt in het vloeiend spreken dier taal zijns gelijken onder de Europeanen niet heeft, doch, uit hoofde van zijne gevorderde jaren en zwakke gezondheid, zich heeft moeten verschoonen van te Batavia dadelijk deel aan den arbeid te komen nemen¹. De Heer Lenting en ik hebben hem echter veel te danken, onder andere, voor het bezorgen van een aantal boeken en geschriften, tot ons gezamenlijk onderzoek betrekkelijk²; terwijl de Heer van Angelbeek, in hoedanigheid van Secretaris aan de Commissie toegevoegd, ons door zijnen getrouwen bijstand tot wezenlijk nut strekt.» Uit dit te Batavia dadelijk deelnemen blijkt de bedoeling, dat de heeren gansch van Malakka en Semarang te Batavia zouden reizen om de werkzaamheden der Commissie mede te verrichten: Koek moest dan ook terstond overkomen (art. 4). Daar zij uit den aard der zaak zoolang niet van hun standplaats verwijderd konden blijven, zal dit op het «onverwijd» samenstellen van de woordenboeken, op de «spoedige voleindiging van haren arbeid», gelijk de artt. 1 en 2 wenschten, geen gunstigen invloed hebben uitgeoefend.

De Commissie kon nog niet lang werkzaam zijn geweest toen zich een omstandigheid voordeed, welke zoo menigmaal in Indië een storenden invloed op den gang der werkzaamheden uitoefent, namelijk buitenlandsch verlof. De leider toch, de heer Elout, ging reeds in 1822 naar Nederland³. Naar een levensschets van hem mededeelt, zou «de voorname reden daartoe» geweest zijn «het verlangen om de volbragte vertaling» van de door Marsden bezorgde spraakkunst en van het dito woordenboek «in het Vaderland ter perse te bezorgen»⁴; doch de officieele aanleiding was ziekte, in verband waarmede Van der Capellen d.d. 9 Juni 1822 over den d.d. 13 Januari 1822 vertrokken, aan Van Lennep schreef⁵: «Ik wensche ook hartelijk, dat Kapt. Elout

¹ M. a. w. „A. Koek heeft onmiddellijk bedankt voor het lidmaatschap”, gelijk het luidt in het op bl. 207, noot 5, te noemen artikel van Von Dewall.

² Zie ook over A. Koek de waardeerende woorden op bl. 6 en 23 van mijn Malakka-artikelen in deze Bijdragen, dl. LI (1900).

³ Elout zelf deelt ten onrechte mede op bl. VI van zijn Voorbericht tot de vertaling van Marsden's Spraakkunst, dat hij vertrok „op het einde van 1821”.

⁴ Bl. 341 van den 3^{en} jaargang (1856) der „Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap”.

⁵ Op bl. 216 van het Van Lennep-deel.

DI. 69.

in goede gezondheid moge overgekomen zijn. Ik heb hem niet zonder ongerustheid zien vertrekken."

Alvorens verder te gaan, laat ik het verlofbesluit d.d. 11 Januari 1822 N° 8 hier volgen ¹:

Gehoord het mondeling verzoek van den kapitein aide de camp *Elout* om tot herstel zijner gezondheid eene reis naar Nederland te mogen doen, als wordende zulks door zijne geneesheeren, blijkens overgelegd certificaat, voor noodzakelijk gehouden;

En in aanmerking genomen zijnde dat buiten de reden welke het noodzakelijk zoude maken dit verzoek toe te staan, het nuttig en belangrijk mag worden geacht, den kapitein *Elout*, ter bevordering der middelen om de zoo wenschelijke kennis der Maleische taal algemeen te maken, tot welke bijzonderlijk moet worden gebragt de uitgave van Nederduitsche en Maleische woordenboeken, en van eene Maleische spraakkunst, op te dragen dezelve in Nederland te beramen en te bereiden;

Dat, wel is waar, hij reeds in zijne qualiteit van Secretaris voor de Inlandsche zaken en ten gevolge van de Resolutie van den 31 october 1820 N° 12, is onledig geweest met het vervaardigen van zoodanige werken, doch dat de middelen om dezelve alhier te doen drukken, ten minsten voor als nog te beperkt zijn, om daarvan eenen goeden uitslag te mogen verwachten;

Dat daarentegen de proeven door Zijne Excellentie den Minister voor het openbaar onderwijs, de publieke nijverheid en de kolonien, bij missive van den 4 julij ll. N° 10/93 overgezonden, doen zien dat het drukwerk met den Maleischen letter in Nederland uitmuntend kan geschieden, en het er alzoo voornamelijk op aan zoude komen, daaraan de leiding van een in die taal ervaren persoon te geven;

Dat de kapitein aide de camp *Elout* geacht wordt hiertoe de geschiktheid te bezitten, en er dus van zijne kunde in deze met vrucht gebruik kan gemaakt worden.

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: Aan den kapitein aide de camp en secretaris *Elout* tot herstel zijner gezondheid te verleenen een verlof van twee jaren naar Nederland, en hem bij deze gelegenheid tevens te committeren om aldaar op de wijze welke Zijne Excellentie de minister van het publiek onderwijs, de nationale nijverheid en de kolonien zal gelieven te bepalen, de middelen te beramen, om de woordenboeken in de Maleische spraakkunst, met de vervaardiging van welke de commissie, benoemd bij resolutie van den 31 October 1820 N° 12 is belast, het zij in Nederland zelve te doen drukken, dan wel om het geen daartoe noodig zoude zijn, herwaarts over te brengen of te zenden;

¹ Uit het Algemeen Rijksarchief.

Ten tweede: Van deze commissie kennis te geven aan Zijne Excellentie den Minister, bij missive te insereren in het daartoe bestemd recueil onder N° 9, met verzoek om de hulp te willen verleen, welke tot het volbrengen van dezelve benoodigd zal zijn.

Ten derde: Aan den kapitein aide de camp *Elout* gedurende den tijd bij art. 1 vermeld, toe te staan het genot van de helft van zijn tractement van Secretaris voor de inlandsche zaken, te rekenen van den 1 februari aanstaande....

Tot dit besluit behoort nog het onderstaande van denzelfden dag, doch met het volgende nummer 9:

In aanmerking genomen zijnde, dat de kapitein aide de camp en secretaris voor de Inlandsche zaken *Elout* steeds gezamenlijk in zijne zoo wel militaire als civiele betrekkingen met der daad werkzaam is geweest, en bovendien in onderscheidene commissiën welke hem opgedragen zijn geweest diensten heeft bewezen, zonder dat hij daarvoor bijzondere voordeelen heeft genoten.

En hem deswegens een blijk van tevredenheid willende geven:

Is goedgevonden en verstaan:

Aan den kapitein aide de camp en secretaris *Elout*, bij gelegenheid van zijn vertrek naar Nederland ter volvoering van de hem opgedragen speciale commissie, toe te leggen eene gratificatie van f 3000. — *drie duizend gulden*....

Eenigszins vermakelijk vind ik dit bijgevoegd besluit N° 9. Het zij er toch aan herinnerd, hoe fel vader *Elout*, minister van Koloniën geworden, tegen dat willekeurig toekennen van gratificatiën is te keer gegaan, zóó, dat hij het landvoogd Van der Capellen volstrekt deed verbieden bij Koninklijk besluit, waarop de Koning intusschen per omgaande terugkwam! ¹

Elout Jr. herdacht met waardeering den Landvoogd ², „die zich, gelijk door 's Konings Commissarissen-Generaal reeds terstond na de weder in bezit neming onzer koloniën in 1816 begonnen was, steeds beijvert om de beoefening der talen en het onderzoek der zeden, gewoonten en geschiedenis der Oost-Indische volken te bevorderen”, en wel naar aanleiding, gelijk

¹ „Alle personele toelagen en gratificatiën zonder onderscheid zullen onverwijld worden ingetrokken”: art. 9 van het K. B. d.d. 5 April 1825 N° 96 op bl. 85 met de toelichting in mijn verhandeling „Mr. C. T. Elout als minister van Koloniën”, bl. 85 dezer Bijdragen, dl. LXII (1909); zie nader aldaar bl. 95, 98, 104—108.

² Bl. VI van het Voorbericht der vertaling van Marsden's spraakkunst.

hij schrijft van «eenen last» hem opgedragen ter overbrenging aan den departementschef van Koloniën, destijds minister Falck, «strekken in het bijzonder om de medewerking Zijner Excellentie te verzoeken in het beramen van de meest geschikte middelen, waardoor de kennis der genoemde talen meer en meer onder de Nederlanders verspreid konde worden». Elout Jr. ontving «bij het volbrengen van dien last», «vele blijken van des Ministers bereidwilligheid om, tot bereiking van dat vaderlandsche doel, het zijne toe te brengen». Alzoo ondervond hij «de meest vereerende aanmoediging en dadelijke hulp», niet slechts «om met mijne begonnen taak voort te gaan», schrijft Elout Jr. ¹ «maar ook om andere, met datzelfde doel in verband staande, werkzaamheden» te ondernemen en te volvoeren. Wat die andere werkzaamheden waren, wordt ons nader als volgt medegedeeld ²:

«Dat, gelijk reeds vermeld is, vele belangrijke en oorspronkelijk in het Nederduitsch geschrevene werken over de Maleische taal en letterkunde niet door den druk bekend zijn gemaakt, was voornamelijk daaraan toe te schrijven, dat de Maleische boekdrukkerij, welke te Batavia bestaat, slechts middelmatig ingerigt en van het noodige voorzien was. Doch eerlang zal dat gebrek worden verholpen, daar Zijne Excellentie de Minister Falck mij nu gemagtigd heeft om al hetgene tot eenę volledige boekdrukkerij vereischt wordt, bij de lettergieterij van de Heeren Enschedé te Haarlem in gereedheid te doen brengen.

«Niet minder aangenaam zal het voor de beoefenaars der Oostersche talen zijn te vernemen, dat ook eerlang ter zelfde lettergieterij met het vervaardigen eener drukkerij in de Javaansche taal een aanvang zal gemaakt worden. Ik had, tot dat einde, een volkomen stel zeer naauwkeurig en fraai geschrevene letters, door eenen allerkundigsten Europeaan in behoorlijke orde gerangschikt, uit Indië medegebragt, en betreurde slechts de afwezigheid van den uitvinder dier stelselmatige rangschikking, zonder wiens medehulp ik nog huiverig was de letters onder mijn opzigt te doen gieten, toen ik van den Minister vernam, dat die zoo bijzonder kundige man in de Javaansche taal, namelijk de Heer van Vlissingen, niet meer te Samarang, gelijk ik dacht, maar thans te Amsterdam woonachtig was. En daar

¹ Op bl. VIII van het in de vorige noot bedoelde Voorbericht.

² Op bl. XII—XIV van het vermelde Voorbericht.

hij zich, op het verzoek dat ik hem met toestemming en uit naam van den Minister gedaan heb, dadelijk bereid heeft be-
toond om, ten nutte van zijn land en zijne landgenooten, eene
zoo moeilijke taak op zich te nemen, mogen wij ons vleijen
van binnen kort uit de bakermat der drukkunst, en wel uit de
beroemde lettergieterij van Enschedé, een werk te zullen zien
te voorschijn komen, hetwelk men tot nu toe, zelfs in Engeland,
niet heeft durven ondernemen en waardoor men in staat zal
gesteld worden om, zonder tot vreemden toevlugt te nemen,
hier te lande in het Javaansch alles te laten drukken, wat in die
taal voor belangrijk mag worden gehouden, en ook om, langs
dien weg, de nadere beschaving van het Javaansche volk,
hetwelk zich reeds, door zijne zachtaardigheid, goede zeden,
nijverheid en landbouwkunde, zoo zeer van de overige be-
woners des Oost-Indischen archipels onderscheidt, werkelijk te
bevorderen."

Ik heb mij afgevraagd; wat Elout Jr. heeft verstaan onder
het voortgaan aan zijn «begonnen taak»? Ik kan ter nauwernood
aannemen, dat de Landvoogd daaronder heeft begrepen dwars
door het werk der Commissie heen, den Minister ertoe te
brengen een woordenboek alvast uit te geven, dat erkend was
zooveel minder waarde te hebben, dan het uitvoerige werk van
Zomerdijk. «Maar juist om deze uitvoerigheid», verdedigt Elout Jr.¹,
«omdat men er de onderscheidene beteekenissen van elk woord
door aanhalingen uit de besten oorkonden aangewezen vindt
en men niets van zulk een kostbaar werk wil laten verloren
gaan, zal er nog een geruime tijd moeten verlopen voor dat
het in het licht kan verschijnen, te meer, aangezien de daarbij
vermelde schrijvers alleen door de voorste letters hunner namen
zijn aangeduid, en men echter die aanhalingen niet voor echt
wil doen gelden, voor en alleer men in staat is dezelve met
hunne oorspronkelijke werken te vergelijken.

«Daar het intusschen noodig was in de behoefte van geschikte
leerboeken te voorzien, en de Spraakkunst en het Woordenboek
door den Heer Marsden in het Engelsch uitgegeven met het
grootste regt als zoodanig kunnen worden beschouwd, zoo ben
ik op het denkbeeld gekomen om dezelve, staande den arbeid
der Commissie en in afwachting van eigene oorspronkelijke

¹ Op bl. IV en VI van het vermelde Voorbericht.

werken, over te zetten, niet alleen in de Nederlandsche, maar ook in de Fransche taal, tot bijzonder gemak van zoodanige mijner zuidelijke landgenooten, welke zich nog niet in staat hebben kunnen stellen om door middel onzer landstaal eene voor hen geheel vreemde spraak te leeren".

Zoo ben ik op het denkbeeld gekomen, lezen wij; maar het verlofbesluit droeg hem op voor de uitvoering van het Zomerdijkbesluit te zorgen, een uitvoering, die, zou men zeggen, indirect belemmerd werd door een daaraan voorafgaande kostbare uitgave der vertaling van Marsden's woordenboek. In ieder geval is het onjuist, wat de vermelde Levenschets mededeelt ¹, dat hij van de Indische regeering «bepaaldelijk de opdracht" voor het ter perse brengen dier vertaling had gekregen en zij hem daartoe aanbeval bij den minister van Koloniën; en evenzeer leidt de Indische Encyclopaedie op een dwaalspoor, waar zij in de slotzinsnede van de op bl. 142 weergegeven aanhaling mededeelt, dat de Regeering *liet* vertalen. Trouwens in hetzelfde werk, maar voce *Elout (Cornelis Pieter Jacob)*, waar een goed overzicht van hem wordt gegeven, staat over zijn werkzaamheid in Indië als gouvernementssecretaris, chef der afdeeling voor de Inlandsche zaken ten rechte: «In die betrekking belastte hij zich met de omwerking en vertaling in het Fransch en Nederlandsch van de Mal. spraakkunst en het Mal. woordenboek van Marsden, en maakte den tijd van zijn verlof naar Nederland ten nutte om de uitgave dier werken te Haarlem bij Enschedé te bezorgen."

Nog vóór mij het verlofbesluit bekend was, heb ik uit het onheldere der voorstelling in de Voorrede van de vertaalde spraakkunst opgemaakt, dat dit iets anders inhield dan een opdracht tot vertaling. Over de onvriendelijke wijze, waarop ten slotte die vertalingen in Indië werden ontvangen, hierna op bl. 198 ².

¹ In de noot 4 op bl. 189 hiervóór.

² De mededeeling in het Voorbericht van Elout doet niet duidelijk uitkomen, dat de Landvoogd aan hem een regeeringsopdracht medegaf. Ik had daarom aanvankelijk niet in het Algemeen Rijksarchief ernaar gezocht en in mijn verhandeling slechts het vermoeden uitgesproken, dat ik in den tekst mededeel. Zóó, maar wat breeder gemotiveerd, bood ik de verhandeling het Instituutbestuur aan, dus zonder het besluit. Elout's eigen onjuiste mededeeling, dat hij in 1821 met verlof was gegaan (verg. bl. 189 noot 3) zou het zoeken ook tijdroovend hebben gemaakt. Maar nadat de verhandeling uit mijn handen was, had ik in een daar buiten gelegen reden aanleiding om

VII.

Terwijl men alzoo in Holland zich op het Maleisch zou toelleggen, had de Indische regeering niet stil gezeten in hare werkdadige belangstelling ten deze. Hieraan mocht men o. a. danken de verschijning in 1823 van de «Maleische Spraakkunst van George Hendrik Werndly, herzien en uitgegeven op last van de Hooge Regering van Nederlandsch Indië. Door C. van Angelbeek, Maleisch Translateur van het Gouvernement»¹. Op bl. VI—VII van het Voorbericht werd door «den kundigen en voor de wetenschappen te vroeg gestorven C. van Angelbeek», gelijk Van Hoëvell zijn nagedachtenis zou eeren², het volgend inzicht gegeven over den staat der Maleische drukkerij te Batavia; ik zou er uit opmaken, dat de toezending uit Haarlem van Maleische karakters door tusschenkomst van Elout, tenzij in de volgende aanhaling een vroegere bezending bedoeld wordt, niet geheel voldaan heeft:

«Bij het beoordeelen van den druk, en voornamelijk van den vorm der Maleische letters, dient te worden in aanmerking genomen, ten eerste, dat de tegenwoordige uitgave alhier ter perse is gebracht, alleenlijk om met den meest mogelijken spoed in de behoefte van eene Maleische Spraakkunst te voorzien, en ter voorkoming van de vertraging, welke door het drukken van een zoodanig werk in Europa, (alwaar voorzeker aan druk en letter een hooge graad van volmaaktheid konde worden gegeven) onvermijdelijk zoude zijn veroorzaakt; ten andere, dat men zulks heeft ondernomen op een tijdstip, dat nog naauwelijks een aanvang was gemaakt met de oprigting eener kleine Maleische drukkerij, uit den voorraad van Maleische karakters, onlangs uit Nederland alhier ontvangen. Die voorraad is daarenboven wel verre van volledig en behoorlijk verzorgd te zijn, want behalve dat daaraan eenige letterstaven ontbraken, waren andere

den bewusten jaargang van het Indisch Genootschap te raadplegen. Bij die gelegenheid trok de mededeeling over een regeeringsopdracht mijn aandacht; daar Elout in zijn Voorbericht mededeelde, den last te hebben ontvangen „Kort voor mijn vertrek”, viel het mij niet moeilijk het verlofbesluit op het Algemeen Rijksarchief te ligten. Ik kon het toen nog vóór ik het stuk aan de drukkerij afgaf erbij voegen met weglating van mijn overigens juist gebleken veronderstellingen over den inhoud.

¹ Over Werndly's spraakkunst, zie hiervóór bl. 176.

² Op bl. 19, noot 1, van Van Hoëvell's „Geschiedkundig overzicht” vermeld op bl. 147.

zoo slecht gevormd, dat dezelve naast elkander geplaatst, zich niet aan een voegden, een gebrek hetwelk slechts met veel moeite, hoewel onvolmaaktelijk, is verholpen. Veel is men intusschen in den ganschen arbeid verschuldigd aan den ijver van den heer Robberts, in dienst bij 's lands drukkerij, die zich de kennis der Maleische karacters, binnen korten tijd heeft weten eigen te maken . . .

«Ten aanzien van deze nieuwe uitgave van Werndlij's Spraakkunst wordt het publiek ten slotte nog verwittigd, dat de herziening derzelve is geschied ingevolge eene aanwijzing van den Secretaris van het Gouvernement belast met de Inlandsche zaken; men heeft ten opzichte van dit werk zeer veel verplichting aan dien Heer, welke eene grondige kennis van de Maleische taal bezittende daartoe niet weinig heeft bijgedragen.»

Van deze spraakkunst gebruik makende, had verder de ambtenaar bij het bureel van Inlandsche zaken Philippus Pieter Roorda van Eysinga een Maleisch woordenboek bewerkt. Hij was nog op voordracht van Elout Jr., den chef dier afdeeling, belast geworden «met de werkzaamheden der Maleische drukkerij»¹. Bij besluit d. d. 8 September 1820 N. 18 werd hem als «élève voor de inlandsche talen» op zijn verzoek toegestaan «om den inspecteur der vaccine op deszelfs aanstaande reize over Java te vergezellen, ten einde zich in de inlandsche talen te kunnen oefenen»². Erkentelijk brengt Roorda zelf in herinnering een reis van 6 maanden op kosten der Regeering voor de taalstudie gemaakt³. Nu was zijn «Nederduitsch»-Maleisch of gelijk het titelblad aangeeft «Nederduitsch en Maleisch woordenboek» voltooid, alzoo een zelfstandig werk, dat door hem verzocht werd op de Landsdrukkerij te Batavia te doen drukken. Die vergunning werd gegeven; als men het boek van 500 bladzijden, dat in 1824 verscheen, inziet, blijkt, dat men toch wel van die drukkerij een dragelijk Maleisch werk kon verkrijgen. Het volgend jaar leverde dezelfde drukkerij zijn Maleisch-«Nederduitsch» of, zooals mede de minder sprekende titel aangeeft, «Maleisch en Nederduitsch woordenboek». Het was evenzeer een oorspronkelijk werk, zich grondende, naar het Voorbericht mededeelt: «op de beste ge-

¹ Zie bl. II der Inleiding van het in den tekst te vermelden Woordenboek.

² Algemeen Rijksarchief.

³ In de Inleiding, bedoeld onder noot 1.

schriften der Maleijers", en «hetzelve met vele aanhalingen uit de beroemdste Schrijvers dier natie verrijkt».

Roorda vergeet daarbij den Landvoogd niet, die hem in menig opzicht ter wille was geweest. Niet onnatuurlijk, doch ook niet onaardig, is de lof, dien Zijne Excellentie zich alzoo maar laat toezwaaien, want het in 1824 verschenen boek is haar opgedragen, een opdracht, waarvan de aanhef aldus luidt — men lette op de *slaafsche boeien!* —: «Hebben de Staats-orkanen voor het geschokte menschdom immer heilzame of heillooze gevolgen, was de laatste omwenteling niet alleen voor ons Vaderland, maar ook voor Nederlandsch Indië rijk in gelukkige uitkomsten, zijn de volkeren van deze gewesten daardoor van hunne slaafsche boeijen ontkluisterd, voerde Uwe Excellentie onder een regtvaardig bestuur, de fakkel van verlichting uit het westen hier in het oosten over, beschermde Hoogstdezelve de kunsten en wetenschappen, zoo dat het vak der oostersche letterkunde meer dan immer bloeide; aan wien zou de schrijver, dit werk anders dan aan Uwe Excellentie hebben kunnen opdragen, die er de uitgave zoo bijzonder van begunstigde.»

Ik heb mij wel afgevraagd of het aannemelijk is, dat de Indische regeering de kosten voor de uitgave van deze Maleische werken zou hebben goedgekeurd, indien zij geweten had, dat in dienzelfden tijd spoedig twee veel betere werken uit Holland waren te verwachten geweest. Zeker is het, dat de regeering in Holland voor een te veel op dit gebied niets bleek te gevoelen. Roorda zond namelijk ook den Koning een exemplaar! Bij de ontvangst ervan was niet meer Falck departementschef, doch Elout Sr. als minister van Koloniën opgetreden. 's Konings verrukking zal wel, denk ik, geïnspireerd zijn door den nieuwen minister. Bij rescript d.d. 29 Mei 1825 N° 43¹ werd dezen opgedragen, niet slechts Roorda in kennis te stellen met: «'s Konings welbehage, op pogingen, die evenzeer strekken om de zoo nuttige beoeffening der Oostersche talen onder de Indische ambtenaren te bevorderen, als om, in eenen meer algemeenen zin, den letterkundigen roem van Nederland te vermeerderen, en met betuiging voorts dat indien de Schrijver voortgaat, zich op dezelfde wijze verdienstelijk te maken, hij zich het uitzigt op verdere onderscheiding zal verwerven»; maar

¹ Uit het Algemeen rijksarchief.

ook moest de Minister den Landvoogd 's Konings meening berichten: «dat het Hoogstdenzelfen zal aangenaam zijn, dat de Hooge Regering voortga met het begunstigen van de zulken onder de ambtenaren, die zich door de zoo onontbeerlijke maar te weinig algemeene kennis van talen der Oostersche volkeren, voordelig onderscheiden”.

Onder deze fonkelende geestdrift voor Indische woordenboeken en spraakkunsten, waren de vertalingen door Elout Jr. van Marsden gereed gekomen. Minister Elout oordeelde ten rechte, dat de Indische kas de kosten er van moest dragen en stelde daarom de Indische regeering in 1824 voor 2000 exemplaren van ieder der beide werken naar Batavia ter debiteering te zenden. Vierduizend van die boeken en nog 2000 in het verschiet! In Indië verkoopen!? En de kosten der uitgave door Indië laten betalen!! De Indische regeering, destijds in de grootste geldverlegenheid, schrikte op. De verhoudingen met het Ministerie waren toenemend gespannen geworden: de Minister verweet aan Indië verkwisting; de Landvoogd legde den Minister ten laste van het Indisch bestuur onnutte uitgaven te vorderen en overigens spijkers op laag water te zoeken¹. Bij dépêche dd. 23 Maart 1825 N° 87 deelde de Indische regeering den Minister mede, dat men zich een gering debiet van deze dure boeken voorstelde, waarom verzocht werd de reeds aangevangen toezending te staken, zoodat de kosten niet te brengen ten laste der Indische begrooting!

Toen dit stuk te 's-Gravenhage ontvangen werd, was reeds, wat de verhoudingen tot het Indisch bestuur betreft, het hek van den dam. Een venijnig Koninklijk bezuinigingsbesluit en een lastgeving aan den Landvoogd om af te treden, beide stukken verzonden in April 1825, waren onderweg. Omgekeerd hadden in Juli van dat jaar Landvoogd en Raad van Indië hun hooge ontevredenheid aan het departement van Koloniën kenbaar gemaakt!² In het licht dezer verhoudingen moet men beschouwen de vinnige ministerieele dépêche d.d. 4 October 1825 N° 12 k/233 aan de Indische regeering, in antwoord op hare bezwaren over de toezending der 4000 boeken van Marsden-Elout Jr.; zij kan beschouwd worden als een vervolg op de ministerieele dépêche

¹ Zie o. a. wat Van der Capellen's vermeening betreft, bl. 232—233 van mijn op bl. 191 noot 1 vermeld Elout-werk.

² Voor de bijzonderheden zij verwezen naar mijn in de vorige noot bedoeld Elout-werk.

d.d. 2 Juni 1825 N° 1^k/507, waarin de Minister aan de opdracht had gevolg gegeven om, naar aanleiding van het Roordawoordenboek, den Landvoogd alsnog aan te zetten tot het begunstigen van de studie der Oostersche talen, hetgeen overigens volkomen overbodig kon heeten, en daardoor misschien ook reeds hinderlijk scheen. Alsof de Indische regeering niets anders had gedaan voor de beoefening der Indologische talen dan het uitvaardigen eener mooie verordening, alsof niet nog kort te voren met haar financieelen steun verschenen waren Van Angelbeek's Wernldly en Roorda's Woordenboeken, leest men nu in de dépêche van 4 October 1825 enkel het volgende ¹:

Wanneer men let op de resolutie van den Gouverneur Generaal in Rade van den 25ⁿ Maart 1819 N° 3 (Indisch Staatsblad van 1819 N° 34) ² houdende de uitdrukkelijke verklaring van de begeerte des bestuurs dat de ambtenaren zich de kennis der Inlandsche talen meer dan in het algemeen had plaats gevonden, zouden eigen maken, met eenige bijgevoegde bepalingen over de wijze, waarop dat doel zoude worden bevorderd; — wanneer men let op de moeilijkheid die er, door de onverkrijgbaarheid van het werk van *Wernldley*, en door de hooge prijs van die van *Marsden* voor de ambtenaren bestond, om zich hulpboeken aan te schaffen, waardoor, ten opzichte van het *Maleisch* de inzichten van de Regering konden worden in de hand gewerkt, en wanneer men eindelijk let op het groote nut dat er voor alle ambtenaren op alle standplaatsen van den Indischen dienst, in gelegen is, om zich behalve de andere onontbeerlijke talen ook het zoo algemeen in gebruik zijnde *Maleisch*, in dien graad van volkomenheid eigen te maken, die voor het behandelen van regeringszaken wordt gevorderd, dan moet men zich zoo wel door verregaande bevreemding, als door diep leedwezen getroffen vinden, bij het opmerken der groote onverschilligheid waarmede twee pogingen gelijktijdig op Java en in Nederland aangewend, om in de taalkundige behoefte der Indische ambtenaren te voorzien, door hen schijnen te zijn ontvangen.

Deze uitkomst schijnt te bewijzen dat de Resolutie van Gouv^r Genl in Rade van 25 maart 1819 N° 3 niet met genoegzamen ernst gehandhaafd is, of wel dat de omstandigheden nog kragtiger maatregelen vorderen, dan dit stuk aan de hand geeft. — Zoo wel in het een als in het ander geval, zoude het verkeerd zijn, toe te geven aan den zeer laakbaren geest, die bij het gros der ambtenaren in Indië schijnt te heerschen; en ik kan mij dus ook niet vereenigen met de voorstellen in den thans voor mij liggenden Indischen brief vervat.

¹ Rijksarchief.

² Zie bl. 180.

Den loffelijken ijver willende ondersteunen van de verdienstelijke personen, die de zoo zeer benoodigde werken tot het aanleren der Maleische taal hebben bezorgd, heeft het Gouvernement zoo hier als te Batavia zich met een gedeelte der kosten beladen, in het vertrouwen dat de ambtenaren met gretigheid zouden gebruik maken van de hen aangeboden gelegenheid om eene kennis, onontbeerlijk voor de behoorlijke vervulling van de meeste ambten, te verkrijgen. Nu de ondervinding dit vertrouwen wederspreekt, vorderen de belangen en van den dienst en van de Schatkist dat tot maatregelen van meerder klem worde overgegaan.

Onder aankondiging alzoo aan Uwe Excellentie dat ik met de voorgenomene verzending van het woordenboek en van de spraakkunst der Maleische taal, zal voortgaan, heb ik de eer Uwe Excellentie te noodigen:

a om met den meesten ernst te handhaven en des noods door strengere maatregelen aan te dringen de Resolutie van den Gouvern^r Generaal in Rade van den 25 maart 1819 N° 3;

b om zoo spoedig doenlijk na de ontvangst dezès aan al degenen, die naar aanleiding van Z^r M^s besluit van den 4 maart jl. n° 119 onder geklassificeerde ambtenaren zijn opgenomen, of nader als zoodanig op Java zullen aankomen, mitsgaders aan alle militairen met burgerlijke bedieningen belast, op te leggen het aankopen van een exemplaar van elk der hierboven bedoelde werken en tot dat einde een genoegzaam aantal exemplaren aan de onderscheidene Gouverneurs en Residenten zenden; en

c om in overweging te nemen of, en in hoe verre dezelfde verplichting aan de officieren der Landmagt zoude kunnen worden opgelegd, daar toch ook voor dezen eene zoo volmaakt mogelijke kennis van het Maleisch onontbeerlijk moet worden geacht, om behoorlijk aan hunne bestemming te kunnen beantwoorden.

Zonderling steekt bij al deze heftigheid voor de Maleische taal af de inhoud van het in dit stuk vermelde Koninklijk besluit van 4 Maart 1825, afgekondigd in het Ind. Staatsblad N° 32. Ter bezuiniging was de eerste ambtenaren-verordening van 1814 vervangen door dat besluit ¹. Men zou zeggen, dat daarvan nu de grondslag zou zijn: geen uitzending naar Indië of benoeming aldaar zonder dat belanghebbende getoond had eenige Indologische kennis, waaronder althans de grondbeginselen van datgene, waarop men nu zoo enorm warm liep en dat

¹ Over het besluit van 1814 zie mijn werk over de „Teruggave” bl. 200--202; over het besluit van 1825, zie o. a. bl. 99 met de daar voorkomende noten in mijn op bl. 191 noot 1 vermelde Elout-werk.

voor het verkrijgen dier beginselen in Nederland het noodige werd gedaan. *Niets daarvan!* Het is dezelfde halfslachtigheid, die men ook in andere opzichten waarneemt als ten aanzien van het Landelijk stelsel en waardoor men op het Cultuurstelsel uitliep. Het besluit, zonder eenige lichtzijde voor de intellectueele ontwikkeling der ambtenaren, maar naar het oordeel van den Minister zelf vol «heilzame bepalingen»!¹, bracht slechts doornen en distelen voort, «omdat», gelijk H. J. Lion in 1855 schreef², «omdat daarin het begin wordt gevonden der ont-trekking aan den Gouverneur-Generaal van het regt, om de ambtenaren in Indië tot elke betrekking te benoemen, waartoe zij geschikt geacht werden, tenzij zij vooraf, door een koninklijk besluit, in eene der drie klassen waren opgenomen, die tot de benoeming regt gaf; het begin ook van alle ondoeltreffende, onbillijke en de dienst in de kolonie benadeelende bepalingen, die later zijn gemaakt». Persoonlijk scheen het mij zóó onaan-nemelijk, dat in het besluit niets over Indologische kennis zou gezegd zijn, dat ik bij de terugverkrijging van mijn handschrift vóór het gedrukt werd, het bewuste besluit nog eens nagelezen heb. Het is echter werkelijk zoo. «De volstreckte vereischten, om als ambtenaar naar Oostindië te kunnen worden benoemd, zijn», bepaalt art. 4, «een onbesproken gedrag, en het bezit van genoegzame kundigheden, om, in de klasse, waarin men naar Indië vertrekt, den Lande aldaar met vrucht te kunnen dienen.» Art. 7 stelt dan in de 1^e klasse gegradueerden. Het is ongeveer hetzelfde, wat tegenwoordig wel wordt voorgestaan, echter nu met bijvoeging van een jaar «oriëntering» op Indisch gebied, verder «gezaghebbers»: over deze denkbeelden, zie o.a. mijn op bl. 175 noot 1 vermelde Rede, gehouden in de jaar-vergadering der leeraren van het Middelbaar onderwijs³.

VIII.

Vertoeven wij ten slotte, zoowel bij de middellijke oorzaak van de venijnige woordenboeken-correspondentie, bij den kapitein

¹ Toelichting op het besluit: zie bl. 86 van het in de vorige noot bedoelde Elout-werk, onder *Nota op art. 10*.

² Zie zijn „Onderzoek naar de opleiding van ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Ned.-Indië” in het Tijdschrift voor Ned.-Indië, 17de jaarg. (1855); 1^e deel; de aanhaling op bl. 67.

³ Zie speciaal bl. 1454 vv. van de daar vermelde *Indische Gids*.

Elout, als bij de lijdensgeschiedenis van de commissie voor de bewerking van het woordenboek-Zomerdijsk, wier voorzitter hij was gebleven.

In Nederland had Elout, dank ook de verheven positie zijns vaders, maar niet minder wegens eigen geschiktheid, een aangename werkzamen tijd doorgebracht, waartoe mede behoorde zijn deelgenootschap aan de in December 1823 opnieuw te Londen aangevangen onderhandelingen ter herziening van het tractaat van 1814, die leidden tot het tractaat van 17 Maart 1824. Niet, dat hij was aangewezen als mede-onderhandelaar, zelfs niet als secretaris of, zooals het heette, amanuensis: daartoe was benoemd de neef van den mede-onderhandelaar Falck, O. W. Hora Siccama; doch hij zag zich aan de Nederlandsche commissie toegevoegd, om haar met zijn groote plaatselijke kennis voor te lichten, inderdaad ook wel zeer noodig ¹. In dien werkring werd hij weder zeer op prijs gesteld en dientengevolge beloond met het ridderkruis van den Nederlandschen leeuw.

Na een alzoo driejarig verblijf in het vaderland keerde Elout naar Indië terug; den 19^{en} Juni 1825 stapte hij te Batavia aan wal, steeds blijvende adjudant van den Landvoogd en secretaris van Inlandsche zaken. Rechtstreeks blijkt niet, dat de heer Van der Capellen hem zijn houding ten opzichte van het Zomerdijsche woordenboek kwalijk nam, wèl, naar wij zoodadelijk zullen zien, dat, uit welken hoofde dan ook, er voor welwillendheid geen plaats meer was. Elout zelf schijnt, niet-tegenstaande zijn uitgave der Marsdenvertalingen, in de illusie verkeerd te hebben, dat hij bij terugkomst in Indië, het door zijn verlof in 1822 opgehouden werk, zou voortzetten. Immers aan het slot van het Voorbericht, gevoegd bij de in 1825 verschenen vertaling van Marsden's «Maleisch, Nederduitsch en Fransch woordenboek», schrijft hij (bl. XX): «Indien ik, naar het oordeel van deskundigen, het zij omtrent de beteekenis, of de

¹ Verg. mijn geschiedenis van dit tractaat in de Bijdragen, dl. LVI (1904), bl. 128. — In mijn artikel „Mr. A. R. Falck en zijn vastlegging van onze aanspraken op geheel Borneo”, gepubliceerd door *De Indische Gids* van Januari 1911 heb ik de aandacht gevestigd — voor zoover ik weet, voor het eerst — op de kaart in het Rijksarchief, waarin Falck tijdens de onderhandelingen de grenzen onzer bezittingen aanwees. Ik behandelde er de zaak breedvoerig: bl. 1—20. Niettemin is in de bijdrage van den heer Colijn tot „Neerlands Indië, Land en Volk”, dl. II (1912), bl. 3, die kaart afgedrukt, *zonder de geringste toelichting*, zoodat de leek zich moet afvragen, wat dat beteekent?

uitspraak van sommige woorden, mogt hebben gedwaald, verzoek ik, dat men mij te regt wijze. Alle gegronde aanmerkingen van dien aard zullen mij welkom zijn, bijzonder ten einde daarvan, met mijnen medearbeider, den Heer Lenting, het noodige gebruik te maken voor het groote Maleisch en Nederduitsch Woordenboek, dat wij voornemens zijn op last der Regering te doen drukken."

Hij was echter maar een maand te Batavia terug of het bleek, dat er aan heel wat anders gedacht moest worden dan aan Maleisch studeeren, want in de laatste helft van Juli kreeg de Landvoogd bericht, dat de opstand van Dipanegara was uitgebroken ¹. Den ernst dezer tijdingen dadelijk inziende, werd bij een besluit van 26 Juli legercommandant De Kock tot regeerings-commissaris voor de Vorstenlanden aangewezen ². Den 26^{en} Juli begaf hij zich op reis; hij was vergezeld door Elout, den vorigen dag tot majoor bevorderd. Elout ging echter niet zoozeer in deze qualiteit mede, als wel in die van secretaris van het bureel der Inlandsche zaken, m. a. w. om dank zijn taalkennis ook in deze moeilijke omstandigheden zijn krachten te toonen. Het afscheid van den Landvoogd schijnt normaal geweest te zijn; Van der Capellen verzocht Elout Jr. hem nu en dan over de toestanden particulier te schrijven en overigens werd vermeend, dat zijn adjudant hem erkentelijk mocht wezen voor de bevordering; maar het broeide toen reeds in ongekende mate tegen den vader. Er zou niet veel meer noodig zijn om den toorn op Elout Jr. te doen overslaan. De Kock bevond zich reeds den 30^{en} Juli met majoor Elout te Solo ³; in den avond van den 1^{en} Augustus had er ter residentiehuize een belangwekkende samenkomst plaats met den Soesoehoenan, den Rijksbestuurder en den oudsten Pangeran, waarvan de notulen door Elout werden gehouden ⁴. Maar schrijven aan den heer Van der Capellen doet hij niet, hetgeen ergernis geeft. De opstand breidt zich intusschen uit; de drang naar troepen had De Kock doen besluiten Elout naar Borneo te zenden, ten einde er het

¹ Zie de brieven op bl. 383 noot 1 en bl. 401—403 van mijn Dipanegara-karakterschets in de Bijdragen dl. XLVI (1896).

² Zie Louw's „Java-oorlog van 1825—1830" (1894), dl. I, bl. 253.

³ Over die reis bl. 542 vv. mijner Dipanegara-brieven in de Bijdragen, dl. XLVI (1896).

⁴ Zie deze notulen in de Brieven der vorige noot, bl. 548—551.

bestuur kennis te geven van den opstand en troepen van daar mede te krijgen. Den 10^{en} September was de Majoor inderdaad met militairen te Semarang terug. De Kock liet hem daar onder generaal Van Geen, die mede met troepen van Makassar was gekomen. Nu hooren wij eerst, hoe 's Landvoogds gevoelens ten opzichte van den jongen Elout zijn gewijzigd! In een particulieren brief d. d. 13 September 1825 schreef Van der Capellen aan De Kock zonder mij bekende aanleiding ¹: «Ik hoop dat de Genl v. Geen te vrede zal zijn over Elout, die mij nog met geen enkelden brief vereerd heeft, hoezeer ik hem bij zijne benoeming als Majoor en mijn vriendelijk afscheid van hem, verzocht had mij te schrijven van tijd tot tijd. Ik weet niet hoe het er in die ziel die alleen met ambitie gevuld is, uitziet. Ik hoop dat zijne zucht om in de Courant te parisseeren hem geene gekheden zal laten doen en dat de Genl hem goed in orde zal houden. Mij dunkt zijn verblijf bij Papa minister heeft hem niet veel doen winnen.»

Elout Jr. heeft alzoo op te passen, of hij loopt er in! In de eerste helft van September 1825 hadden de rebellen Demak overstroomd. Van Geen besloot hun den 14^{en} September «een geduchte les» te geven, gelijk hij De Kock schreef; maar men merkt uit alles op, dat De Kock's voorzichtigheid en bedachtzaamheid nog wel zoo vruchtdragend waren als Van Geen's maatregelen: van diens optreden af eigenlijk niets anders dan teleurstelling! Dien 15^{en} werden de rebellen aangevallen te Boejaran door drie colonnes; een ervan stond onder Elout. Hij had last gekregen om *in het gezicht van Van Geen* een omtrekkende beweging te maken, doch dit bevel schijnt niet goed te zijn begrepen, zoodat hij buiten Van Geen's waarneming kwam, hetgeen de beweging van den Generaal twee uur vertraagde. Er vloeyde intusschen geen ander nadeel uit voort dan dat Van Geen er over te keer ging. De rebellen toch duchtten Elout's bedoeling, zoodat, toen de Generaal den aanval gelastte, zij op de eerste kanonschoten uit elkander stoven, «meer bevreesd voor de omtrekking van Elout, dan voor den aanval van Van Geen» ². Dientengevolge kon Demak weder worden bezet, het bevel werd er toevertrouwd aan Elout: Van Geen

¹ Rijksarchief; ik maakte van den bundel particuliere brieven melding in mijn Elout-verhandeling, bl. 281.

² Louw op bl. 392 van het op bl. 203 noot 2 vermelde boek.

schijnt dus de zaak niet erg kwalijk genomen te hebben; maar, lang zoo rustig niet als De Kock, deed hij er toch een verhaal van in zijn rapport ¹. De ontevredenheid was trouwens aangewakkerd, doordien Elout de den 15^{en} September uit elkander geslagen rebellen niet voldoende zou vervolgd hebben.

Overigens valt er nogal wat tegen te zeggen om de afkeuringen, in officieele rapporten voorkomende, bij de dadelijke openbaarmaking dier stukken, eenvoudig te laten staan; maar de heer Van der Capellen, zelf ijdel als geen, kon nu eens een lesje geven aan den mijnheer, *die zoo graag in de courant wilde brilleeren!* Den 20^{en} September schreef hij aan De Kock: «Volgens het rapport van den Genl v. G. moet de Maj. Elout de hem gegeven bevelen zeer slecht hebben uitgevoerd, zonder dat de redenen daarvan worden opgegeven. Het verwondert mij dat hij hem het command^t te Demak gelaten heeft zoo als ik reeds niet heb kunnen goedkeuren hem eene der colonnes toe te vertrouwen. Want hij heeft geene ondervinding genoeg en zoekt alleen maar te brilleeren. Er zijn thans dunkt mij hoofdofficieren genoeg buiten hem. Ik laat aan U over v. Geen daarover te onderhouden met vrijheid mijnen naam te gebruiken. Ik ben op het punt geweest hem op te roepen om zijn Secretariaat waar te nemen, maar ik wil liefst niet in Uw gezag treden. Komt het U nuttig voor hem naar Batavia te zenden, doe het dan uit mijn naam. De zaken zijn thans te ernstig om eenige consideratiën te gebruiken, en men moet de knapste gebruiken. Ik hoop nu maar dat El. zich goed te Demak zal houden.» De Kock was er geenszins de man naar om zich te laten opwarmen, al had hij dan ook uit zichzelf de verwachting uitgedrukt, gelijk hij den 19^{en} September schreef ² zoo aan Van Geen, dat majoor Elout «eenigzins mobieler» mocht worden, als aan den resident van Samarang, dat de verslagen muitelingen moeten worden achtervolgd «hetgeen ik wel gewenscht had, dat hij dadelijk had gedaan, want als de inlanders eens aan het loopen zijn en aan het loopen gehouden worden, kunnen zij zich niet weder vereenigen, en een ieder zoekt een goed heenkomen naar zijn desa.» Intusschen werd Elout in zijn commando van Demak toch vervangen door den kapitein-adjutant der artillerie J. B.

¹ Zie de gansche zaak op bl. 388—392 van het boek der vorige noot.

² Zie de brieven op bl. 524, noot 1, van het boek der vorige noot.

Theunissen, terwijl de Landvoogd Van Geen's rapport met de slechte noot over Elout plakte in de courant! De gedachte, dat dit eigenlijk niet netjes was, werd onderdrukt door de overweging, dat men anders onbillijk zou handelen tegenover degenen, die goed hun plicht hadden gedaan Den 24^{en} September schreef toch Van der Capellen hierover aan De Kock: «Waarom Elout den vijand niet vervolgd heeft van Demak begrijp ik niet. Ik heb geene gronden gevonden om het gerapporteerde van den Genl v. Geen omtrent hem niet in de Courant te doen plaatsn. Dit zoude hard zijn voor degeenen die zich zoo wel gedragen. Het gebeurde met hem is niet een ongeluk of gebrek aan doorzicht, dat men zich niet geven kan, maar ongehoorzaamheid aan de bevelen van een Generaal en waanwijsheid waardoor een geheel wel beraamd plan mislukt. Waarom houdt hij zich niet aan zijn Secretariaat, in plaats van wijzer te willen zijn dan geexperimenteerde officieren — en een ieder te willen doen gevoelen dat hij alleen de kennis van alle zaken heeft. Hij heeft mij eenmaal geschreven, de dag van Uw komst te Samarang om mij eenen openen brief aan zijnen vader te zenden. Dit vereischte volstrekt geen antwoord van mijne zijde. ¹ Sedert heeft hij mij niets gemeld, ook niet dat hij door U bij den Genl v. Geen geplaatst was. Dat deze hem in zijn commandement door den knappen Theunissen vervangen heeft heb ik met genoegen vernomen.”

Het stuk prijkte reeds in de courant, toen door den Landvoogd een schrijven van De Kock ontvangen werd, om de kwade noot niet op te nemen. Elout, natuurlijk ontstemd door de publicatie, bood den Landvoogd een verdediging aan. Bij brief d.d. 11 October 1825 schreef Van der Capellen er het volgende over aan De Kock: «De apologie, die Elout mij schriftelijk maakt, zal U zeker bekend zijn. Het stuk heeft mij gansch niet bevalen. Hij meent voortreffelijk geageerd te hebben, en verwijt mij de insertie in de Courant als tegen Uw verzoek geschied zijnde. Behalve dat Uw verzoek gekomen is toen het er reeds in stond, past hem die aanmerking niet. De geheele toon deugt niet, en indien ik niet naar Europa vertrok zoude ik hem niet langer als Adjud^t willen hebben. Nu is het niet de moeite waard.”

¹ Misschien is dit een antwoord op een verontschuldiging, die De Kock inbracht.

Waarlijk, het begint moeite te kosten niet te vergeten, dat de heer Van der Capellen vele voortreffelijke eigenschappen heeft gehad, schreef ik, naar aanleiding zijner hartstochtelijke uitvallen tegen minister Elout¹; het is goed geweest, niet enkel voor Indië's belangen, doch ook voor de toekomst van Elout's zoon, dat aan deze landvoogdij een einde werd gemaakt. Elout Jr. zou nog vele jaren de kolonie dienen met zijn kennis en zijn toewijding². Lust of tijd schijnt hem echter ontbroken te hebben om te blijven deelnemen aan het werk der commissie voor het woordenboek van Leidekker-Zomerdijk, waarvan de geschiedenis hier nog ten einde wordt gevoerd.

IX.

Daar Koek, naar ik verhaalde³, voor het lidmaatschap der commissie ter bewerking van het Zomerdijsche handschrift dadelijk bedankt had en Elout er ook niet meer aan werkzaam was gebleven, stond Lenting met den secretaris der Commissie, Van Angelbeek, er alleen voor. In Januari 1831 was men met het Maleisch-Nederlandsch woordenboek niet verder gevorderd dan tot een derde gedeelte. Bovendien ontviel de belangrijke werkkraft-Van Angelbeek door overlijden. Vandaar dat het college ad hoc bij besluit d.d. 29 Januari 1831 N° 6 ontbonden en uitsluitend aan Lenting de voortzetting van den arbeid opgedragen werd; hem werd echter tot hulp toegevoegd de op bl. 143 genoemde eerste commies op het bureel voor de Inlandsche Zaken J. D. G. Schaap. «Deze nieuwe commissie» — gelijk het luidt in een artikel, getiteld «Ontwerp van een Maleisch woordenboek en eene Maleische spraakkunst», van den assistent-resident H. von Dewall, zooals hij zich destijds nog noemde, maar later in Von de Wall werd veranderd⁴ — deze commissie deelde in 1835 mede⁵, dat haar woordenboek tot

¹ Zie bl. 242 van het vermelde Elout-artikel.

² Zie o. a. het overzicht der Indische Encyclopaedie ad Elout Jr., vermeld op bl. 194.

³ Op bl. 189 noot 1.

⁴ Zie over deze namen de Indische Encyclopaedie, voce *Wall*, waarin tevens een breed overzicht, vergelijkenderwijze te breed haast, van Von Dewall's veelbewogen loopbaan.

⁵ Zie het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap van K. en W., dl. V (1857), bl. 535—572. Dezelfde mededeelingen in de Voorrede van het op bl. 209 te noemen dl. I (1872) van Von de Wall's „Maleisch-Nederlandsch woordenboek”.

en met de 10de letter van het Maleische alfabet was afgedrukt, terwijl ze opnieuw hulp verzocht, nu op grond van het aanstaand vertrek van Lenting! Dientengevolge werd bij resolutie van 14 Februari 1835 N° 4 onze Elout, intusschen kolonel geworden, uitgenoodigd, om zijn vroegeren arbeid weder op te vatten. Het blijkt echter niet, dat hij daarop is ingegaan, wel dat met Lenting's vertrek, de verdere arbeid aan het woordenboek moest gestaakt worden! Alzoo lagen 500 afgedrukte exemplaren van het onvoltooide werk van Lenting en Schaap op vervolg te wachten, toen in den nacht van den 11^{en} op den 12^{en} Februari 1839 er iets zeer bijzonders mede gebeurde: al die exemplaren werden, op enkele na, *gestolen*!! Zoo vertelt het de heer Von Dewall; maar de Indische Encyclopaedie voce *Leidecker* deelt mede, wat meer tot de gedachte spreekt, dat ze in een brand ten onder gingen; evenzoo Mr. van der Chijs op bl. 33 dl. II (1880) van zijn op bl. 142 vermelde «Proeve eener Ned. Indische bibliographie», voce *Leidekker*¹.

Bij besluit van 21 April 1844 N° 40 zag zich met den arbeid belast onzen roemruchten P. P. Roorda van Eysinga². Hij was in October 1843 op Java teruggekeerd uit Nederland, nadat hij 7 jaren als hoogleeraar in de Taal-, Land- en Volkenkunde der Oost-Indische bezittingen aan de Militaire Academie te Breda gedoceerd had. Van Hoëvell's Tijdschrift vierde deze opdracht in de volgende blijde stemming³:

«De heer R. v. E. is dien ten gevolge bezig, met de, door hem, sedert het vierde eener eeuw verzamelde, bouwstoffen voor zoodanig Woordenboek uit te werken, ten einde een geheel nieuw Maleisch-Nederduitsch lexicon te vervaardigen.

«Het Gouvernement, dat voortgaat, te midden des vredes, bij eenen gewenschten staat van rust, kunsten en wetenschappen te beschermen, moge de vruchten der verspreiding van Inlandsche Taalkennis inoogsten. Geen schooner roem is er voor hetzelfde dan kunsten en wetenschappen in het algemeen te bevorderen,

¹ In dl. XXXIX der „Verhandelingen” van het Bataviaasch Genootschap van K. en W. — Over het aantal geredde exemplaren, lees ik bij Von Dewall 2, in de Encyclopaedie 3, bij Van der Chijs 4! De brand schijnt te zijn uitgebroken ter Landsdrukkerij.

² Verg. bl. 197.

³ Zie bl. 48 van de op bl. 186 vermelde „Mededeeling” in het Tijdschrift voor Ned. Indië, 6^{en} jaarg. (1844), dl. II.

maar vooral dezulke, waarvan ook practisch nut voor de maatschappij is te verwachten."

Toen Roorda tot het eerste derde gedeelte van zijn werk was gevorderd, benoemde de Regeering een commissie tot onderzoek, bestaande uit de heeren Van Hoëvell en De Lannoij. En deze commissie? *Zij keurde het werk af!* Roorda herzag het, gevolggevende aan de gemaakte bedenkingen en bracht het gansche werk in 1847 ten einde. De Regeering zond het aan het ministerie van Koloniën, dat het handschrift ter beoordeeling gaf aan den hoogleeraar Taco Roorda. Deze echter verklaarde *het onvatbaar voor uitgave!*

Een herziening van den arbeid werd toen opgedragen aan Dr. Pijnappel, die echter, na eenige weken werkzaam te zijn geweest, tot de overtuiging kwam, dat het woordenboek *niet voor bewerking geschikt was*. Nu werd weder een commissie ingesteld om de zaak alsnog te overwegen; zij bestond uit onzen Lenting, verder uit de heeren Herwerden, oud-resident van Madioen, en Dr. J. J. de Hollander, lector voor de oostersche talen aan de Militaire Academie te Breda.

De Commissie oordeelde, dat het werk *ongeschikt was voor uitgave* en dat «het woordenboek van Leidekker opnieuw behoorde te worden bearbeid». Wederom was het Dr. Pijnappel aan wien dit werd toevertrouwd; doch na verloop van een jaar, deelde hij bij brief d.d. 14 Februari 1853 mede, dat zijn andere werkzaamheden de nadere bewerking niet toelieten en *dat hij er ook geen nut in zag*. De noodige uitroepingsteekens ontbreken me...

Zoo geschiedde het dan, dat bij besluit van 2 November 1855 N° 7 met het werk werd belast de heer H. von Dewall, die verklaarde: «Ik vind in het woordenboek van Roorda van Eysinga *zeer veel* goeds en een' schat van citaten en goed gekozene voorbeelden"¹. Maar ook deze Maleische schatgraver kwam niet tot het einde. In 1872 verscheen het eerste deel van zijn Maleisch-Nederlandsch woordenboek. Toen het tweede ter perse lag, overleed de bewerker. Daarop kwam het werk bij den duivel te biecht. De Regeering droeg namelijk de verdere uitgave op aan den ambtenaar voor de samenstelling van een Balineesch woordenboek, den heer Van der Tuuk, door G. P. Rouffaer

¹ Op bl. 539 van het bl. 207 ad noot 5 vermelde „Ontwerp”.

beschreven ¹ als «den befaamden Indonesischen linguïst», geboren, leest men nader ², uit «een uit Malakka herkomstige creoolsche moeder», waardoor hij iets had «van den Creool (d. i. den in Indië uit zuiver Europeesche ouders geborene)», met «grove, rauwe stem» en «zonderlinge varkens-oogjes». Dat *befaamde* huldigt zeker wel de waarheid ³; maar in ons Oost-Indië en evenzeer in Britsch Vóór-Indië behoort het slechts verwarringstichtende en niets zeggende *Creool* niet thuis, zoodat het mij beter toeschijnt, dat schrijvers zich onthouden er daar burgerrecht aan te geven ⁴.

Op Van der Tuuk's voorstel werd besloten, Van de Wall's werk *van nieuw aan te beginnen*. Het zou door dezen geleerde verkort worden uitgegeven. De Indische regeering verloor gelukkig er nooit den moed bij!

Alzoo verscheen in 1877 weder een deel *Eén*, dat tot titel voert: «Maleisch-Nederlandsch woordenboek op last van het gouvernement van Nederlandsch-Indië samengesteld door wijlen H. von de Wall en, met weglating van al het overtollige, uitgegeven door H. N. van der Tuuk.» Het slot van het *Aan den lezer* houdt deze hulde-betuiging in: «Zoo lang 't Maleisch beoefend wordt, zal men aan von de Wall met dankbaarheid moeten denken.» Al hetgeen echter aan dit woord voorafgaat, is een vernietigende critiek op Von de Wall's werk, aanvangende alvast met de volgende prachtige onnoozelheidsverklaring, naar aanleiding van een minder gelukkige zinconstructie: «Bij de

¹ Zie bl. III* van Rouffaer's „Herdenking van Dr. J. L. A. Brandes” in dl. II van het „Archaeologisch onderzoek op Java en Madura” (1909). Dit deel is mede vermeld hiervóór op 146, noot 2 en op bl. 169.

² In de noot 2 van bl. XIV* van het werk der vorige noot.

³ Wat een manier om een jongen geleerde ter wille te zijn, die logies vraagt! Zie bl. XIV* van het in de vorige noot bedoelde Rouffaer-artikel. Ook van andere zeer geloofwaardige zijde is mij het aldaar medegedeelde verzekerd geworden, dat Brandes gebroken is geworden door het ellendig materieel bestaan op Bali. En wat aangaat Brandes' breede bemoeiingen met het Kawi-Balineesch woordenboek (bl. XXII* vv.), zij zouden vrijwat minder zijn geweest, indien het uitgeven van dit werk niet noodzakelijk groote stagnatie had ondergaan, doordien Van der Tuuk volstrekt weigerde zich van Bali op Batavia te komen vestigen, ten einde aldaar druk en correctie van 's mans eigen levenstaak dan toch plaatselijk te leiden: een door en door onsympathieke geschiedenis.

⁴ Over het beperkt gebruik van het woord, zie *The Encyclopaedia Britannica*. Andere woordenboeken houden wel minder exclusieve aanwijzingen er over in, doch het is m. i. een feit, dat het Britsche werk de grenzen juist omschrijft, als zijnde in overeenstemming met het werkelijk gebruik.

samenstelling van zijn woordenboek ging de heer von de Wall van 't denkbeeld uit, dat men een taal kan leeren zonder eenige kennis van de spraakkunst te hebben." De zoon van den overledene, de heer H. von de Wall, mede een ernstig beoefenaar van de Maleische taal, kwam voor de nagedachtenis zijns vaders op in een in 1878 te Batavia uitgegeven brochure. Ten aanzien der vermelde beschuldiging, herinnerde de brochure op bl. 7 aan hetgeen stond in de Voorrede van zijns vaders woordenboek namelijk: «dat het woordenboek voor het dagelijksch leven en den dienst van het Gouvernement geheel voldoende zou zijn en tevens *in verband met een spraakkunst*, den geleerde de taal zou kunnen leeren kennen in haren geest en hare voornaamste bijzonderheden." Niet ten onrechte teekende de zoon daarop aan: «Daaruit, en uit hetgeen elders omtrent de bestemming van zijn woordenboek gezegd wordt, blijkt niet, — tenzij men hieraan een gedwongene uitlegging wil geven — dat hij bedoeld heeft, dat men een taal kan *leeren* zonder eenige kennis der spraakkunst."

De koopers van Van der Tuuk's heruitgave kregen Von de Wall's nu eenmaal gedrukt eerste deel «ten geschenke», gelijk door Van der Tuuk bekend werd gesteld. Er was dus geen plaats geweest voor de uitvoering van het denkbeeld het reeds gedrukte van Von de Wall's arbeid in zijn waarde te laten en eenvoudig met de vervolglatter het woordenboek naar de zienswijze van den nieuwen arbeider enkel voort te zetten. De den lande zooveel kosten veroorzaakt hebbende arbeid van den man, voor wien men ten allen tijde met «dankbaarheid» vervuld moest blijven, werd feitelijk als waardeloos aan de nemers van Van der Tuuk's werk op den koop toe gegeven!!

Een Marsden mocht van geluk spreken, dat hij niet te doen heeft gehad met adviezen van elkander afbrekende taalgeleerden; maar ook een eeresaluut aan onzen Elout, die toch eigenlijk maar goed deed Marsden zoo spoedig in een Nederlandsch kleed te steken, zonder zich om iemand te hebben bekommerd. En waardig was de hulde, die de voorzitter van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Dr. W. R. van Hoëvell, aan den in 1843 overledene bracht in 's Genootschapsverslag d.d. 4 Februari 1845, waarin van hem getuigd werd¹:

¹ Bl. 85—86 van dl. XX der Verhandelingen. Op den omslag van dit deel staat gedrukt 1845, doch op het titelblad 1844.

Wij mogen zijn dood als een verlies voor de wetenschappen in het algemeen en voor dit Genootschap in het bijzonder aanmerken. Hij toch behoort onder die weinigen, die zich met ijver hebben toegelegd op de beoefening der inlandsche talen dezer gewesten, en hare kennis onder Europeanen hebben uitgebreid. Gewigtig zijn de diensten, welke hij, in zijne voormalige betrekking van Secretaris der Hooge Indische regering voor het departement der Indische zaken, vooral aan de studie der Maleische taal bewezen heeft: en wie kent niet zijne keurig bewerkte vertaling van het Maleische woordenboek en de grammatica van Marsden?

's-Gravenhage, December 1913.

BIJLAGE I, behoorende tot de noot 1 op bl. 183: Resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade d.d. 17 October 1820 N° 5, houdende de instelling van een *secretariaat voor de Inlandsche zaken* op de Algemeene Secretarie:

Door den Gouverneur Generaal is te kennen gegeven, dat bij onderscheidene gelegenheden, en nu laatstelijk bij de vertaling van het reglement op de rangen, titels en verplichtingen der regenten in het Javaansch en Maleisch, aan Denzelven gebleken was, dat de belangrijke taak van het overbrengen der wetten en reglementen van het Gouvernement, in de inlandsche talen, veelal op eene zoo gebrekkige, en onnauwkeurige wijze vervuld wordt, dat niet alleen voor den vervolg daarin behoort te worden voorzien, maar dat zelfs eene herziening van de reeds bestaande vertalingen van dien aard als zeer noodzakelijk moet worden beschouwd;

Dat deze aanmerking alsmede van applicatie is op de brieven aan de inlandsche vorsten en de contracten die met hen gesloten worden, waarvan als een bewijs mag strekken het gebeurde met het kontrakt van Pontianak, vermeld bij de resolutie van den 3ⁿ Juny 1819 N° 2^a;

Dat het doelmatigst schijnt om ter Algemeene Secretarie, waar meest alle wetten, reglementen, brieven aan inlandsche vorsten en andere soortgelijke stukken bearbeid, en van waar dezelve geëxpédieerd worden, een algemeen toezigt te vestigen over de inlandsche vertalingen, waarmede alsdan zoude kunnen verbonden worden, het verzamelen van meer naauwkeurige data omtrent de betrekkingen van het gouvernement met de inlandsche vorsten, dan tot nu toe aldaar aanwezig zijn.

Dragende de Gouverneur Generaal op deze gronden voor:

A. Om aan den Algemeenen Secretaris toe te voegen, een' ambtenaar in de inlandsche talen ervaren, onder de benaming van *Secretaris van het Gouvernement voor de inlandsche zaken*, op de instructie en concept ter tafel gelegd;

B. Om het tractement van dezen ambtenaar te bepalen op f 800's maands;

C. Om daartoe te benoemen den kapitein aide de camp *Elout*, wiens kennis van de inlandsche talen hem voor dezen post als zeer geschikt doet voorkomen;

Waarop gedelibereerd zijnde, is conform het voorgestelde besloten:

¹ Zie deze resolutie in bijlage II.

Eerstelijk: Te bepalen dat aan den Algemeenen Secretaris nog zal worden toegevoegd een secretaris van het Gouvernement, op een tractement van (f 800) *acht honderd Gulden* 's maands, die hoofdzakelijk zal belast worden met hetgeen de inlandsche zaken betreft;

Ten tweede: Voor den Secretaris van het Gouvernement voor de inlandsche zaken te arresteren, de provisionele instructie te vinden in het daartoe bestemde receuil onder N° 9;

Ten derde: Te benoemen en aan te stellen, gelijk wordt benoemd en aangesteld bij deze, tot secretaris van het Gouvernement voor de inlandsche zaken, den kapitein *Elout* aide de camp van den Gouverneur Generaal, en zulks, ten aanzien van de uitbetaling van deszelfs tractement, onder de bepalingen voorkomende bij het besluit van Commissarissen Generaal van den 24 Maart 1818 N° 8 (Staatsblad N° 19).

Extract enz.

Het in art. 3 bedoelde staatsblad, stelde vast: «dat militaire officieren, met de waarneming van civile posten belast wordende, hunne militaire tractementen op de gewone wijze zullen blijven ontvangen, en dat hun uit de civile kas alleen zal worden uitgereikt, het verschil tusschen hunne militaire en civile bezoldiging, met uitzondering van bijzondere gevallen, waarin andere bepalingen zullen worden noodig geacht». De bepaling verviel bij art. 56 van het «Algemeen reglement van administratie voor de Landmagt in Nederlandsch-Indië», een reglement wel vastgesteld bij Stbl. 1831 N° 56, doch «afzonderlijk gedrukt en afgeleverd».

BIJLAGE II, behoorende bij de noot 1 op bl. 213: Resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade d.d. 3 Juni 1819 N° 2, *aangaande slechte vertaling van contracten met Borneosche vorsten:*

Nader in deliberatie gebragt zijnde de contracten door den Commissaris Nahuys gesloten met de vorsten van Pontianak, Mampauwa en Sambas, bij de resolutie van den 14 Mei jl. N° 6 art. 3 gehouden in advies, is in aanmerking genomen dat die contracten over het algemeen doelmatige bepalingen bevatten en mitsdien zouden kunnen worden goedgekeurd.

Dat echter uit eene vergelijking van den Maleidschen met den Nederlandschen tekst is gebleken dat in den eersten zeer vele afwijkingen zijn, zoo zelfs dat eenige artikelen eene geheel verschillende meening hebben verkregen.

Dat het daarom noodzakelijk is, dat eene getrouwere redactie dier contracten in de Maleidsche taal vervaardigd, en op nieuw aan de vorsten ter onderteekening aangeboden worden.

Dat bij die gelegenheid de contracten met de vorsten van Pontianak en Mampauwa zouden kunnen worden vermeerderd met de daarin ontbrekende bepaling dat alle verminkende straffen voortaan zullen zijn afgeschaft.

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: De door den Commissaris Nahuys op den 12 en 16 January en 3 februari dezes jaars geslotene contracten met de vorsten van Pontianak, Mampauwa en Sambas te approberen.... onder bepaling echter:

a. Dat uithoofde van de onnaauwkeurigheid der Maleidsche vertaling welke daarvan in der tijd is gemaakt, en door de vorsten onderteekend, eene verbeterde maleidsche redactie dier contracten aan de Vorsten ter teekening zal worden aangeboden, bij wijze van renovatie van het met den Majoor Nahuys gecontracteerde;

b. Dat bij gelegenheid dier renovatie de contracten met de rijken van Pontianak en Mampauwa zullen worden vermeerderd, met de bepaling dat alle verminkende straffen voortaan zullen zijn afgeschaft;

c. Dat nadat dit gerenoveerde contract zal zijn onderteekend en gezegeld het zelve ter finale ratificatie aan de regeering zal worden opgezonden, zullende als dan ook tevens worden terug gezonden de door den Majoor Nahuys geslotene contracten, welke door dit latere stuk zullen vervallen.

Ten tweede: [Aan de Residenten van Pontianak en van Sambas wordt opgedragen het noodige te verrichten, waartoe zij verbeterde vertalingen van Commissaris Nahuys zullen ontvangen].

Ten derde: [Brief aan het Ministerie van Koloniën].

Extract enz.

BIJLAGE III, behoorende tot de noot 1 op bl. 188: Resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade d.d. 31 October 1820 N° 12, *over de samenstelling van een Maleisch-Nederlandsch en Nederlandsch-Maleisch woordenboek:*

Gelezen eene missive van den Directeur tot de zaken van Landbouw, Kunsten en Wetenschappen, d.d. 27 dezer N° 789, daarbij in substantie voordragende, om de aanwezige vruchten van den arbeid die in vroegere en latere jaren door kundige mannen is besteed, aan de beoefening der Maleidsche taal, als nu tot een geheel te doen

brengeu, door het zamenstellen van een Woordenboek van die taal, geschikt om door den druk te worden uitgegeven.

En hierop gedelibireerd zijnde, is in aanmerking genomen, dat het uitgebreide nut hetwelk door de verkrijging van een volledig Maleidsch-Nederlandsch woordenboek zal worden bereikt, aan de regering de verplichting oplegt, om dat werk, door eene krachtige ondersteuning harerzijds, tot stand te doen brengen.

Dat zij dit ook verschuldigd is, aan de nagedachtenis dergenen, die zich in vroegere en latere tijden op de kennis der Maleidsche taal en op de verspreiding van die kennis onder de Europese bevolking hebben toegelegd, en wier lettervruchten, zonder de tusschenkomst van het Gouvernement, welligt geheel zouden verloren gaan.

En eindelijk dat het tegenwoordige tijdstip als allezins gunstig mag worden beschouwd, om de zamenstelling van een zoodanig woordenboek te doen gevolg nemen, door het aanwezen van verscheidene personen die met de daartoe noodige kennissen zijn uitgerust en reeds voorloopig hunne genegenheid hebben betuigd tot eenen zoo algemeen nuttigen arbeid.

Zoo is goedgevonden en verstaan:

Eerstelyk. Te bepalen, dat onverwijd door eene Commissie van deskundigen zal worden te zamengesteld, een Maleidsch-Nederduitsch en Nederduitsch-Maleidsch woordenboek, geschikt om door den druk te worden uitgegeven, aan welke Commissie zal worden afgegeven om daarvan het noodig gebruik te maken, het door het Gouvernement ingekochte handschrift van een Maleidsch-Nederduitsch woordenboek, door wijlen den heer *Zomerdyk* te Batavia nagelaten, en wijders de manuscripten van wijlen de heeren *P. van der Vorm*, *M. Leydekker* en *G. H. Werndy*, mitsgaders zoodanige inlandsche en andere manuscripten, ten oogmerk dienstig, als nog in de archieven, dan wel in de verzameling van het Bataviasche Genootschap, mogten aanwezig zijn.

Ten Tweede. Te bepalen, dat de voormelde Commissie vrijheid zal hebben, om aan den Gouverneur Generaal zoodanige voordragten te doen, als zij zal noodig achten, zoo ter bevordering van hare werkzaamheden als tot spoedige voleindiging van haren arbeid.

Ten Derde. Tot leden der voormelde Commissie te benoemen, den kapitein aide de camp *C. P. J. Elout* secretaris van het Gouvernement, voor het Departement der inlandsche zaken;

Den WelEeerwaarden Heer *D. Lenting*, Predikant en Schoolopziener te Samarang;

en den Heer *A. Koek*, secunde te Malakka.

En tot Secretaris der Commissie den Elève voor de inlandsche talen *C. van Angelbeek*.

Ten Vierde. Den Secunde te Malacca *Koek* aan te schrijven, om zich bij de eerste gelegenheid naar Java te begeven, ten einde zich met de

overige leden der Commissie, over de haar opgedragen arbeid te verstaan.

Ten Vijfde. Deze resolutie bij missive van heden N° 210 te brengen ter kennis van het Ministerie der Koloniën in Nederland, met verzoek, dat eene opgave moge gedaan worden van de nog aldaar aanhanden zijnde middelen tot het drukken van het onderwerpelijke woordenboek, opdat na eene beoordeeling van de middelen door deskundigen hier te lande zoude kunnen beslist worden, *waar en hoedanig* hetzelfde zoude behoeven te worden in druk gebragt.

Extract enz.

INHOUDSOPGAVE.

	Bladz.
Inleiding: Het artikel <i>Maleisch</i> in de Encyclopaedie van Ned.-Indië en de Brieven van commissaris-generaal Elout aan D. J. van Lennep	141
I. De betrekkelijke verwaarloozing der wetenschappen in Ned.-Indië tijdens de Compagnie	145
II. Het nieuwe tijdperk van het Engelsch tusschenbestuur	149
III. Het zesjarig directoraat van hoogleeraar Reinwardt	156
IV. Nieuwe verwaarloozing der Indologische wetenschap na 1825	163
V. De beoefening van de Inlandsche talen onder de Compagnie	171
VI. De beoefening van de Maleische taal met Indië's Herstel, onder C. P. J. Elout	178
VII. Uitgave van Maleische spraakkunst en woordenboek in Indië met steun der Regeering en hare ontevredenheid over toezending uit Holland van Elout's vertalingen der werken van Marsden	195
VIII. Ontevredenheid van landvoogd Van der Capellen op C. P. J. Elout.	201
IX. De verdere lijdensgeschiedenis 1820—1877 van het Maleische Zomerdijsche woordenboek	207
X. Bijlagen:	
I. Instelling van het bureel voor Inlandsche zaken bij resolutie van 17 October 1820	213
II. De resolutie van 3 Juni 1819 over slechte vertaling van Inlandsche contracten.	214
III. Instelling eener commissie voor het samenstellen van een Maleisch-Nederlandsch en Nederlandsch-Maleisch woordenboek bij resolutie d.d. 31 October 1820	215